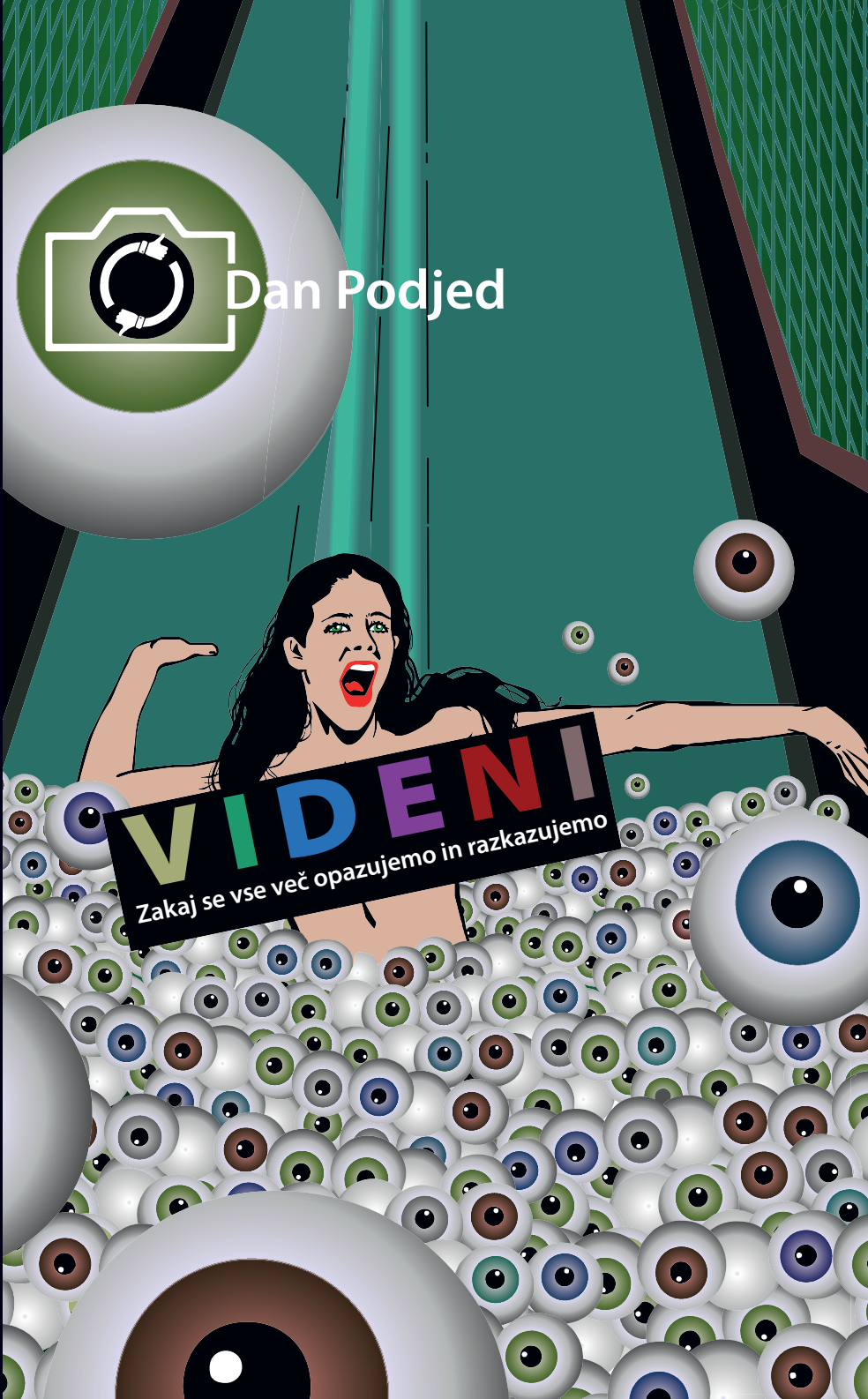

Dan Podjed

VIDENI
Zakaj se vse več opazujemo in razkazujemo

VIDENI

Zakaj se vse več opazujemo in razkazujemo

ZALOŽBA
Z R C

Navdušujemo se nad tehnologijami in tehnologije nad nami. Opazovanje človeka je postalo tako preprosto in vsakdanje, da je skrajni čas za poglobljen razmislek. Kot je ta.

Matej Praprotnik, vodja razvoja digitalnih storitev na Radiu Slovenija

V prvoosebne slogu BBC-jevih dokumentarcev nam razpoloženi antropolog prikaže tehnološki pospešek in družbene posledice človekovega voajerizma in ekshibicionizma. Knjiga je nezatežen vodič po hipernormalizirani informacijski družbi, ki ga mora vsakdo prebrati, da bomo dobra družba.

Vuk Čosić, digitalni strateg in spletni umetnik

Podjed bralcu razkrije dvoreznost vstopa v sodobno svetovno industrijo pogleda, pri čemer zadene v mehko jedro kulturne skopofilije in ekshibicionizma. Smiselno napisano besedilo ni zasušeno z metateoretsko obsesijo, retoriko in dogmatiko, zato ga srčno priporočam študentom, pedagogom in širši javnosti kot dobrodošel prispevek k razpravi o najaktualnejših vprašanjih sodobnega življenja.

izr. prof. ddr. Aljoša Pužar, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

Ob branju spoznamo, zakaj so nadzorni sistemi sodobnih korporacij povsem drugačni od tistih v preteklosti. Gre za prve sisteme, v katerih prostovoljno hranimo nenasitne algoritme z razkrivanjem zasebnosti, čeprav je, kot pravi pisatelj Milan Kundera, ravno distinkcija med javnostjo in zasebnostjo temelj posameznikovega obstoja. Novi nadzorni sistemi verjetno ne pomenijo konca človeštva, nedvomno pa sodelujemo v novi visokotehnološki družbeni konstrukciji resničnosti, ki je hkrati privlačna in temačna.

mag. Nataša Koražija, novinarka časnika Finance

Vse, kar ste si od nekdanj želeli izvedeti o življenju v sodobnem panoptiku, v kar se spreminja splet, a vas je bilo strah poguglati. Namesto vas se je žrtvoval Dan Podjed in o tem pisal berljivo knjigo, v kateri se navedki iz del sodobnih mislecev izmenjujejo z avtorjevimi osebnimi izpovedmi. Naj prvi vrže kamen tisti, ki je brez všečka!

Agata Tomažič, pisateljica in publicistka

Dan Podjed

VIDENI

Zakaj se vse več opazujemo in razkazujemo

Ljubljana, 2019

Dan Podjed

Vidni: Zakaj se vse več opazujemo in razkazujemo

Urednica
Ingrid Slavec Gradišnik

Recenzenta
Mirt Komel, Jernej Mlekuž

Avtor spremne besede
Lenart J. Kučič

Jezikovni pregled
Ingrid Slavec Gradišnik

Prevod povzetka
Ana Jereb

Oblikovanje
Samira Kentrić

Prelom
Brane Vidmar

Založnik
Založba ZRC

Zanj
Aleš Pogačnik

Izdajatelj
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

Zanj
Ingrid Slavec Gradišnik

Tisk
Cicero Begunje, d. o. o.

Naklada
400 izvodov
Ljubljana 2019; prva izdaja, drugi natis

Pesem Janeza Menarta na strani 67 je objavljena z dovoljenjem dedičev.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
39:316
PODJED, Dan

Vidni : zakaj se vse več opazujemo in razkazujemo / Dan Podjed ; [avtor spremne besede Lenart J. Kučič ; prevod povzetka Ana Jereb]. - 1. izd., 2. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2019
ISBN 978-961-05-0160-2
299026944

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610502524>

KAZALO

1	UVOD	7
	Oči so povsod	
2	POGLED V PANOPTIK	13
	Življenje v izložbi	
3	POGLED IN NAVADE	29
	Smo pridni, ker smo vidni?	
4	POGLED PO SPLETU	45
	Google vas gleda	
5	POGLED NASE	67
	Jaz, sebe, selfi	
6	POGLED MED ZVEZDE	95
	Napihovanje lastne slave	
7	POGLED V TELO	119
	Globlje ne gre	
8	SKLEP	137
	Ujetniki vidnosti	
	ZAHVALE	145
	SPREMNA BESEDA	
	Lenart J. Kučič, Pot v totalitarizmu je tlakovana z vsehki	145
	REFERENCE	157
	STVARNO IN IMENSKO KAZALO	173
	POVZETEK	179
	SUMMARY	183
	O AVTORJU	187

1 UVOD

Oči so povsod

Za začetek naj priznam nekaj, česar doslej nisem še nikomur: nekoč sem verjel v boga.

Na prehodu iz otroštva v najstništvo, ko sem imel enajst, morda dvanajst let, sem si boga zamišljal kot oko, ki zviška gleda name. Takšno vsevidno oko, navadno upodobljeno v trikotniku in obdano z žarki, sem videl na nabožnih podobah, ki smo jih imeli doma, pa čeprav ne vem, zakaj, saj sem odraščal v ateističnem okolju. Videl sem ga še pri stari mami, ki je kdaj pa kdaj šla v cerkev. Včasih sem jo spremljal k maši in poslušal pridigo. Imel sem celo rdeče-zlato šatuljico v obliki Svetega pisma in v njej spravljen rožni venec. Ob redkih priložnostih sem ga vzel v roke in skušal moliti, čeprav v resnici nisem znal. Besedilo sem si sproti izmišljal in ga priredil priložnosti. Najvneteje sem žebral, ko je bilo na televiziji žrebanje lota, saj sem si nadvse želel zadeti glavni dobitek. Preden smo v šoli pisali kontrolno nalogo, sem molil tudi, da bi mi bila pri preskusu znanja sreča naklonjena. Ta želja je bila kdaj celo uslišana, glavnega loterijskega dobitka pa nisem zadel nikoli.

Potem sem nekega dne izvedel ali pa se, bolje rečeno, zavedel, da boga ni – tako kakor ni dedka Mraza, Božička, velikonočnega zajca, vampirjev in čarovnic, drugih domišljjskih bitij in namišljenih prijateljev, ki so mi v glavi rojili od zgodnjega otroštva. Oko v višavah se je ob ničejanskem razodetju razblinilo. Nihče več ni od zgoraj zrl name.

Ob spoznanju, da tam gor ni nikogar, se nisem počutil prav nič sproščeno ali svobodno, temveč prej nelagodno. Začela so me vznemirjati nova vprašanja. Če ni nenehnega nadzora, je mar dovoljeno vse? Pred kom se lahko zagovarjam, komu naj se spovem, na koga se sploh lahko še izgovorim, ko bodo šle stvari

narobe? In kdo mi bo, seveda, pomagal do glavnega loterijskega dobitka? Vame se je naselil neprijeten občutek osamljenosti.

Več kot tri desetletja pozneje sem pomirjen in hkrati tudi vznemirjen. Vsevidno oko je znova tu, spet me spremlja, le da se je nekoč enovito zrklo na nebu razpršilo na tisoče očesc, ki zrejo vame od vsepovsod. Eno pravkar bolšči iznad zaslona prenosnega računalnika, kjer je nameščena drobna kamera. Je kdo na drugi strani? Me kdo gleda, ko tole pišem? Me vidi, ko pomaham proti zaslonu? Ne vem. Kamere nas spremljajo s prenosnih telefonov, posnamejo nas na avtocesti, ko divjamo v službo, buljijo v nas, ko gremo v trgovino, s pogledi nas slačijo na letališču in zvedavo pogledujejo za nami, ko hodimo po pločniku in vstopamo na postajo podzemne železnice.

Oči so povsod, pred njimi se ni mogoče več skriti. Odlično, kajne? Saj to je vendar tako, kakor da bi bog spet obstajal. Še več, boga so ljudje tokrat ustvarili sami, in to po lastnih željah in potrebah ter celo po lastni podobi. Drug drugega opazujejo in se hkrati z veseljem razkazujejo, ko objavljajo svoje fotografije na spletnih omrežjih, tudi tistih s sporno – in porno – vsebino. Ne gledajo jih le kamere, temveč tudi drugi tehnološki pripomočki ki spremljajo njihov položaj in gibanje, na primer prenosni telefoni, pametne ure, tablice in naprave, ki jih nameščajo v avtomobile. Takšnih pripomočkov seveda ne uporabljajo povsod po svetu enako in tudi med generacijami se njihova priljubljenost razlikuje, kljub temu pa je splošni trend povsod podoben: videti več, pokazati več. Zasebnost se ob tem razblinja, nadomešča jo vidnost.

Navidezni pogled, ki sledi načinu življenja, ima tudi veliko dobrih strani. Če je kdo sinoči spil preveč opojne pijače in je del večera v njegovem spominu že rahlo zabrisan, lahko v pametnem telefonu hitro preveri, kje se je sinoči klatil, in gre potem pred lokal iskat pozabljeno kolo. Tehnični nadzor lahko pozitivno vpliva tudi na manjšo porabo goriva med vožnjo in posledično na zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov. Če ima voznik občutek, da ga nekdo gleda, se pelje previdneje in odgovorneje, kakor bi se brez nadzora. Ker lahko žena v telefonu ali računalniku kadar

koli ugotovi, kje je bil njen mož in s kom je ponoči klepetal, se je ljubimkanju na daljavo in dopisovanju s privlačnimi osebami bolje vnaprej izogniti, da ne bi ogrožali zveze. Tehnološko oko torej nima zgolj negativnega in strašljivega učinka, temveč lahko vpliva na ljudi, da na bolje spremenijo svoje navade ter živijo strpneje, vzdržneje, krepostneje, odgovorneje do sebe, drugih in okolja. Tiste, ki kaj zagrešijo, pa seveda pravočasno odkrijejo in primerno kaznujejo.

V tej knjigi se bomo zazrli v oko, ki nas spremlja od zgoraj, in skušali z različnih gledišč zaznati in prešteti očesca, ki nas gledajo od vsepovsod, po potrebi – mali ali veliki – celo iz straniščne školjke. V naslednjem poglavju se bomo najprej seznanili z delovanjem in razvojem tehnologij nadzorovanja, ki niso nastale šele v poznem 20. in zgodnjem 21. stoletju, temveč v različnih oblikah že mnogo prej. Spoznali bomo panoptik, svojevrstno nadzorno stavbo, ki si jo je že v 18. stoletju zamislil angleški filozof in pravnik Jeremy Bentham. Na podlagi njene zasnove bomo izvedeli, kakšne so vrste nadzorovanja in opazovanja, ter videli, kako se nadzor, medzor (medsebojno nadzorovanje) in samonadzor prepletajo v nepregledni skupek boljšečih očesc, ki mrgolijo okoli nas.

Nadalje bomo spoznali, kaj dobrega in slabega prinašajo vseh navzočni pogledi. Raziskave namreč kažejo, da včasih zadošča že občutek, da človeka kdo gleda, pa postane radodarnejši, previdnejši, natančnejši, pozornejši in solidarnnejši. Vsevidni pogled je lahko torej dober, saj usmeri ljudi k pozitivnejši drži in ravnanju, pa četudi predvsem zaradi strahu pred kaznijo ali družbenim izobčenjem. Vprašali se bomo, ali ni morda prav strogi pogled drugega tisto, kar posameznika učloveči in naredi za družbeno bitje, ki upošteva druge in ki je *pridno*, torej drugim in družbi v prid. Tezo bomo preskusili tako, da bomo sedli za volan in zdrveli po cesti z avtomobilom z vgrajeno sledilno napravo. Vprašali se bomo, zakaj in kako lahko takšna naprava, ki s pomočjo satelitskega sistema zapisuje lokacijo, hitrost, pospeške in mnoge druge dejavnike vožnje, vpliva na navade voznikov. Med vožnjo se bosta spet razkrili temna in svetla stran takšnega stalnega nadzora, ki ga v nekaterih državah, na primer v Singapurju, sprejemajo z

odprtimi rokami, medtem ko se ga drugod bojijo in ga vnaprej zavračajo. Kje so meje nadzora s sledilnimi napravami, ki spremljajo pridne in poredne? In kdo bo poskrbel, da bodo pridni tudi nadzorniki? To sta vprašanji, ki usmerjata pot skozi besedilo.

Zatem bomo preverili, kaj o ljudeh in družbi ve osrednji spletni iskalnik Google. Ta je v manj kot dveh desetletjih postal svetovno preročišče, ki radovednim neutrudno ponuja odgovore na skoraj vsa vprašanja in hkrati izbrska skoraj vse, kar bi utegnilo zanimati njihove prijatelje, znance in tudi neznance. Nepregledno množico iskanj si Google sproti zapisuje in analizira, o čem razmišljajo ljudje. Poleg tega iz minute v minuto evidentira, kaj se godi po svetu, ter spremlja, katere so glavne smernice v nekem časovnem izseku in kraju. Google in drugi spletni velikani pa ne skrbijo le za kopičenje in analizo informacij, temveč jih tudi obračajo v korist lastnemu sistemu, torej zasebnemu podjetju, ki je razvilo priljubljeni spletni iskalnik, ter usmerjajo odločitve posameznikov in po potrebi preusmerjajo družbeni tok zavesti. Z naprednimi algoritmi za analizo velikih podatkov (angl. *big data*) počnejo precej uspešneje in neopazneje vse tisto, kar je bila preteklosti naloga najučinkovitejših tajnih institucij v totalitarnih režimih, ki so zapisovale, kako živijo ljudje, in spremljale, ali morda kršijo pravila.

Naslednji pogled na opazovanje in razkazovanje bo, vsaj navidez, manj črnogled in sproščenejši. Med branjem utegne morda koga celo zamikati, da bi vzel v roke prenosni telefon, ga dvignil pred obraz, našobil ustnice in posnel selfi – ter ga seveda razposlal drugim. Bistvo selfija, če ga razumemo kot sodoben avtoportret, namreč je, da ga človek ne obdrži zase, temveč ga razširi med ljudi in tako prispeva drobec v kompleksen mozaik z več kot dvajset milijardami samopodob, ki jih ljudje vsako leto objavijo na spletu. Med njimi so nekateri še posebej dejavni, tudi slovenski predsednik, ki po Instagramu redno objavlja selfije in druge fotografije, na katerih je sam v središču. Tisti, ki želijo tekmovati s »težkogategornikom«, kakršen je predsednik, biti v ospredju v poplavi poznanih in nepoznanih ljudi, ki se fotografirajo na vsakem koraku, ter nasploh postati opaznejši, morajo storiti nekaj zares nenavadnega, izjemnega, presenetljivega, tvegane ali celo

življenjsko nevarnega, na primer, zlesti na vrh visoke stavbe in se slikati, ko se z eno roko držijo za rob strehe, ali pa celo pretepsti znanca do smrti in dogodek posneti s kamero telefona ter ga deliti z drugimi po spletu.

Za sleherniki, ki pošiljajo v svet svoje fotografije in posnetke, se bomo posvetili še dobro poznanim ekstremnim razkazovalcem na spletu – instantnim zvezdnikom. Z novega zornega kota bomo spoznali domače zvezdnike, med njimi samooklicanega štajerskega slavčka Damjana Murka, nekoliko zagrenjenega pevca Fredija Milerja, povzpetniško in neuničljivo Urško Hočevnar Čepin, intelektualnega boema Arturja Šterna in manekenko Denise Dame, ki se ji je s pomočjo YouTube in spletnih omrežij posrečilo, da je skoraj čez noč iz sebe ustvarila nacionalni fenomen. »Lik in delo« teh bleščavih posameznikov, ki živijo od tujih ogledov, bomo primerjali s starletami iz tujine, predvsem z bogato dedinjo Paris Hilton, ki je bolj kakor s premoženjem zaslovela z amaterskim pornoposnetkom. Takšne zvezdnike je v delu *Podoba (The Image)* zgodovinar Daniel J. Boorstin (1992) razgalil že pred desetletji in jih tavitološko, a hkrati zelo lucidno predstavil kot osebe, ki so slavne predvsem zaradi svoje slave. Videli bomo, da trditev načeloma še vedno drži. Nekaj novega pa je, da jim sodobna informacijska in komunikacijska sredstva omogočajo, da uspešneje in precej hitreje kot v preteklosti zasijejo iz množice, saj lahko po spletnih omrežjih in s pomočjo pametnih telefonov svojo slavo nenehno podžigajo in ustvarjajo novice o sebi. Takšne pretkane samopromocijske strategije postajajo vse bolj domače politikom, športnikom, znanstvenikom, poslovnežem in drugim posameznikom, ki so se morali nekoč uveljavljati predvsem z dejanji, danes pa to lahko dosežejo že z lastno podobo in lepimi besedami o sebi, ki jih širijo po spletu.

Sledi pogled v globine telesnosti, ki je namenjen najpogumnejšim – ali pa najbolj izprijenim in pohotnim. Spustili se bomo v temnice na dnu utrdbe spolnosti, ki streže želji po posnetkih z zelo nazorno vsebino. Razkrili bomo skrite interese ljudi, ki brskajo za takšnimi posnetki in si ogledujejo razgaljene in ponižane ljudi ter izživljajo svojo potrebo po tem, da bi videli globlje in globlje v telo. Ob tem bomo pri pogledu v človekovo notranjost

analizirali nenavadno razmerje med odvrtnim in privlačnim. V nadaljevanju bomo pogledali še globlje pod kožo, in to brez rentgena. Odpravili se bomo na razstavo, kjer so na ogled človeška telesa. Ta niso le razgaljena, temveč so tudi brez kože, da je videti vsako mišico in kito. Razstavljeni ljudje so že davno mrtvi, plastinirali pa so jih, da si obiskovalci ogledajo, kakšna pljuča imajo tisti, ki preveč kadijo, kako je videti zarodek v telesu ter kako se napenjajo mišice, ko človek sede na kolo ali prime v roke kitaro. Zakaj so razgaljena telesa – bodisi v pornografskih filmih na spletu ali na razstavi plastinirancev – tako neverjetno mikavna, da si jih ogledujejo milijoni? In zakaj potrebam po gledanju zadostijo predvsem dejanski, avtentični, pravi ljudje, ne pa plastični nadomestki in zaigrani prizori? Kakor kaže, se odgovor skriva globoko v nas.

V sklepnem delu knjige se bomo vprašali, v kakšne globine nas vodi želja, da bi videli več. Predstavili bomo možne scenarije za prihodnost, v kateri se bodo različne oblike nadzora bodisi utrdile bodisi zmehčale. Ob tem bomo skušali poiskati oaze miru, v katere se lahko posameznik skrije, ne da bi ga kdo gledal. Saj res, ali takšno zavetje, varno pred pogledi, sploh še obstaja? In, ali si res želi, da bi se skril nekam, kjer ga nihče ne bi videl in našel? Morda pa v svetu vsenavzočnih pogledov sploh ne obstaja, če ga nihče ne vidi?

Zaradi potrebe po opazovanju in razkazovanju, namreč lastne in vaše, v knjigi razgalim tudi sebe. Tega ne storim le zato, da bi bil vidnejši ali opaznejši, temveč predvsem zaradi želje po raziskovanju. V besedilu je zapisano marsikaj, česar doslej niso vedeli, slišali ali videli moji prijatelji, znanci in sorodniki, pri čemer skušam podoživeti in spoznati lastne občutke, ko me drugi uzrejo v prej nepoznani podobi. Zato imam še posebej tremo, hkrati pa ob vsakem zapisanem (in, upam, prebranem) razkritju čutim prijetno mravljinčenje v želodcu. Strah in sram se prepletata z vznemirjenjem, voajerizem se meša z ekshibicionizmom, želja po razkritju skrivnosti in zasebnosti pa trči ob težnjo, da obdržim intimo zase.

2 POGLED V PANOPTIK

Življenje v izložbi

Okostje, ki ga bo ustvaril, naj bo sestavljeno tako, da bo lahko celotna postava sedela na stolu, na katerem sam sedim za življenja, in to v razmišljujočem položaju, kot bi bila zaposlena s pisanjem. Predlagam, da se tako pripravljeno telo prenese na mojega izvršitelja. Zavzame naj se, da bo okostje oblečeno v eno od črnih oblek, ki jih občasno nosim.

Jeremy Bentham, odlomek iz oporoke (1832)

Bil je hladen zgodnjepomladanski dan, ko sem v rahlem pršcu in gosti angleški megli taval po Londonu in iskal Jeremyja Benthama. Ljudje, ki sem jih spotoma ustavljal in spraševal, kje bi ga lahko videl, so mi pojasnili, da ga bom zagotovo srečal v poslopiju osrednje stavbe Univerzitetnega kolidža v Londonu, ki mu na kratko pravijo UCL. Skoraj pol ure sem se zgubljal po hodnikih in dvoranah, spraševal obiskovalce in študente, iskal usmerjevalne table ter pogledoval na telefon z odprto navigacijo. Nazadnje sem gospoda Benthama le zagledal, in to prav takšnega, kakršnega so mi ga opisali. Starejši možakar z daljšimi in razredčenimi svetlimi lasmi, ki mu jih starost še ni čisto posivila, je pokončno in z nekoliko razkrečenimi nogami sedel na stolu. Njegov način sedenja je bil navidez sproščen, a čez čas se mi je zazdela njegova drža nekam toga, zategnjena. Za današnji čas je bil oblečen nenavadno, odet je bil v črn suknjič, pod njim je nosil telovnik in belo srajco z nabranim ovratnikom. Na glavi je imel širokokrajn klobuk, na nogah temne čevlje in bele gamaše, na rokah pa rokavice kremne barve. Ob boku je bila prslonjena težka lesena sprehajalna palica, s katero si verjetno pri hoji ni mogel zelo pomagati. Z umirjenim izrazom in enigmatičnim monalizastim nasmeškom na okroglem obrazu mi je nepremično zrl naravnost v oči. Niti trzil ni, ko sem se ustopil pred njim, dvignil roko v pozdrav in se narahlo

nasmehnil. Jeremy Bentham mi pozdrava ni vrnil, ker je že dolgo mrtev.

Pravnik, filozof in družbeni kritik Jeremy Bentham več kot stoletje in pol prebiva v izložbeni leseni omari, mimo katere hodijo študenti, učitelji in obiskovalci UCL in si ogledujejo razstavljenega erudita. Na svojem domu v londonskem Westminsteru je umrl leta 1832, star 84 let. Že dolgo pred smrtjo, ko je bil še v zgodnjih dvajsetih letih življenja, je družinskemu prijatelju, zdravniku in kemiku Georgu Fordyceu, čigar hči se je poročila z Jeremyjevim bratom Samuelom, namignil, naj njegovo telo po smrti uporabijo v medicinske namene. Pred smrtjo je plemenito željo dopolnil z zamisljivo, da bi njegove ostanke, namreč tiste, ki bi se ohranili po raztelešenju, postavili na ogled kot *avtoikono* – tako je poimenoval lastno posmrtno podobo. Filozof Miran Božovič (2000: 104) pojasnjuje, da je bilo Benthamu pri tem v oporo prepričanje, da ga bo po smrti še najbolje predstavljala in nadomeščala njegova izvirna podoba. In res, kaj je doprsni kip ali portret v primerjavi s pravim človekom, ki je ohranjen skoraj za vedno? Je lahko sploh kaj resničnejšega od dejanskega človeka? »Ali ni identiteta bolj zaželena od podobnosti?« se je v nikoli objavljenem delu o avtoikonah oziroma posmrtni rabi ljudi spraševal tudi Bentham (1842: 3). Če bi ljudi po smrti preparirali in jih ohranili kot avtoikone, namesto da jih pokopavamo, bi po njegovem prihranili dragoceni prostor, ki ga zdaj po nepotrebnem porabimo za grobove. V takšnem naprednem svetu bi bila pokopališča, kjer so mrtvi skriti v temi in tičijo globoko pod zemljo, zgolj relikviji preteklosti, je verjetno premišljal Bentham – morda tudi zato, ker se je vse življenje bal strahov in prikazni, ki prežijo v mraku. Poleg tega bi prihranili delo kiparjem, ki bi iz kamna in marmorja klesali kaj drugega kot ljudi; ti bi bili po Benthamovi zamisli nekakšni kipi, ki bi jih po smrti postavili na ogled in razstavili za javnost. Ker bi njihove podobe lahko po potrebi popravili in celo polepšali, bi to razblinilo odvečen strah pred mrtveci. Pokojniki bi torej postali sestavni in, nekoliko paradokсно, vitalni del skupnosti.

Spomenik samemu sebi, narejen iz ostankov njegovega trupla, bi po prvotni zamisli vseboval pravo filozofovo okostje in tudi njegovo originalno mumificirano glavo, ki bi ohranila poteze

živega človeka, pri čemer bi oči nadomestili z umetnimi, saj te ne bi zdržale prepariranja. (Anekdota pravi, da je Bentham že desetletje pred smrtjo v žepu nosil steklene oči, ki so jih po smrti vstavili v mumificirano glavo.) Glavo so nameravali preparirati s podobnim postopkom, kakršnega so uporabljali Maori. Pri tem so novozelandski staroselci najprej odstranili možgane in oči ter zamašili odprtine z lanenimi vlakni in gumijem. Začepljeno glavo so prevreli ali oparili, jo nato še prekadili nad odprtim ognjem in jo nekaj dni sušili na soncu, nazadnje pa so jo premazali z mastjo morskega psa. Tako preparirano glavo, ki so ji pravili *mokomokai*, je družina hranila v okrašeni škatli, na ogled pa so jo dali ob izjemnih priložnostih, na primer ob verskih obredih in družinskih slavnih (Spletni vir 1). Tako se jim je pokojnik vsaj navidez znova pridružil.

Mumificiranje Benthamove glave pa se ni izšlo po načrtih. Morda zato, ker niso dosledno sledili maorskemu izvirnemu postopku. Tkivo so namreč izsušili z izparinami žveplene kisline, s čimer so filozofovo glavo sicer res impregnirali, a po postopku je obraz prejel kot na živega človeka spominjal na zombija s potemnjeno in poškodovano kožo, napeto čez lobanjo, iz katere so sijale umetne živo modre oči, ki so jih naknadno vtaknili v prazni očesni votlini. Da bi popravili slab vtis, so morali hitro ukrepati. Avtoikoni so namesto mumificirane natakneli kar voščeno glavo in jo okrasili s pravimi filozofovimi lasmi, spačeno originalno glavo pa so priložili v izložbeno omaro.

Mumificirano glavo so iz razstavne omare pozneje umaknili, med drugim zaradi številnih študentskih potegavščin – izvirni Benthamov ostanek je študente očitno privlačil kot magnet. V 70. letih prejšnjega stoletja so, na primer, glavo izmaknili iz vitrine in v zameno zanjo od UCL zahtevali sto funtov nagrade, ki bi jo darovali v dobrodelne namene, če bi jo bili prejeli. Namesto stotaka jim je univerza izročila le desetaka, a so glavo vseeno vrnili. Ob neki drugi priložnosti naj bi glavo, ki so jo spet ukradli iz vitrine, našli nepoškodovano v prtljažni omarici na škotski železniški postaji. Po nepreverjeni zgodbi je sodu izbilo dno dejstvo, da so študentje odigrali nogometno tekmo z ubogo glavo, ki so jo uporabili namesto žoge. Po tem dogodku so jo pospravili na varno, v

prostore arheološkega inštituta na univerzi, v izložbi pa je ostala zgolj avtoikona z voščenim izrazom na obrazu, ki pa vendarle ni povsem pri miru. Po univerzi se širijo govorice, da je Bentham, ki je bil pomemben soustanovitelj UCL, navzoč na vsaki seji univerzitetnega odbora, kamor ga vsakič znova prinesejo in ga tudi evidentirajo kot »navzočega, a brez oddanega glasu«. Da bi bil na vsaki seji, sicer ni res, a kdaj pa kdaj ga dejansko odnesejo na katero od srečanj, kjer sledi burnim razpravam o reformah britanskega visokošolskega sistema, in med njimi vedno modro molči.

Ko sem prispel pred omarico z njegovimi ostanki, sva, kot rečeno, najprej od daleč gledala drug drugega, potem pa sem se mu približal, da bi si ga podrobneje ogledal. Nenadoma sem se zavedel, da pravzaprav ni čisto res, da me nihče ne gleda. Ob izložbeni omarici je bil namreč opozorilni znak z velikim očesom sredi nenavadnega načrta krožne oblike (pozneje bomo videli, da je bil ta Benthamova zamisel), pod njim pa napis: »Pozor, opazujejo vas!« Očitno sem bil tudi sam opazovan, in to ne s steklenimi očmi, ki jih je sloviti možakar desetletje svaljkal po žepih, temveč me je gledal – natančneje, so me gledali – skoz spletno kamero, ki so jo v izložbeno omarico namestili v projektu PanoptiCam. S tem projektom so skušali analizirati odzive ljudi, ki opazujejo avtoikono, podobe radovednih obiskovalcev pa so predvajali po spletu ter tako *urbi et orbi* ozaveščali o državnem nadzoru, spletnem opazovanju in sledenju z digitalnim pogledom. Profesorica Melissa Terras s središča za digitalno humanistiko na UCL je pojasnila, so s projektom želeli na zabaven in izviren način opozoriti na glavne teme, povezane s sodobnim svetom, vsebinsko pa so se navezali na enega od Benthamovih najpomembnejših in morda tudi najspornejših prispevkov k znanosti, ki je v središču te knjige in nas gleda (Spletni vir 2). Vedno in povsod.

Vsevidno družbeno oko

Jeremy Bentham je s pogledi in opazovanjem povezan zaradi precej pomembnejše in prelomnejše zamisli, kot sta mumificiranje in razstavljanje lastnih posmrtnih ostankov. Za svoj in celo za

današnji čas nenavadna zamisel ga je prešinila leta 1785, ko je obiskal brata Samuela, ki je delal na posesti blizu mesta Kričav ob reki Dnjeper v današnji Belorusiji. Posel je dobil pri knezu Potemkinu, katerega ime se je do danes obdržalo v frazi »Potemkinova vas«, ki označuje inscenirano resničnost oziroma opiše, da se za dejansko podobo skriva praznina. Priročna fraza ima tudi dejansko podlago: gledališko kuliso urejene vasi, sestavljene zgoj iz sprednjih hišnih fasad, je dal Potemkin dejansko postaviti pred obiskom ruske cesarice Katarine Velike, da bi lahko videla, kakšno bo naselje v svetli prihodnosti. Vladarica, ki je bila celo Potemkinova ljubica (oziroma je bil on njen ljubimec), je bila menda navdušena nad takšno »navidezno resničnostjo« in fiktivno podobo napredka v zaostalih krajih svoje dežele (Werrett 1999).

Podjetnega Samuela, ki se je v Angliji izmojstril v pomorstvu in ladijskem inženirstvu, je pretkani Potemkin srečal leta 1780 v Sankt Peterburgu. Anglež je kneza navdušil s svojimi veščinami in značajem, zato ga je ta povabil k sebi in ga postavil za poveljnika bataljona, da bi izuril njegove može za mornarje in mu pomagal ustvariti močno mornarico. Pri tem zahtevnem organizacijskem in inženirskem podvigu se je moral Samuel spoprijeti z dvema težavama. Prva je bila, da so bili lokalni mojstri povsem neizkušeni v ladjedelstvu – mnogi med njimi so bili predvsem kmetje. Še večji problem pa je bil, da je zaradi pomanjkanja discipline težko nadziral lastne može, ki jih je pripeljal s sabo, da bi izučili domačine. Kmalu je ugotovil, da lahko delavce precej bolje nadzira, če so njihova delovišča razporejena v krogu, sam pa je v središču, v tako imenovani »nadzorni hiši«, od koder jih dobro vidi in nadzoruje njihove dejavnosti (Steadman 2012).

Bentham si je ob obisku brata in opazovanju njegove uspešne nadzorne rešitve zamislil svojevrstno stavbo, *panoptik*, ki bi ji slovensko lahko rekli *vsevidnik*; namenjena je bila nadzoru delavcev, zapornikov, duševnih bolnikov in drugih, ki bi jih bilo dobro imeti ves čas na očeh. Zamisel o takšni stavbi ga je tako obsedla, da jo je v glavi in tudi na papirju nenehno premleval, dodeloval, predeloval in popravljal ter se posvečal vsaki najmanjši arhitekturni podrobnosti. Obsedenost s panoptikom ga je spremljala

še desetletja – podobno kakor ga je obsedla zamisel o avtoikoni. Nekateri se sprašujejo, ali niso njegove dolgotrajne obsedenosti s takšnimi zamislimi povezane z njegovim duševnim stanjem, pri čemer domnevajo, da bi mu danes verjetno diagnosticirali Aspergerjev sindrom, torej obliko avtizma; zanj so značilne težave pri navezovanju družabnih stikov in neverbalni komunikaciji, vendar se lahko pri nekaterih kaže tudi kot genialnost (Lucas in Sheeran 2006). Očitno je bil med takšnimi geniji tudi Bentham. Že kot malček je prebiral zahtevna besedila, pri treh letih pa se je začel učiti latinščine. Pri dvanajstih ga je oče poslal študirat v Oxford, kjer je leta 1763 diplomiral in leta 1766 magistriral. Na delavnost in ostrino duha kaže njegov izjemen opus, v katerem se je posvetil tako raznovrstnim temam, kot so razvoj utilitarizma, pravne reforme, pravice živali, spol in spolnost ter zasebnost in nadzor. Predvsem zamisel o panoptiku, ki je bil s posebno zasnovo namenjen nadzoru ljudi, je bila tako prelomna in nenavadna, da še v 21. stoletju navdihuje družboslovne in humanistične razprave.

In kakšna naj bi sploh bila ta stavba, ki jo je zgodovinar in filozof Michel Foucault v delu *Nadzorovanje in kaznovanje* (2004 [1975]) uporabil kot osrednji primer za analizo totalnih institucij? Videti je kot ogromen zidan obroč ali prstan, ki ga sestavljajo posamične celice. Vsaka od celic, ki so razporejene v več nadstropjih, ima veliki okni, eno na zunanji, drugo na notranji strani, skozi preseva svetloba. Tako je mogoče prebivalce ves čas spremljati in opazovati iz visokega osrednjega stolpa na dvorišču, od koder je mogoče videti v celice. Pogled pa vodi le v eno smer, saj iz celic ni mogoče videti opazovalca v stolpu (Bentham 1995 [1787]: 35–37). Sobana v nadzornem stolpu ima namreč okna s posebnimi zastori (danes bi verjetno namesto teh namestili odsevna stekla), ki pazniku omogočajo, da opazuje zapornike, medtem ko ti ne morejo videti, kdo in kdaj jih nadzira. Ponoči bi celice osvetljevale svetilke, pritrjene na zunanjo stran nadzorne zgradbe – tako se zaporniki nikoli ne bi mogli skriti v temo. Paznik bi jih lahko nadziral tudi po kositrnih ceveh, po katerih bi se prenašal najtišji šepet v vsaki od celic. Da bi bil navzoč čim več časa, bi paznik bival v osrednji zgradbi, in to skupaj z družino,

katere člani bi se po potrebi prelevili v čuvaje v primeru, ko bi oče zbolel ali bil prezaposlen z administrativnimi opravki. Namesto da bi žena in otroci v brezdelju pogledovali skozi okno, bi to počeli z namenom in iz osrednjega stolpa spremljali, kaj počnejo zaporniki. Panoptik bi bil celo odprt za javnost. Med obiski bi si radovedneži zgradbo in delovanje nadzorne ustanove ogledali in tudi sami pomagali pri opazovanju in nadzorovanju. Obiskovalci pa ne bi nadzirali le ujetnikov, temveč tudi paznike, in to predvsem zato, da ti ne bi zlorabili svojih pooblastil (Schofield 2009: 73).

Ker bi bili zaporniki nenehno pod nadzorom, torej vidni, si ne bi drznili pobegniti. Zato tudi ne bi bili potrebni okovi, kakor je bilo še v navadi v Benthamovem času. Panoptik bi bil pomemben tudi z gospodarskega vidika, saj bi zaporniki po dogovoru lahko delali za paznika, pri čemer bi bilo ustvarjanje blaga del njihove prevzgoje. Za delo bi bili nagrajeni in plačani, s čimer bi si izboljšali bivalne razmere in zagotovili boljše prehrano, na drugi strani pa bi bil paznik denarno kaznovan, če bi kateri od zapornikov zaradi slabe oskrbe umrl (Schofield 2009: 73).

Panoptik tudi kot zamisel ni ostal ves čas enak. Bentham je osnovno zamisel, ki jo je v resnici prevzel od brata, večkrat predelal in nadgradil. Tuhtal je, na primer, o potrebi po komuniciranju med zaporniki, saj bi popolna osama po njegovem prepričanju vodila prej v norost kot v reformacijo, torej izboljšanje vedenja in navad. Zato si je sčasoma zamislil bivanje v »ublaženi osami«, pri čemer bi bile celice dvakrat večje kakor v izvirnem načrtu, v njih pa bi prebivala vsaj dva zapornika – lahko pa tudi štirje, odvisno od njihove starosti, značaja, nadarjenosti in večšin (Schofield 2009: 75). Večje celice bi pocenile tudi gradnjo, prinesle prihranek pri ureditvi vodovoda, stranišč in namestitvi druge opreme. Izboljšava se je Benthamu zdela pomembna še zato, ker bi lahko zaporniki sodelovali pri delovnih procesih, ki zahtevajo več kakor par rok. Izkušen zaporniški delavec bi vzel pripravnika in ga sčasoma izučil za kako opravilo, ta pa bi, ko bi se izmojstril, prenašal znanje drugim. Skupinsko delo bi izboljšalo »delovni duh«, kot je dejal Bentham, oziroma povečalo motiviranost za delo, kakor v sodobnejšem besednjaku dodaja Philip Schofield (prav tam).

Nadzorna stavba bi bila nadzorno in informacijsko vozlišče celotne stavbe. V to »centralno procesno enoto« bi se stekali vidni in slišni podatki, ki bi jih pazniki analizirali in interpretirali ter po potrebi ukrepali s primernimi kaznimi. Te po možnosti ne bi temeljile na težaškem delu ali fizičnem obračunavanju in mučenju, temveč na odvzemu hrane in pravic. Benthamov cilj je namreč bil, da bi zaporniki delo vzljubili, namesto da bi jih učili, naj ga sovražijo (Schofield 2009: 78). Produkcija je bila po njegovem mnenju blagoslov, zato ni imelo smisla, da se jo pokaže v slabi luči, torej kot prekletstvo in kazen.

Bentham je panoptik od osnovne zamisli o zaporu razširil na druge stavbe, na primer na hišo za ubožne in brezdomce, ki bi jo upravljala in nadzirala nacionalna dobrodelna ustanova, zasnovana kot delniška družba. Ljudje, ki bi zaradi uboštva vstopili v tak sistem, ne bi smeli izstopiti iz njega, dokler si z delom ne bi prislužili toliko, kolikor je stala njihova namestitev. Panoptične stavbe bi lahko funkcionirale tudi kot sirotišnice; otroke bi tja oddali ob rojstvu, zapustili pa bi jih ob polnoletnosti. Osrednji problem, ki ga je poudaril Bentham, ko je že opuščal zamisel o otroškem panoptiku, je bil, da postanejo otroci produktivni šele, ko so stari približno štiri leta, pri osmih pa začnejo ustvarjati dobiček (Schofield 2009: 88). To pomeni, da bi bil produkcijski obrat, ki bi temeljil na otroškem delu, ekonomsko precej neučinkovit in zato nesmiseln.

Presenetljivo je, da je Jeremy Bentham že pred stoletjema predvidel, da bi panoptična ustanova delovala po danes vse bolj uveljavljenem načelu ponovne uporabe in recikliranja ter prehoda v družbo brez odpadkov (angl. *zero waste*). Po uporabi ne bi zavrgli nobenega dela živali ali rastline, temveč bi ga obdržali, shranili in ponovno uporabili. Slamo, na primer, bi najprej uporabili za postelje, potem pa bi jo uporabljeno nastavili še pod latrine. Nazadnje bi odpadke skupaj z ostanki slame odstranili in jih spraznili na kompostni kup, kjer bi se razgradila.

Bentham je imel še ogromno zamisli za izpopolnitev panoptika, vendar jih ni nikdar uresničil, med drugim zaradi pomanjkanja vladnih sredstev, ki so jih predvideli za njegovo postavitvev.

Leta 1803 je zagrenjen dokončno opustil zamisel o gradnji, ker so ga, po njegovem mnenju, potencialni financerji prevarali in mu uničili najboljša leta življenja. Nekoliko mu je bilo verjetno v tolažbo, da je desetletje pozneje prejel kompenzacijo v znesku 23 tisoč funtov za svoj vložek v zasnovo nadzorne stavbe. Kljub temu se k osnovni zamisli poslej ni več vračal, temveč se je bolj posvetil kritiki britanskega pravnega in političnega sistema.

Stanje nenehne vidnosti

»Strožje smo opazovani, bolje se vedemo,« je bilo, če povzamemo, Benthamovo osrednje načelo, po katerem bi deloval panoptik (Schofield 2009: 92). Prav strogo opazovanje pa, kot pravi Foucault (2004: 221), povzroči »zavestno in nenehno stanje vidnosti« ter zagotavlja samodejno delovanje oblasti. Glavna zvižajača panoptika je po njegovem v tem, da nadzornik, ki ves čas bdi nad dejanji ljudi, ki so se znašli v samonadzorovalni instituciji, sploh ni več potreben. Zaporniki, bolniki, delavci, šolarji in drugi potencialni »prebivalci« panoptika namreč ne vedo, kdaj jih nadzornikovo oko spremlja in kdaj ne. Posledično spremenijo svoj način življenja in se začnejo vesti, kakor da jih anonimno in vsenavzočno oko gleda nenehno. Po Foucaultu, ki je nekoč celo navrgel, da je bil Bentham za razumevanje sodobne družbe precej pomembnejši od filozofov Kanta in Hegla (Schofield 2009: 16), s takšnim načinom nadzora prisiljevalna moč preide na drugo stran, torej na stran osebe, ki je nadzorovana. »Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve,« pojasnjuje Foucault, »sam prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi; postane načelo svoje lastne podvrženosti« (Foucault 2004: 222). Po Foucaultu je, skratka, najbolj kruto, da se ljudje v panoptiku nadzirajo kar sami, postanejo samonadzorniki, in sicer zato, ker obstaja možnost, da obstaja vsenavzočno nevidno oko, ki vidi in izve prav vse. Nobeno dejanje ne ostane skrito.

Pri Benthamovi zamisli o panoptiku in predvsem pri analogiji te stavbe s sodobnimi nadzornimi sredstvi je posebej pomembno, da je lahko nadzornik kdor koli – od čuvajev oziroma paznikov

do slehernikov, ki si želijo ogledati »muzej človeške narave« ali pa zgolj »uživajo v zalezovanju in kaznovanju« (Foucault 2004: 222). »Čim več je teh anonimnih in začasnih opazovalcev, tem večja je za jetnika možnost, da ga bodo presenetili, in tem bolj se vznemirjeno zaveda, da ga opazujejo.« Prav zaradi tega je panoptik »čudovit stroj, ki iz najrazličnejših želja izdeluje homogene oblastne učinke« (prav tam) ter omogoča discipliniranje ljudi, ki je »difuzno, večsmerno, polivalentno v vsem družbenem telesu« (nav. delo: 229).

Foucault je Benthamu dejansko postavil v precej slabo luč, ko je nadalje razvijal misel, da je panopticism osrednja značilnost modernega stanja, panoptični zapor pa naj bi imel osrednje mesto pri prehodu iz poznomoderne monarhije k zgodnjemoderni kapitalistični državi. V monarhiji se namreč moč uresničuje z javnim kaznovanjem ljudi, na primer ob usmrtitvah in mučenju, v navidez bolj razsvetljeni in človeku prijaznejši državi pa se moč ustvarja in utrjuje prek nevidnega, a stalnega vpliva na subjekt (Schofield 2009: 70), kar je po svoje še precej surovejše in zahrbtnejše od brutalne, neposredne in fizične sile. Takšno razglabljanje, če ne kar blatenje, bi se Benthamu verjetno zdelo presenetljivo, saj je panoptično zasnovo totalnih institucij razumel kot izjemno humano in humanistično zamisel, ki bi prinesla izjemen napredek v primerjavi s tedanjimi praksami kaznovanja kriminalcev – javnim raztelesenjem, sežiganjem, bičanjem, vklepanjem v okove... Verjetno bi se mu zdelo nenavadno še, da je Foucault uporabil panoptik kot osrednjo metaforo za sodobno državo, čeprav zgradba nikdar ni bila postavljena.

Resnični in fantazijski primeri

Čeprav panoptika po Benthamovi zasnovi nikoli niso zgradili, so marsikatero od zamisli uporabili številni arhitekti zaporov. Krožno zasnovani in z osrednjim nadzornim stolpom so, na primer, zapori Presidio Modelo na Kubi in Pavilhão de Segurança na Portugalskem ter kaznilnice v francoskem Autunu in v Bredi in Arnhemu na Nizozemskem.

Zamisel o totalnem panoptičnem nadzoru je bila tudi žlahtna podlaga za fantazijske stavbe in nadzorne tehnike prihodnosti. Morda je najizrazitejša v distopičnem romanu *1984*, ki ga je družbeni kritik George Orwell napisal leta 1949. Dogajanje je postavil v državo Oceanijo, ki nenehno in na vsakem koraku nadzira svoje državljane tako z ljudmi kot s tehnologijami. V središču te državne tvorbe je enigmatični Veliki Brat, ki s posebnimi napravami, *telekrani*, ves čas opazuje in posluša ljudi, in to ne le na javnih krajih, temveč tudi v zasebnosti njihovih domov. Protagonist romana Wilson Smith takole opisuje, kakšno je življenje pod nenehnim nadzorom in ob vsenavzočnem pogledu Velikega Brata: »Živeti si moral – in si živel, iz navade, ki se je spremenila v nagon – v domnevi, da prisluškujejo vsakemu šumu, ki ga narediš, in gledajo – razen v temi – vsak tvoj gib« (Orwell 2004 [1949]: 7). Wilson se postopno nauči, kako se je treba vesti pod nenehnim nadzorom in si po potrebi nadene »izraz spokojnega optimizma, ki ga je bilo priporočljivo nositi, kadar si bil obrnjen proti telekranu« (nav. delo: 9).

Glavni junak filma *Trumanov šov* (1998) – igra ga Jim Carrey – je tako kakor Wilson nenehno pod nadzorom, in to že od rojstva. Njegovo življenje so namreč spremenili v resničnostni šov in ga od malega spremljali s kamerami, ki so sledile vsakemu njegovemu koraku. Vsi dogodki v šovu, ki ga snemajo pod ogromno kupolo, so inscenirani, vsa okolica je Potemkinova vas, ki so jo postavili, da bi bil umetni svet videti čim stvarnejši in prepričljivejši. Igralci tako sproti prejemajo navodila, kako naj se vedejo in kaj naj rečejo Trumanu. Tu in tam v resničnostni šov vključijo še oglase, in to kar v živo, kot del življenja pred kamero. Žena – bolje rečeno »žena« – Trumanu priporoči, naj si kupi novo kosilnico določene blagovne znamke, in mu pokaže nov večnamenski kuhinjski nož, ki ga seveda vidijo tudi milijoni pred televizijskimi zasloni.

Kako pa se *Trumanov šov* razlikuje od romana *1984*? Način opazovanja je nekoliko drugačen od orwelloskega Velikega Brata, saj je osrednje oko v višavah že začelo razpadati na manjša očesca, najprej v obliki kamer, ki Trumana spremljajo povsod, poleg tega pa njegova dejanja spremlja množica gledalcev po vsem svetu.

Oko torej ni eno, očes je brez števila. Osrednji nadzornik v filmu sicer še obstaja v podobi režiserja in samooklicanega stvarnika Cristofa, ki Trumanovo življenje spremlja s kamerami ter odloča o tem, kateri igralci se bodo v šovu pojavili in koga bodo odslovili. Kdo se bo torej rodil in kdo bo umrl. Upravlja lahko celo z okoljem. V pomembnem prizoru, ko se Truman odloči, da bo kljub strahu pred vodo odjadral čez morje, stvarnik okrepi veter, uperi strelo v jambor in razpeni valove, ki jadrnico skoraj potopijo. Glavni junak živ prestane bitko z vetrom in dežjem, prijadra do roba umetnega sveta, torej kupole, pod katero živi, stopi z jadrnice in do vrat, ki vodijo v »resnični svet«. V tistem trenutku se po zvočniku končno oglasi stvarnik Cristof in skuša Trumana prepričati, naj ostane v svojem »krasnem novem svetu«, mestu Seahaven, ki je zgrajeno in prirejeno posebej zanj. Svet zunaj je prav tako izmišljen in umeten, a precej neprijaznejši, mu pojasni z napol božanskim glasom. »Ali ni bilo tu nič resničnega?« vpraša Truman. »Ti si bil resničen,« mu odvrne Cristof, »in zato so te radi gledali.« Jasno, resničnost je, kakor bomo videli v naslednjih poglavjih, daleč najmikavnejša – od dejanj pravih ljudi, ki se prostovoljno razkazujejo in celo vabijo gledalce, naj se zazrejo v njihovo intimo, do pravih razstavljenih teles.

Naslednji korak v opisu sodobnih načinov opazovanja in razkazovanja naredi Dave Eggers v vznemirljivem romanu *Krog* iz leta 2014 (v izvirniku *The Circle*), po katerem so posneli slab film, ki so ga v kinematografih predvajali leta 2017 pod naslovom *V mreži*. Glavna junakinja romana in filma je Mae (igra jo Emma Watson), mlada in ambiciozna računalničarka, ki se po posredovanju vplivne prijateljice zaposli v podjetju Circle, nekakšni mešanici podjetij Facebook in Google. Circle namreč spremlja in nadzoruje svetovni pretok informacij ter si nenehno izmišlja nove načine za nadzorovanje ljudi. Med drugim izumijo miniaturne kamere, ki jih ljudje preprosto namestijo na javna mesta in tako spremljajo in prijavljajo morebitne prekrške in zločine. V podjetju zagovarjajo tudi projekt sledenja otrok, ki jim bodo zdravniki s soglasjem ljubečih in skrbnih staršev v kostno tkivo vsadili oddajnike, s katerimi bodo lahko otroke spremljali vedno in povsod, ne da bi ti sploh vedeli, da so opazovani in pod

nadzorom. Še več: Circle uveljavi celo načelo »popolne vidnosti«. Politike in druge pomembne odločevalce, ki menda radi sprejemajo ovojnice pod mizo, prepričajo, naj si okrog vratu navesijo poseben obesek, ki nenehno snema vse, kar se dogaja okoli njih. Njihova dejanja in besede tako ves čas nadzirajo milijoni državljanov, ki slišijo in vidijo vse, kar politiki počno, in tako preverjajo, ali delajo zgolj sebi ali tudi drugim v prid. Ker želi Circle v koncept popolne transparentnosti pritegniti tudi povsem navadne ljudi, Mae predlagajo, naj si tudi sama nadene tak obesek in sledi načelu, da je »vedeti dobro, vedeti vse pa bolje«. Glavna junakinja privoli v ponudbo in svoje življenje v celoti razkrije svetu. Kamero ugasne le, ko gre na stranišče in se odpravi v posteljo, sicer pa je vedno nadzorovana, ves čas opazovana. Vsak njen gib, vsako besedo sproti oceni in komentira na milijone ljudi, ki jo nenehno spremljajo tako kot v resničnostnem šovu. Svetujejo ji in skušajo biti ob njej v težkih trenutkih, ko razkrije, da ima oče Alzheimerjevo bolezen – in spotoma vidijo še, da je oče kljub bolezni še vedno sposoben imeti spolne odnose s svojo ženo. In vsa ta drama se seveda odvija pred očmi javnosti.

Uresničenje popolnega nadzora

Benthamovo vizijo, ki pasivizira ljudi z nenehnim pogledom, pa četudi je ta zgolj namišljen, so doslej vsaj deloma uresničile posamične institucije, zamisel o popolnem nadzoru pa je priljubljena v romanih in na filmskem platnu. V nekoliko drugačni podobi smo panoptičnemu nadzoru podrejeni v vsakdanjem življenju, na primer na cesti, kjer na nas prežijo radarji, ter na javnih prostorih večjih mest, kjer nad našim gibanjem in dejanji bdijo nadzorne kamere, pri čemer sploh ni pomembno, ali so naprave prave ali lažne. V vsakem primeru bodisi v nas zavre, ko vidimo napis, ki opozarja, da je v bližini radar, bodisi ravnamo bolj »po pravilih«, ko uzremo nadzorno kamero.

Posebej učinkoviti pripomočki, ki omogočajo stalen in hkrati prikrit nadzor nad ljudmi v sodobni »družbi spektakla« (Debord 1999 [1967]), v kateri je temeljno načelo videti in biti viden, so se oblikovali z razvojem interneta ter drugih informacijskih in

komunikacijskih tehnologij. Te namreč omogočajo evidentiranje družbenih dogodkov skoraj komur koli in kadar koli. Vsak lahko s kamero ali mikrofonom na prenosnem telefonu posname video ali zvočni posnetek ter tako zapiše, kaj počnejo znanci in neznanci, lahko jih nemudoma objavi na spletu, s čimer so dostopni širokemu krogu ljudi. Glede na to, da ima miniaturno kamero velika večina sodobnih telefonov, je sredstvo nenehnega nadzora zdaj mnogim pri roki vsak hip; zaradi razširjenosti svetovnega spleta pa se posnetki lahko v izjemno kratkem času razširijo. Učinki takšnega nadzora so precej podobni učinkom Benthamovega panoptika, saj nenehno spremljanje, opazovanje in nadzorovanje ljudi dejansko lahko spreminja njihovo vedenje in navade.

Pomemben razloček med novodobnim in izvirnim panoptikom je predvsem ta, da se je v totalni instituciji zdaj znašla skoraj vsa globalna skupnost, ki se vse bolj zanaša na povezovanje in sodelovanje s pomočjo tehnoloških pridobitev, ne pa zgolj peščica ljudi, ki bi jo strpali v totalno institucijo, na primer v zapor ali umobolnico. Druga razlika pa je, da se ljudje na nenehen nadzor očitno privadijo in zato vedenje spremenijo zgolj začasno, nato pa se kameram in drugim tehnološkim pripomočkom navkljub spet vedejo »po starem«, potencialne sankcije pa pogosto spregledajo.

Nadzorni skupki

V sodobnem svetu je panoptično načelo nenehne vidnosti postalo skoraj samoumevno, le da ljudi ne spremljajo pogledi nadzorovanih, ki bi bili vanje uprti »od zgoraj«. Raziskovalca tehnologij in sistemov nadzorovanja Kevin D. Haggerty in Richard V. Ericson (2000) pojasnjujeta, da se je obdobje jasno določenih (po njihovih besedah diskretnih, in sicer v smislu jasne omejitve, določljivosti, ločenosti) nadzornih sistemov prevesilo v obdobje »nadzornih skupkov«, to je prepletenih in nejasno definiranih oblik nadzora. Panoptična metafora v sodobni družbi torej dobiva drugačen pomen, ki ga nekateri opisujejo kot »super panoptik«, drugi pa zaradi digitalnih vsebin, ki so začele prevladovati pri nadzorovanju, poudarjajo predvsem »elektronski panoptik« (Haggerty in Ericson 2000: 607). Posameznik je namreč na vsakem koraku

nadzorovan vse pogosteje: pri plačevanju s kreditno kartico, uporabi telefona, iskanju podatkov po spletu, vožnji z avtomobilom itn. (gl. npr. Angwin 2014).

Ko so skoraj vse posameznikove dejavnosti nadzorovane – pa četudi prostovoljno in ne pod prisilo –, je težko ostati neopažen, neviden. »Izginjanje izginjanja« je zato eden glavnih pojavov, povezanih z nastajanjem »nadzornega skupka«, ki prenika v vse družbene pore. Posamezniki, ki želijo povečati raven svoje svobode, jo morajo zamenjati za druge pravice in koristi (Haggerty in Ericson 2000: 619). Zasebnost tako ni več samoumevna pravica, ki bi bila zapisana v ustavo in svete knjige, temveč postaja tržna dobrina, ljudje pa se vse pogosteje prostovoljno predajo nadzoru ter so pripravljeni razdajati informacije o sebi, posebej če menijo, da imajo od tega korist (Humphreys 2011: 577).

Ljudje poleg tega vse pogosteje spremljajo drug drugega (Andrejevic 2005) in hkrati še sami sebe, ko na spletnih družbenih omrežjih objavljajo fotografije in videoposnetke iz lastnega življenja ter razdajajo podatke o svojem trenutnem položaju, ki se skupaj s posnetki zapišejo v telefone z vgrajenimi čipi za določanje trenutnega položaja. Tako spremljajo in nadzirajo lastne navade in o njih obveščajo druge, s čimer se zabrisuje meja med zasebnim in javnim življenjem in prostorom. Zasebnost vse bolj izginja, najdemo jo lahko le v redkih zatočiščih in na osamljenih »otokih«, kot metaforično pojasnjuje Christena Nippert-Eng (2010).

Od zidanega do steklenega panoptika

Panoptik bi se moral očitno precej spremeniti, da bi bil primeren za sodobni družbeni svet. Kakšna bi bila njegova zasnova, če bi sledili večplastni in večsmerni zasnovi nadzora od zgoraj, spodaj in z vseh strani? Popolno vidnost v novem panoptiku bi lahko dosegli tako, da bi bile vse stene v tej stavbi iz stekla ali drugega presojnega materiala. Zaporniki bi lahko torej ves čas opazovali drug drugega, videli pa bi tudi nadzornika v osrednjem stolpu. Poleg tega bi sebe in svoja dejanja ves čas spremljali še v ogledalu,

nameščenem v vsaki od celic. V njem bi se opazovali, ko delajo, poplesujejo po prostoru, opravljajo potrebo in tuhtajo o pobegu. Vsi bi, skratka, videli vse, vsak kotiček stavbe bi bil dostopen z očesom, nič ne bi ostalo skrito. Vsakdo bi lahko kadar koli opazoval kogar koli.

Kaj pa če bi namesto presojnih gradbenih materialov pri zasnovi in gradnji uporabili kamere, zaslone in druge tehnične pripomočke, s katerimi bi posneli in prikazali, kaj se dogaja v celicah? Tako bi vsak še vedno nadziral vsakogar, pazniki pa bi imeli še možnost, da naknadno pogledajo posnetke in preverijo morebitne grehe. Zločine in napake bi potem *post festum* ovrednotili in pravično sankcionirali. Bi v takšnem panoptiku, ki bi deloval v štirih namesto treh dimenzijah, saj bi vključeval še časovno komponento, torej podroben pogled v posameznikovo zgodovino, greh sploh še obstajal?

3 POGLED IN NAVADE

Smo pridni, ker smo vidni?

Ko se nečesa lotiš, ravnaj, kakor da te gleda ves svet.

Thomas Jefferson, nekdanji ameriški predsednik

Nadzoru na cesti se skušam izogniti, če je le mogoče. Ko med vožnjo z avtomobilom po radiu slišim, da sredi mesta na voznike preži radar, spremenim smer in se peljem naokoli, tudi po obvoznici, če je treba. Če v daljavi opazim policiste, ki ustavljajo vozila ali merijo hitrost z radarjem, zapeljem na levi pas dvopasovnice, da bi me težje ustavili, ali pa vozim čim bližje vozilu pred mano, da se skrijem pred radarskim signalom. Kadar se za mano pelje policijsko vozilo, se rutinirano prihulim. Z glavo med rameni se trdno oklenem volana in se potrudim, da sem videti čim bolj normalen in neopazen. Včasih me seveda tudi ustavijo. V takšni okoliščini me najbolj skrbi, da bi policistu, ki bi mi sredi belega dne s štajerskim naglasom (ne vem točno, zakaj, ampak občutek imam, da so v prestolnici vsi policisti Štajerci) naročil, naj mu izročim vozniško in prometno dovoljenje, pomotoma voščil dober večer ali kaj podobno nepredvidljivega in neprimernega, s čimer bi izzval sum, da sem se podkrepil s kozarčkom žganega, preden sem se odpravil na pot.

Nadzora na cesti, skratka, ne maram. A kljub temu sem se mu nekoč za teden dni prostovoljno podredil in pustil, da so drugi spremljali moje vozniške navade in sledili hitrostnim prekrškom. V raziskovalnem projektu o načinih vožnje v mestih nas je zanimalo, kako ljudje vozijo in kako nanje vplivajo telematske naprave za sledenje vozil. Pri projektu smo sodelovali s podjetjem, ki razvija takšne naprave in z njimi spremlja, kje in kako se pelje na tisoče tovornjakov, kombijev in osebnih vozil. V slednjem sem nekaj časa sedel tudi sam. Ko so mi neko dopoldne na parkirišču

pred omenjenim podjetjem v avto nameščali sledilno napravo, se zaradi tega nisem posebej vznemirjal. Z zanimanjem sem pogledoval čez ramo serviserja, ki je razdrl predel pod armaturno ploščo in vanj privil napravo, veliko kot cigaretna škatlica; pravijo ji črna skrinjica. Spojena je z računalnikom v vozilu in ima vgrajen čip za sledenje, ki se poveže s satelitskim sistemom GPS. Naprava spremlja, zapisuje in poroča, koliko kilometrov kdo prevozi, kje in kako hitro se pelje, kako pospešuje in zavira ...

Montažo je mojster opravil prej kot v pol ure, nakar mi je pojasnil, da bom odslej lahko svoje vozilo spremljal po računalniku, tablici ali pametnem telefonu, vsem potem pa bo sledilo nadzorno središče. Tako bom nenehno obveščen, kje in kako vozim ter kako avto uporabljajo drugi. Zvedel bom lahko, na primer, ali bo partnerka namesto domov zavila k ljubimcu, in jo okaral, če ne bo ubrala najbližje in najvarčnejše poti, ko se bo vračala z nakupov. Zvito in praktično! Zahvalil sem se, sedel v avtomobil in se odpeljal. Na črno skrinjico, ki je s satelitsko navigacijo nadzornemu središču ves čas poročala, kje in kako vozim, se nisem več oziral. Pravzaprav sem nanjo pozabil takoj, ko sem zapeljal na glavno cesto in odhitel po opravkih. Sledilna naprava mi je na misel prišla šele naslednji dan, in sicer na cesti, kjer so me pred leti ustavili zaradi prehitre vožnje. Ko sem pomislil, ali me morda za ovinkom čaka policijski radar, sem se zavedel, da me z višav budno spremlja še neko drugo, tehnološko oko. Pritisnil sem na zavoro, zmanjšal plin in se podredil nevidnemu pogledu, ki se mi je zabijal v zatilje. Ponižno sem sklonil glavo, se oklenil volana in se pritajil – kakor da bi ob meni peljalo policijsko vozilo.

Previdno, pokorno in počasi sem vozil še ves teden, potem pa sem se oglasil na sedežu podjetja, kjer so mi namestili napravo, da bi mi pojasnili, kako naj odčitam podatke o svojih vožnjah. »No,« sem skoraj ponosno rekel zaposleni, ki je v nadzornem središču upravljala s podatki, »ali lahko zdaj vidim, kako sem ta teden vozil?« Pričakoval sem, da bom poleg povratne informacije prejel vsaj ustno pohvalo, če že ne plakete za pridnega in vzornega voznika. Začudeno me je pogledala in pokazala na zaslon z zemljevidom mesta, na katerem ni bilo vrisane nobene poti. »Sledenja še sploh nismo vključili, zato nimamo podatkov o vaši vožnji,« mi

je pojasnila. Ostal sem brez besed. Pohvale torej ne bo, izsledkov raziskave pa tudi ne. Edini rezultat preskusnega tedna je bil, da sem na cesti ravnal precej previdneje, vozil varno in strpno, saj se mi je zdelo, da me nekdo gleda. Očitno je za spreminjanje navad dovolj že občutek, da smo opazovani in nadzorovani.

Da takšen tehnološki nadzor, pa naj bo vključen ali ne, dejansko deluje in vpliva na vedenje in navade voznikov, smo pokazali še z raziskavo na vzorcu petnajstih tovornjakov, ki so bili opremljeni s telematskimi napravami. Po vgraditvi teh naprav se je poraba goriva v povprečju zmanjšala za osem odstotkov, za približno toliko pa so vozniki znižali še izpuste toplogrednih plinov, ki nastanejo pri vožnji (Podjed idr. 2013). Za prevozniško podjetje, ki s telematskimi napravami nadzoruje in varuje draga gospodarska vozila, so lahko prihranki še precej večji, saj vozniki zaradi posebnih merilnih sond, ki v tanku merijo in nadzirajo količino goriva, ne morejo iz njega izmakniti niti decilitra tekočine. Podatki o stanju vozila se po brezžičnem informacijskem sistemu namreč prenašajo do upravljavcev, ki takoj zaznajo, ali se je količina goriva nenadoma spremenila – in seveda primerno ukrepajo. Te tehnološke rešitve, ki prav tako temeljijo na satelitskem spremljanju, sicer vplivajo na vozniške navade, predvsem pa preprečijo kraje goriva, zaradi katerih so lahko izgube za podjetje precej večje kot zaradi prehitre vožnje. Vozniki, ki so lahko pred vgraditvijo nadzornih sistemov brez težav izčrpali gorivo in ga pretočili v svoje avtomobile ali delovne stroje, saj majhnih količin ni nihče posebej pogrešal, si tega ne morejo več privoščiti. Nekateri vgrajena nadzorna naprava tako razbesni, da preščipnejo žice do antene, ki sporoča podatke v nadzorno središče. A kaj, ko lastniki vozil in upravljavci nadzornega sistema preščipnjene kable zlahka spojijo in nadaljujejo z nadzorovanjem.

Na mednarodni konferenci o telematiki sem spoznal moškega, ki se je ujel v lastno zanko in postal žrtev nadzora, namenjenega preprečevanju kraje goriva. Zgovoren Rus skodranih las in krepke postave, ki se mu od daleč vidi, da je družaben in rad zabava ljudi s pripovedmi, je s prireditvenega odra za prebitje ledu pred predstavitvijo novih tehnologij podjetja, ki ga je zastopal, občinstvu povedal anekdoto o tem, kako se je nekoč vračal

s poslovne poti na Poljskem. S sodelavci podjetja, ki izdeluje nadzorne sonde za gospodarska vozila, so hiteli proti letališču in se med vožnjo tako zaklepetali, da je voznik povsem pozabil na utripajočo lučko, ki jih je že nekaj časa opozarjala na nizko raven goriva. Ko so naposled ugotovili, da so skoraj brez goriva in da je do najbližje bencinske črpalke ob avtocesti še daleč, jih je pograbila panika. Če bi obtičali na cesti, bi najverjetneje zamudili let, do katerega je bilo že tako malo časa. Ustavili so se na odstavnem pasu, se ozrli naokrog in videli, da je blizu gradbišče z delovnimi stroji. Vir goriva, torej! Možakar, ki je pripovedoval zgodbo, je izstopil iz avta, preskočil ograjo in stopil do delavcev na gradbišču ter jim deloma z besedami in deloma z rokami pojasnil, da nujno potrebuje dizelsko gorivo, za katero jim je pripravljen velikodušno plačati. Pomahal je z bankovcem, ki ga je ponujal za dragoceeno tekočino, delavci pa so odkimali. »Bi radi več denarja?« jih je presenečeno vprašal, Poljaki na gradbišču so spet samo odkimali. Rus je v nerazumevanju skomignil z ramami in skušal dobiti pojasnilo, kaj je narobe in zakaj mu vendar ne prodajo goriva, če pa ga krvavo potrebujejo. Eden od Poljakov se je takrat zazrl v nebo in s kazalcem pokazal v višave ter resignirano zavzdihnil: »Ge-pe-es!« Seveda, vsa dejanja na gradbišču je nadziralo satelitsko oko! Po sistemu GPS je natančno spremljalo, kje so vozila ter koliko goriva porabijo delovni stroji. Opazovalo je seveda tudi, ali koga slučajno srbijo prsti, da bi izmaknil liter, dva.

Tatovi koles, gledamo vas

Občutek, da nas nekdo gleda, je, kot kažejo številne psihološke in sociološke raziskave, lahko pomemben razlog, da spremenimo navade ter se vedemo manj sebično in bolj prosocialno, da smo, skratka, pridni, kot radi rečemo, posebej kadar nadziramo dejanja otrok in jih ocenimo z besedo, ki pove, da so naši potomci v prid družini in skupnosti – da so s svojimi dejanji torej koristni tudi za druge in ne le zase (Spletni vir 3).

Ali res pri posamezniku že občutek, da je nadzorovan, vpliva na njegovo ravnanje in spodbuja pridnost? In, ali res postane malopridni nepridiprav, če ga nihče ne gleda? Tem vprašanjem

so se posvetili behavioristi, torej strokovnjaki za evolucijo navad in vedenja pri živalih in ljudeh, na britanski Univerzi v Newcastlu in raziskali, kako občutek vidnosti vpliva na tatove koles (Nettle, Nott in Bateson 2012). Na treh krajih v univerzitetnem kampusu, kjer je izginilo največ koles, so pritrdili opozorilne table s fotografijo oči, ki jih je bilo težko zgrešiti, nad njimi pa je bil napis »Tatovi koles, gledamo vas!« Tri parkirišča za kolesa, kjer so bili znaki, so spremljali leto dni in ugotovili, da se je število tatvin tam zmanjšalo za 62 odstotkov, sočasno pa se je za še več, namreč za 65 odstotkov, povečalo število kraj na kontrolnih lokacijah brez opozorilne table. Mrk pogled v kombinaciji s svarilnim napisom je očitno vplival na nepridiprave, ki jih je zamikalo odtujiti prevozno sredstvo. Avtorji raziskave so ob tem komentirali, da za preprečevanje kriminalnih dejanj ni treba vedno postaviti dejanskih nadzornih sistemov, saj lahko že namig, da nas kdo gleda, vpliva na navade in preusmeri slabe namene. Svetovali so še, naj upravljavci sistemov za nadzor s kamerami in drugimi pripomočki te tehnične rešitve dopolnijo s slikami oči in pisnimi sporočili, s čimer bo vsakomur takoj jasno, da ga (morda) kdo gleda.

Skupina raziskovalcev iz Newcastla je izvedla še drug podoben preskus, pri katerem so preverjali, kakšen učinek imajo pogledi na radodarnost ljudi. V eksperiment so vključili 48 članic in članov univerzitetnega oddelka za psihologijo; ti so se dogovorili, da v skupni kuhinji pustijo določen znesek za kavo, čaj in mleko, in sicer brez računov in uradne blagajne. Dogovorjeni znesek so, ko so si natočili kavo ali čaj ter prilili mleko, preprosto vrgli v »častno skrinjico«. Med preskusom so raziskovalci sobo, kjer so si psihologi stregli z napitki, pustili nedotaknjeno – z izjemo majhne, a pomembne podrobnosti. V prvem raziskovalnem tednu so ob napisu z napotki za plačevanje dodali fotografijo oči, ki so jo naslednji teden nadomestili s podobo cvetja. V tretjem tednu so v ljudi spet srepele oči, potem so se spočili ob cvetju ... in tako naprej. Rezultati preskusa, ki so ga izvajali deset tednov, so bili presenetljivi. V povprečju so ljudje v tednih, ko so bile na steni podobe oči, v skrinjici pustili skoraj trikrat več denarja kakor v tednih s podobo cvetja, pri čemer se poraba napitkov v »očesnih« in »cvetličnih« tednih ni bistveno razlikovala. Osrednja

ugotovitev raziskave je torej naslednja: če imajo ljudje občutek, da so opazovani, pa četudi vanje zrejo zgolj fotokopirane podobe oči, je že dovolj dobra spodbuda, da postanejo radodarnejši in ravnajo bolj prosocialno.

Podobno raziskavo kakor v Newcastlu, le da so preskusi potekali v laboratorijskem okolju, so izvedli na Univerzi v Kaliforniji v Los Angelesu. Ugotavljali so, kako subtilni namigi, da so pod nadzorom, vplivajo na dobrodelnost ljudi (Haley in Fessler 2005). Preskus je potekal na računalniku, s pomočjo katerega so udeleženci v raziskavi določili, koliko denarja bi namenili komu drugemu, koliko pa bi ga obdržali zase. V sobi, kjer je potekal preskus, so bili sami, raziskovalci pa so jim prej pojasnili, da bodo njihove odločitve ostale povsem anonimne. Bistvo preskusa se je skrivalo v ozadju računalniškega zaslona. V prvem primeru so udeležence posedli pred zaslon, na katerem so bile narisane stilizirane oči, v drugem primeru pa je bilo na ozadju zaslona napisano le ime inštituta, kjer je potekala raziskava. Poleg tega so udeležencem bodisi pokrili ušesa s posebnimi naušniki, ki so jih zvočno osamili od okolice, bodisi so ostali brez njih. Pokazalo se je, da naušniki niso vplivali na dobrodelnost, medtem ko je podoba oči na zaslonu pomembno vplivala na njihov altruizem. Denar je domnevni drugi osebi namenilo dvakrat več udeležencev v primerjavi s kontrolnim preskusom z nevtralnimi ozadjem.

Tudi drugi podobni eksperimenti, pri katerih so preskušali moralno trdnost in altruistične oziroma empatične vzgibe udeležencev, so potrdili, da je občutek vidnosti izjemno pomemben za spodbujanje sodelovanja, altruizma in prosocialnosti (Bourrat, Baumard in McKay 2011; Emery 2000; Rutte in Pfeiffer 2009; White 2014). Pri mnogih preskusih je bil bistven občutek, da nad opazovanci bdi moralna avtoriteta, ki zgolj s svojo navzočnostjo vpliva na njihova dejanja in odločitve. Ob tem se spominimo osupljivih eksperimentov in presenetljivih raziskovalnih izsledkov socialnega psihologa Stanleja Milgrama (1974), ki je v 60. letih prejšnjega stoletja izvedel niz preskusov, pri katerih ga je zanimalo, kako na dejanja vpliva navzočnost avtoritarnega posameznika. Eksperimente je izvedel deloma pod vtisom sojenja nacističnemu vodji Adolfu Eichmannu, povsem običajnem

človeku, ki je normaliziral nepredstavljivo (Peattie 1984) in, po besedah Hannah Arendt (2007 [1963]), »banaliziral zlo«, saj je v imenu državne oblasti brez oklevanja sprejemal in izvajal najbrutalnejše ukaze – ker so mu pač tako ukazali tisti »od zgoraj«. V Milgramovih preskusih, ki jih danes zaradi moralnih zadržkov in etičnih kodeksov verjetno ne bi mogli ponoviti, so se ljudje, ki so sodelovali v eksperimentu, podredili napotkom avtoritete, pri čemer so osebi, ki je bila prav tako udeležena v preskusu, dajali električne šoke, ki bi bili lahko tudi smrtonosni. Na srečo so bile osebe, ki so prejele elektrošoke, zgolj igralci, elektrika pa ni zares stekla skozi njih, a tega ljudje, ki so bili za nadzorno ploščo, niso vedeli. Ena od zanimivih Milgramovih ugotovitev je bila, da pri sprejemanju odločitev ne deluje le avtoritarni nadzor »od zgoraj«. Pokazalo se je, da je enako pomemben vrstniški pritisk, ki vpliva na ljudi in spodbuja moralna – in tudi nemoralna – dejanja. Še več: hujskanje znancev, prijateljev ali naključnih oseb, ki jih imamo za enakovredne, je celo učinkovitejše od napotkov strogega nadzornika.

Ameriška publicistka in Pulitzerjeva nagrajenka Tina Rosenberg (2011, 2013) je ugotovila, da so pozitivni zgledi, medsebojno opazovanje in posnemanje ter vrstniški pritisk osrednjega pomena za delovanje množičnih prostovoljskih akcij in doseganje družbenih sprememb. Ljudje se po eni strani vedejo prosocialno, ker jih dejansko skrbi za druge in želijo spremeniti svet na bolje, družbeno odgovorno vedenje pa poteši tudi temeljno človeško potrebo po priznanju, kar je prav tako pomemben motivacijski dejavnik. Po njenem mnenju je želja po spoštovanju dovolj močna, da lahko povsem preobrne hierarhijo potreb, kakor jo je začrtal Abraham Maslow, ko je pojasnjeval, da sta temeljni fizični potrebi po hrani in varnosti. Dejansko je marsikdaj najpomembnejša samoaktualizacija, ki naj bi bila med potrebami na lestvici zadnja. Zanimiv primer vrstniškega pritiska, ki ga je opisala, je sodelovanje v neformalni skupini Odpor, ki je v Srbiji nastala ob koncu 90. let prejšnjega stoletja, v času režima Slobodana Miloševića. Mnogi mladi so se skupini pridružili predvsem zato, ker so opazili, da se upirajo drugi – in ker so tudi sami želeli biti videni kot del prelomnih dogodkov. Protesti so postali središče

alternativnega življenja mladih, ki so tako dobili priložnost, da v Odporu pokažejo svoj pogum in spodbudijo politične spremembe. »Ustvaril je protagoniste: ljudi, ki so se prelevili iz pasivnih žrtev v drzne junake. Njihov cilj je bil, da odstavijo diktatorja. Lahko pa bi šlo tudi za kaj drugega – na primer za politični cilj, kot sta boj proti podnebnim spremembam ali reševanje ljudi v Darfurju, ali dobrodelni cilj, na primer organiziranje zdravstvene pomoči ali protesti za pravice manjšin« (Rosenberg 2013: 509). Pomembno je, da so protestniki drug drugega podpirali, spodbujali in se seveda tudi opazovali in nadzorovali.

Podobni mikrorevoluciji smo bili v Sloveniji priče konec leta 2012 in na začetku naslednjega leta. Trg republike v središču Ljubljane je pokal po šivih od protestnikov, ki so želeli odstraniti tedanjo vlado. Zbrane množice so med drugim zahtevale odstop politične elite (leve in desne, kot so poudarili), reformo sodstva, zaplembo neupravičeno pridobljenega premoženja in večji vpliv volivcev na sestavo državnega zbora. Zahtevale so državo, ki naj temelji na morali, socialni pravičnosti in vladavini ljudstva. Vendar ohlapno definirane in visokoteče zahteve gotovo niso zadoščale, da so se na tako imenovanih vseslovenskih ljudskih vstajah, ki so se v prestolnici zvrstile večkrat, začeli zbirati tisoči ljudi. Na prvi vstaji decembra 2012 se je zbralo pet tisoč ljudi (približno dva tisoč jih je sočasno protestiralo v drugih slovenskih mestih), na drugi vstaji čez približno mesec dni jih je bilo osem tisoč, na tretji, ki je bila marca 2013, pa že 20 tisoč ljudi. Niz protestov so podpirale različne tehnologije, ki so omogočile tako spodbujanje kot predstavljanje protestniških dejanj. Skupine na spletnih družbenih omrežjih so bile takrat izjemno dejavne, pokazala pa se je tudi mobilizacijska moč, skrita v pametnih telefonih, s katerimi so udeleženci na protestih snemali spontane glasbene prireditve, razširjali posnetke po spletu, sproti komentirali, kdo je prišel in koga ni bilo na spregled, ter drug drugega opozarjali, kdaj prihaja policija in kam se selijo protestniki. Ti so delovali kot nekakšna jata ali »pametna množica«, povezana z informacijskimi tehnologijami (prim. Rheingold 2004 [2003]).

Kaj je poleg vabil na Facebooku prepričalo ljudi, da so se pridružili spontanemu gibanju? Poleg političnih, socialnih zahtev

in pričakovanj je bil verjetno zelo močan občutek, da je v takšnih prelomnih trenutkih preprosto treba biti zraven. Če na javnem dogodku nisi viden, in to fizično, potem v prevratniškem kontekstu ne obstajaš. Kako pomembna je potreba po vidnosti ob takšnem dogodku, se je morda še najbolje pokazalo, ko je takratni slovenski predsednik vlade ozmerjal protestnike, da so »levi fašisti«, njegova stranka pa je na spletnem omrežju Twitter dodala še, da so ljudje na cestah »zombiji«, kar je protestnike še bolj razvnelo. Naslednje vstaje so se udeležili v razcapanih oblekah in zamaskirani v žive mrličke, prestolnica pa je bila tisti dan podobna sceni videospota *Thriller*, v katerem je Michael Jackson sem in tja suval z boki skupaj s četico mrtvecev, ki so se dvignili iz grobov. Premier je kmalu zatem odstopil – sicer ne zgolj zaradi zahtev protestnikov, gotovo pa tudi zaradi njih.

Protesti proti oblastnikom, ki so razgrelj mrzlo zimo, pa se sploh niso začeli v Ljubljani, temveč v Mariboru, in sicer zaradi koruptivnosti tamkajšnje mestne oblasti. V drugem največjem slovenskem mestu se je kaplja prelila čez rob zaradi postavitve radarskih merilnikov hitrosti v prometu, ki jih je mestna oblast ob ceste postavila v javno-zasebnem partnerstvu s tehnološkim podjetjem. Podjetje je od mesta dobilo soglasje za postavitve 46 radarskih merilnikov; 30 so jih postavili do oktobra 2012 in z njimi v prvih nekaj dneh posneli kar 25 tisoč prometnih prekrškov – ogromno za mesto s 100 tisoč prebivalci. Mariborčani so pobesneli deloma zaradi nadzornega sistema, predvsem pa zaradi dejstva, da je več kot 90 odstotkov denarja, zbranega s kaznimi, prejelo zasebno podjetje, mesto pa je od celotnega zneska pridobilo manj kot desetino. Svoj bes so najprej zlili nad naprave, ki so jih nadzirale; uničili ali poškodovali so 11 od 30 radarjev (Spletni vir 4). Nato so se spravili še nad župana kot vrhovnega zastopnika mestne oblasti, ki je za mnoge simboliziral tudi mestno korupcijo. Najprej tisoč, teden zatem 10 tisoč in v naslednjem tednu 20 tisoč ljudi je dvignilo pritisk do te mere, da se jim je posrečilo razkronati župana in odstraniti sporne radarje.

Oboroževalna tekma med vozniki in nadzorniki

Ni pa seveda nujno, da poostren in samodejen nadzor prometa zmeraj in povsod podžge državni prevrat. V nekaterih mestih in državah takšni nadzorni sistemi dlje časa uspešno delujejo, ljudje pa se nadzoru ne upirajo. V Singapurju so že v 70. letih prejšnjega stoletja začeli uvajati sistem za preprečevanje prometne gneče v mestnem središču. V tej azijski državi, stisnjeni med Malezijo in Indonezijo, ki ima izjemno zgoščeno naselitev prebivalstva, so voznikom sprva zaračunavali vstop v mestno središče na posebnih cestninskih postajah. Tako se je število vozil skoraj razpolovilo, nesreč na cestah pa je bilo za četrtnino manj. Ko so videli, kako učinkovit je sistem, so ga v 90. letih razširili na mestne vpadnice. Težava je bila, da so za prodajo dovolilnic potrebovali veliko ljudi, vozniki in potniki pa so se pritoževali, ker so morali pogosto dolgo čakati v koloni, da so kupili dovolilnico. Zato so leta 1998 sistem posodobili, nadgradili so ga s samodejnim elektronskim zaračunavanjem cestnine. Vozniki imajo v vozilih posebno plačilno kartico, ki je povezana z napravo za prenos in prikaz podatkov. Ko se avto pripelje mimo plačilne postaje, se znesek samodejno odšteje s kartice, voznik pa sproti vidi, koliko stane vožnja. Plačilo je obvezno za vse, razen za rešilce, gasilce in policijo ter druga intervencijska vozila. Znesek ni vedno enak, temveč je odvisen od tipa vozila, časa in relacije vožnje. Če se, na primer, v mesto pripeljete ob treh zjutraj, boste plačali manj, kakor če bi tja pridrveli ob treh popoldne, ko je gneča na cesti precej večja. Po uvedbi elektronskega cestninjenja so se navade na cesti vnovič spremenile. Gostota prometa se je zmanjšala za dodatnih 15 odstotkov, število potnikov v javnem prevozu pa se je povečalo za petino. S sistemom ERP, katerega uvedba je stala nekaj več kot sto milijonov evrov, v mestu letno prislužijo več kot 40 milijonov dolarjev, kar pomeni, da se je investicija poplačala v nekaj letih (Spletni vir 5).

Kakšen bo naslednji korak pri nadzoru prometa v tej visokotehnološki državi? Že leta 2006 so razkrili dolgoročne načrte o tem, kako naj bi v prihodnje deloval sistem cestninjenja. Glavni element bo satelitski nadzor. Nadzornih postaj ne bo več, v vozilih pa bodo vgrajene naprave za sledenje s sistemom GPS,

s katerimi bodo v državi, obsedeni z zbiranjem podatkov ter nadziranjem ljudi in stvari, nenehno spremljali, kje je vozilo in kako hitro se pelje. Če se prestavimo v singapursko prihodnost, si lahko zamislimo nadzorni sistem, zaradi katerega bodo hitrostni prekrški nesmiselni. Naprava, povezana s satelitom, bo namreč samodejno zaznala, ali je voznik na določenem območju presegel dovoljeno hitrost. To bo sporočila pristojnemu organu, na primer mestnemu redarstvu, ki bo kršitelju s transakcijskega računa avtomatsko odtrgal določen znesek, odvisen od resnosti prekrška. Na dom bo prejel le še obvestilo, kje in kako je naredil napako ter koliko je za to plačal.

Vendar takšne nadzorne rešitve uvajajo predvsem v napol totalitarnih režimih, kakršen je Singapur, mar ne? Ne nujno. Tudi v Evropski uniji že deluje sistem e-Call oziroma e-klic, s katerim si prizadevajo zmanjšati posledice prometnih nesreč, saj naprava v vozilu, podprta s satelitskim sledenjem, ob nesreči samodejno obvesti središče za pomoč o tem, kje in kdaj je prišlo do nesreče. Reševalci lahko na kraj nesreče pridejo veliko hitreje in oskrbijo ponesrečenca, kar lahko prinese precejšen prihranek za državno blagajno. Raziskave so namreč pokazale, da vsaka dodatna minuta čakanja po nesreči na reševalno vozilo stane državo kar 1300 evrov (Spletni vir 6). Nadzorni sistem, ki ves čas spremlja način vožnje, seveda ni zanimiv le z varnostnega in zdravstvenega vidika. Zanj se zanimajo tudi zavarovalnice, ki bodo v zameno za nižje premije lahko spremljale, kako ljudje vozijo, in preprečevale goljufije. Rešitev zanima tudi policijo, saj lahko prekrškarje takoj identificira in oglobi. Lažje delo bi imela tudi tožilstvo in sodstvo, ki bi lahko med sojenjem zahtevala razkritje podatkov iz črne skrinjice, v kateri so dokazi o dobrih in slabih dejanjih na cesti.

Biti viden pomeni biti priden

Ljudje pogosto razmišljajo po naslednjem načelu: strožji je nadzor, večja je verjetnost, da bodo moralni prekrški razkriti in kaznovani. Posledica? Ljudje so pridnejši in krepostnejši, je v prispevku o moralnosti in tehnologijah pojasnil filozof Emrys Westacott (2010) z Alfredove univerze v ZDA. Za zgled je predstavil evolu-

cijo nadzorovanja prometa, in sicer v šestih fazah. V prvi, najbolj »naravni« in »divji« fazi vozniki počnejo, kar jim pade na pamet. Vozijo hitro, izogibajo se kvečjemu čelnim trkom z drugimi vozili. »Življenje je hitro, zabavno in kratko,« pribije Westcott. V drugi fazi začne vlada uvajati hitrostne omejitve, a se večina voznikov ne meni zanje, saj ni pravega nadzora in ustreznih sankcij. V tretji fazi policisti patrolirajo na cestah in kaznujejo prekrškarje. Divji vozniki, željni hitre vožnje, se zasedam lahko še vedno izognejo, posebej ker prometna policija navadno stoji na istih in predvidljivih krajih. V četrti fazi je na cesti več policistov, ki so za nameček opremljeni z radarji. Prehitra vožnja postaja vse bolj nesmiselna, posebej v mestih, kjer s kaznimi za prometne prekrške krpajo občinsko blagajno. Po Westcottovem mnenju imajo vozniki še vedno na voljo tri protiukrepe. Prva možnost je, da avtomobile opremijo z napravami za motenje radarskega signala, s čimer posežejo na pollegalno področje. Druga je, da kupijo avto s samodejno zaporo hitrosti in s tem preprečijo, da bi sploh stopili na plin. In tretji ukrep? V bistvu ga ni. Vozijo pač po starem, tu in tam prilagodijo hitrost in ves čas nemirno oprezajo, ali so za vogalom policisti. Sledi peta faza, ko začne policija uporabljati satelitski nadzor. Zaznavanje in kaznovanje prekrškov postane samodejno, kršenje predpisov pa je zato nesmiselno in neumno. Velika večina spoštuje pravila in vozi previdneje in varneje. Nazadnje je tu še šesta faza. Vsa vozila morajo biti po zakonu opremljena z napravami, ki izmerijo hitrost in zaznajo lokacijo. Računalnik v vozilu prepreči, da bi voznik sploh presegel hitrostne omejitve. Tisti, ki bi jih zamikalo, da bi brzeli hitreje, bodo morali torej poseči v nadzorno tehnologijo in zaobiti delovanje naprav, ki brzdajo konje pod pokrovom. Prednosti takšne evolucije so očitne. Divjakov in pijancev je na cesti manj, posledično pa tudi nesreč. Vožnja je sproščenejša, stroški za zdravljenje poškodovanih in rehabilitacijo invalidov so manjši, znižajo se tudi zavarovalne premije. Ko nadzor prevzamejo tehnologije, se zmanjšajo tudi stroški policijskega dela. Policija se lahko tako posveti pregonu najhujših kriminalcev, namesto da se po cestah podi za prekrškarji.

Vse to sicer zveni dobro, skoraj idilično, dokler Westacott ne predstavi še druge strani. Povečan nadzor sicer prinaša veliko dobrega, vendar je cena, ki jo plačamo, po njegovem visoka. Že res, da so ljudje pridnejši, a takšni so zaradi tehnologij, ne pa zaradi sebe in drugih. Vse naprednejše tehnologije onemogočajo, da bi tudi napredovali in rasli kot posamezniki in skupnost ter da bi bili dobri zato, ker je tako prav, ne pa zato, ker jih nekdo ali nekaj gleda. Da bi poudaril razloček med sistemom, utemeljenem na nezaupanju in nadzorovanju, ter sistemom, katerega osnova sta zaupanje in sodelovanje, je predstavil fiktivni srednji šoli. V prvi, ki se imenuje Nadzorna šola, se vodstvo postavlja s kamerami, ki nadzirajo glavni vhod, hodnike in celo razrede. Učitelji pred kontrolnimi nalogami vključijo napravo, ki zmoti elektronske signale, s čimer preprečijo, da bi učenci za odgovori brskali po pametnih telefonih. Eseji, ki jih učenci pripravijo doma, preveri poseben program proti plagiatorstvu, ki v hipu razkrije odlomke in odstavke, pripravljene po načelu »kopiraj in prilepi«. Strpnosti do prekrškarjev ni, pravi njihov oglasni letak, zato je tu v primerjavi z drugimi srednjimi šolami po državi bistveno manj goljufanja, saj učenci hitro ugotovijo, da je pridnost koristna, goljufanje pa je vedno strogo kaznovano. Druga ustanova se imenuje Poštena šola in deluje po načelu časti. Na začetku šolskega leta učenci slovesno prisežejo, da bodo spoštovali šolska pravila in ne bodo goljufali. Učitelji jim zaupajo, tako da lahko teste v razredu rešujejo sami, brez nadzora, ali pa jih celo napišejo doma. Nihče niti ne pomisli, da bi preverjal, ali je v esejih kdo prepisoval, saj to ni v skladu s temeljnimi šolskimi načeli in predpisi.

»Katero šolo bi raje obiskovali? Katero bi priporočili svojim otrokom?« zvito vpraša Westacott. Odgovor je skoraj peresno lahek. Podobno velja za delovna mesta. Bi raje delali nekje, kjer vam nadrejeni ves čas visijo za vratom, nadzorujejo delo z najrazličnejšimi napravami in prijemi, si izmišljujejo nova birokratska pravila, da sledijo delovni uspešnosti in vestno nadzorujejo navzočnost na delovnem mestu? Ali bi bili raje v službi tam, kjer o opravljenih delovnih urah ni treba poročati in kjer menedžerji zaposlenim povsem zaupajo, pa četudi se sploh ne pojavijo na delovnem mestu? Tudi v tem primeru odločitev verjetno ni težka.

Pa bi bili pripravljeni podoben obrat narediti tudi pri prometu in ga utemeljili na zaupanju in odgovornosti? Verjetno precej težje. Med drugim zato, ker so ljudje v šolah in delovnih organizacijah del dokaj ustaljenega sistema. Sošolci se med sabo poznajo, prav tako sodelavci, zato natanko vedo, komu lahko zaupajo in komu ne. V prometu je drugače: nenehno se srečujejo tujci, ki se pogosto vidijo prvič in ne vedo, kaj bo storil drugi. Bo pritisnil na plin ali pravočasno zavrl?

Vpliv opazovanja na vedenje in navade

Zgledi iz prejšnjega poglavja pritrjujejo ugotovitvi, da se pogledom in nadzoru v sodobnem svetu skoraj ni mogoče izogniti, in sicer predvsem zaradi razvoja informacijskih in komunikacijskih sredstev, ki spremljajo človekove vsakdanje dejavnosti, ob čemer se razkrajajo njegovi zadnji »otoki zasebnosti« (Nippert-Eng 2010). Kljub temu pa učinki takšnega popolnega nadzora in (skoraj) popolne vidnosti niso nujno negativni, temveč so lahko tudi prosocialni, saj spodbujajo altruizem in družbeno angažiranost. Če ima posameznik občutek, da ga drugi gledajo, ravna drugače in lahko tudi dolgoročno spremeni svoje navade: v soseski spoštuje načela ločevanja odpadkov in smeti strese v pravi koš, v menzi za sabo pospravi pladenj z ostanki hrane ter pobere pasje iztrebke, ki jih je njegov ljubljencek pustil na sosedovi zelenici (Linden 2011).

Pomembno vprašanje pa je, kdo naj določi meje dobrega in slabega, pozitivnega in negativnega vedenja? Kdo, skratka, razsodi o tem, ali je posameznik priden ali ne? Če meje pridnosti začrta država, potem se pozitivni učinki nadzora hitro sprevržejo v njegovo orwellovsko nasprotje, ki se že kaže v psevdodemokratskih režimih nekaterih držav, na primer v Singapurju, ter postaja vse značilnejše tudi za tradicionalne zagovornice demokracije in posameznikove svobode – mednje sodijo tudi Združene države Amerike s svojim nacionalnim in globalnim »vsevidnim očesom« (National Security Agency), ki preverja, kaj ljudje počnejo na spletu in kako komunicirajo po telefonu, ter po potrebi analizira, kaj počne in misli globalna skupnost. Če meje, po drugi

strani, zariše posameznik na podlagi samonadzora, torej sledenja lastnim vzgibom, potem se te lahko poljubno spreminjajo in postanejo nedoločljive, nejasne. Če meje pridnosti opredeljuje skupnost z medsebojnim nadzorom, ki naj bi bil bolj demokratična oblika odločanja, potem obstaja možnost, da večina preglaši manjšino, kar tudi ni najboljša izbira, da bi dosegli soglasje in uspešno sobivali.

Kot mogoč model preživetja in sožitja v sodobnem steklenem panoptiku se kaže večsmerna in večplastna shema nadzora, pri kateri dobi možnost nadzora še posameznik, in to ne le nad lastno podobo in dejanji, temveč tudi nad osrednjo avtoriteto, na primer nad vodstvom države, ustanove ali podjetja. S takšnim nadzorom »od spodaj«, ki mu nekateri avtorji (Mann 2004; Fernback 2013; Mann in Ferenbok 2013) pravijo podzor, pri čemer v izvorniku uporabljajo francosko besedo *sousveillance*, dobijo možnost opazovanja tudi tisti, ki so sicer podvrženi nadzoru in spremljanju. Na ta način se hegemonija pogledov omili, ljudje, ki se podrejajo pogledom in pravilom, pa lahko vplivajo tudi na odločevalce ter kontrolirajo in spreminjajo njihove navade – po možnosti seveda na bolje. Pridni bi morali namreč biti tudi – ali celo predvsem – tisti, ki opazujejo, in ne le tisti, ki so opazovani.

4 POGLED PO SPLETU

Google vas gleda

*Every move you make,
every step you take,
I'll be watching you.*

The Police

Pred kakim letom so ob večstanovanjski hiši, kjer stanujem, zgradili novo poslovno stavbo. Ogromen kvader je videti še bolj sterilen, ker so na oknih odsevna stekla, v katerih se zrcali okolica. Stekla čez dan preprečujejo, da bi od zunaj uzrli, kaj se godi v stavbi, medtem ko se popoldne, ko v prostorih prižgejo luči, precej dobro vidi, kaj se dogaja v notranjosti. Sprva se mi je zdelo zanimivo in zabavno, da sem navsezgodaj lahko pogledal skozi okno svojega doma in se opazoval, medtem ko sem se brez majice sprehajal po stanovanju. Kmalu pa sem ugotovil, da v steklu nasproti ne vidim le sebe, temveč tudi svoje sosede v lastni hiši. Če sem skozi okno pogledal pod določenim kotom, se je namreč v steklih sosednje stavbe zrcalilo njihovo stanovanje, razločno pa so se videle tudi vse sobe našega stanovanja na isti strani hiše. Za otroke je bilo to čudovito odkritje, saj so lahko skozi okna gledali drug drugega in si mahali iz sobe v sobo, pri čemer so gledali svoje odseve. Najbolj navdušeni pa so bili, ko so opazili sosedovo papigo, ki si je – nevede, da jo nekdo opazuje – čistila perje in si ob tem glasno požvižgavala. Ko so se v sosednjo stavbo naselili najemniki in sedli za delovne mize z računalniki, je položaj postal še bolj komičen. Pri pogledu skozi okno sem namreč videl zgolj obrise nog v kratkih hlačah – po poraščenosti sem sklepal, da so povečini moške –, ki so bincale sem in tja. Kadar so v pisarnah prižgali luči, je bil razgled boljši in ogledal sem si lahko tudi ob-

raze zaposlenih in podrobnosti poslovnega sveta, ki je vzniknil v naši neposredni bližini.

Kako pa je na moje navade vplival občutek, da sem tudi sam na očeh, in to mnogokrat takrat, ko se tega sploh ne zavedam? Sprva sem predvsem iz navajenosti in nekoliko tudi zaradi lenobe počel vse po starem. Zjutraj sem šel pod tuš, potem sem se obrisal in gol odcapljal v spalnico, da bi se oblekel. Čez nekaj dni se mi je, ko sem vlekel brisačo s police, končno posvetilo, da me med preoblačenjem morda kdo gleda, zato sem hitro odprl vrata omare in se skrila za njimi kot za nekakšno špansko steno ter si nadel sveže perilo. Od takrat se navadno oblečem ali vsaj ogrnem, preden vstopim v spalnico. Pogosto tudi vnaprej spustim težke zunanje rolete, ob čemer se sicer počutim še najvarneje in najbolj intimno, vendar je potem v sobi neprijetna tema, zato jih običajno znova dvignem in se počutim podobno kakor v tistih kabinah za striptiz, kjer se zastor postopoma spušča, dokler v režo ne pade nov žeton.

Nekajkrat na mesec se mi vseeno primeri, da se brez premišljanja odpravim razgaljen pred spalnično omaro, nakar se spomnim, da sem verjetno spet komu na ogled. Takrat se obrnem proti oknu in se zazrem v navidezne oči na drugi strani, ki jih seveda ne morem videti, skozme pa šviga mešanica občutkov, ki so navadno nekje med sramom, ponižanjem, strahom in jezo. Tu in tam me prešine, da me je morda kdo posnel s kamero na svojem telefonu in da bo posnetek, kako razgaljen tekam po stanovanju in vlečem oblačila s polic, objavil na katerem od spletnih portalov, morda na enem od tistih, ki so namenjeni amaterski pornografiji. Ob tem se skoraj vedno počutim nekoliko krivega, saj bi moral vendar sam poskrbeti za svojo varnost in zasebnost ter pravočasno zatemniti okno, namesto da se tako rekoč javno razkazujem. Vsakič znova si potem obljubim, da bom v naslednjih dneh na okna namestil dodatna notranja senčila, s čimer bom preprečil kukanje v našo zasebnost.

Možnost nadzora, skratka, vpliva na to, kako se vedem in kako se predstavljam pred drugimi. Zaradi pogledov onstran oken sem pogosto primerneje napravljen in vse bolj celo pazim,

kakšen sem videti pred občinstvom. Imam prevelik trebuh? Se mi vidijo madeži na majici? Kadar sem v kateri od sob, ki so izpostavljene pogledom, se izogibam grdim navadam, kot sta ovohavanje pazduhe in praskanje po zadnjici. Trudim se, da bi imel čim boljšo postavo in bil vir poželenja pri ženskah ter zavisti pri moških, če že napol razgaljen živim v izložbi in bo posnetek mojega vsakdanjika ostal za vekomaj shranjen na spletu.

V tem poglavju se posvečam takšnemu ogledovanju z »druge strani« in kopičenju podatkov o tem, kaj počnemo zasebno in javno. V svetu, ki temelji na tehnologijah medsebojnega opazovanja in sledenja, smo namreč nenehno podvrženi pogledom, ki kot rentgenski žarki predirajo stene naših zatočišč in neznanecem omogočajo pogled na dejavnosti, ki smo jih v preteklosti lahko ohranili le zase. »Če mislite početi kaj, cesar ne bi želeli deliti z drugimi, je morda bolje, da se tega sploh ne lotite,« je leta 2009 v televizijskem intervjuju ominozno oznanil Googlov direktor Eric Schmidt in tako namignil, da nas tudi Google nenehno gleda (Spletni vir 7). Še bolj zaskrbljujoče pa je, da se prav posamezniki, ki upravljajo s tehnologijami sledenja in analizirajo informacije o tem, kaj počnejo ljudje v intimi, na vso moč trudijo, da bi ubranili in utrdili lastno zasebnost. Schmidt si je po poročanju medijev kupil na Manhattnu drago stanovanje in več milijonov vložil v izolacijo in druge zaščitne ukrepe, zaradi katerih ni mogoče ne slišati ne videti, kaj počne na samem in kdo zahaja k njemu na obisk (Spletni vir 8; Spletni vir 9). S fizičnimi ovirami in ograjami brani svojo zasebnost tudi ustanovitelj Facebooka Mark Zuckerberg, ki je podobno kot Schmidt izjavil, da imamo ljudje le eno identiteto, in ta naj bo vidna, če želimo biti drug pred drugim iskreni in pošteni (Kirkpatrick 2010). Vendar Zuckerberg ne pušča odprtih oken in vrat, in to ne v fizičnem ne v digitalnem prostoru. Svoja razkošna bivališča je namreč obdal z visokimi zidovi in varnostnimi sistemi (Spletni vir 10), poleg tega pa uporablja še poceni in učinkovit trik, s katerim uporabniki pripomočkov pogosto poskrbijo, da drugi ne pogledujejo v njihovo zasebnost. S fotografije, s katero je po lastnem omrežju oznanil, da ima Instagram, ki je v Facebookovi lasti, že pol milijarde uporabnikov, je namreč razvidno, da je slavni milijarder kamero svojega prenosnika

prekril z nalepko, s čimer je vsaj deloma omejil zvedave poglede in hekerske vdore (Spletni vir 11). Tako Zuckerberg kot Schmidt torej branita lastne trdnjave in zidata nove zidove, in to v dobršni meri iz dobička od podatkov o tem, kaj drugi ljudje iščejo in s kom se družijo.

Digitalni tok zavesti

Kaj ljudje pravzaprav iščejo po spletu in kaj lahko o njihovem vedenju in navadah iz vpisov v iskalno polje razberejo informacijska podjetja, kakršna sta Google in Facebook? Navadni ljudje to težko izvemo, saj podatki o iskanjih navadno niso javno dostopni. Ne skrivajo jih le posamezniki, temveč tudi skrbniki, ki upravljajo iskalnike. Občasno pa informacije le pricurajo v javnost. To se je zgodilo leta 2006, ko je vodja raziskovalne skupine ameriškega ponudnika spletnih storitev AOL Abdur Chowdhury na spletu objavil seznam 36 milijonov iskalnih besed in stavkov, s katerimi je brskalo za informacijami 657 tisoč uporabnikov (Harkin 2009: 154–155). Chowdhury se je po nepremišljenem dejanju zagovarjal, da je skušal raziskovalcem digitalnih podatkov zgolj olajšati razumevanje iskanja po spletu, vendar v AOL niso imeli posluha za njegove razlage. »Zasrali smo in zato smo jezni in prizadeti,« je dejal Andrew Weinstein, tedanji predstavnik AOL za stike z javnostjo. »To je bil navidez nedolžen poskus, da bi akademski skupnosti pomagali z novimi raziskovalnimi pripomočki, a se nanj nismo primerno pripravili. Če bi se, bi ga zagotovo nemudoma preprečili« (Spletni vir 12). Chowdhuryja so skupaj s še enim sodelavcem odpustili, hkrati pa je odstopila tudi direktorica za področje tehnologij Maureen Govern. V AOL so si zelo prizadevali, da bi s spleta čim hitreje odstranili zapis trimesečnih podatkov o tem, kaj zanima ljudi, a se jim to ni posrečilo, saj so spletni uporabniki sporne datoteke tačas že prenesli na svoje računalnike in jih razširili po spletu. Prepis iskalnih zadetkov se je dolgo ohranil na strani AOL Stalker (besedo *stalker* bi lahko v slovenščino prevedli kot zalezovalec), ki je ponudila enkratni uvid, kako je ogromna skupina ljudi uporabljala splet in kaj jim je rojilo po glavi med iskanjem. Domnevno anonimni spletni uporabniki pa

niso ostali dolgo skriti. Navdušencem se je na podlagi iskanj in nekaterih osebnih podatkov, ki so bili razkriti med brskanjem, posrečilo identificirati in locirati nekaj dejanskih oseb. Novinarja časnika *New York Times* sta se tako zapičila v osebo s šifro 4417749, ki je z brskalnikom AOL med drugim iskala informacije o »trdih prstih«, »samskih moških v šestdesetih« in »psu, ki povsod urinira«, njeno identiteto pa so razkrili predvsem zato, ker je skušala poiskati podatke o svoji bližnji okolici in sorodnikih. Za anonimno številko se je skrivala Thelma Arnold, 62-letna vdova iz Lilburna v ameriški zvezni državi Georgia. »To so moja iskanja,« je osupla priznala novinarjema, ko sta ji pokazala njen iskalni seznam. Ko je zapis podrobneje pregledala, se je zgrozila: »Moj bog, to je vse moje zasebno življenje! Nisem si mislila, da mi nekdo gleda čez ramo« (Spletni vir 13).

Tudi če na podlagi iskanj ni mogoče ugotoviti dejanske osebe, si je lahko precej dobro zamišljati, kaj se je ljudem pletlo po glavi, ko so sedeli za računalnikom in brskali po spletu. Eden od trimesečnih zapisov, ki so po Chowdhuryjevi zaslugi prišli v javnost, predstavi razmišljanja ženske s šifro 672368, ki je bila na začetku marca 2006, ko se je njeno iskanje začelo, očitno v zgodnjem obdobju nosečnosti, saj je v iskalnik vpisala ključne besede, ki so bile povezane z jutranjimi slabostmi in vzdrževanjem telesne pripravljenosti po zanositvi. Nekaj dni zatem je v iskalnik nekajkrat vpisala, da »on noče imeti otroka«, sredi marca je poizvedovala o primerni prehrani med nosečnostjo, o otroških imenih in njihovem pomenu, konec meseca pa so jo zanimala nosečniška oblačila. Njen tok misli so prekinila vprašanja o religiji, na primer, kaj je teizem in kakšna je povezava med jogo in hinduizmom. Na začetku aprila se je znova vrnila k nosečnosti in iskala imena bolnišnic, v katerih izvajajo abortuse. Sredi aprila je brskala za simptomi spontanega splava, znova pa se je vrnila k možnosti abortusa pri različnih zdravnikih. Ob koncu aprila je bila zaposlena z iskanjem darila za svojo mamo in poizvedovala še o zaročnih prstanih ter spet razmišljala o abortusu, ki ga je naposled morda celo izvedla, kakor lahko sklepamo iz nadaljnjih vprašanj o okrevanju po splavu. Na začetku maja se je ukvarjala z nakupom prenosnega računalnika in začela iskati najboljšo

možnost za nakup poročne obleke, hkrati pa so jo že mučila nova vprašanja, in sicer o življenju v zakonski skupnosti (Harkin 2009: 158–159). Iz te iskalne kronologije lahko precej dobro sklepamo, kaj se je ženski dogajalo v življenju in o čem je premišljala v nekaj mesecih, podobno kakor bi brali Joyceov ali Proustov roman, ob katerem zgodbo razumemo in interpretiramo s protagonistovim tokom zavesti.

Evidenca iskanja gospe 672368 je v bistvu precej običajna in ni posebej zaskrbljujoča. Veliko iskanj drugih uporabnikov je povezanih s spornejšimi temami, na primer z otroško pornografijo in spolnimi odnosi z živalmi, nekoga pa je zanimalo celo, kako bi izvedel samomor z naravnim plinom. Mnoga takšna iskanja, iz katerih si od daleč ustvarimo predstavo o neki osebi, so dejansko zavajajoča in jih zlahka napačno interpretiramo. Tudi omenjena Thelma Arnold je radovednima novinarjema morala pojasniti, zakaj je skušala po spletu izbrskati podatke o različnih bolezenskih znakih, od tresočih rok do suhih ust. Iz njenih iskanj bi lahko namreč sklepali, da je precej anksiozna in morda celo hipohondrična oseba. Ključnih besed, povezanih z zdravjem, pa v iskalnik dejansko ni vpisala, da bi pomagala sebi, temveč jo je skrbelo za prijateljico z nenavadnimi bolezenskimi znaki, ki ji je skušala svetovati ter se pred obiskom podučiti o njenih nenavadnih simptomih.

Svetovni družbeni um

Splet ne spremlja le posameznikovega toka zavesti, temveč tudi družbeni um. Če uporabimo podatke vseh uporabnikov spletnega iskalnika, se ponuja pogled na »povprečno« mentaliteto ljudi v nekem izseku časa in na določenem območju našega planeta. Pogled v takšen prerez kolektivne zavesti omogoča Google s spletno aplikacijo Trends, ki se je prvotno imenovala Zeitgeist. Ta pokaže, kateri iskalni termini so bili v nekem letu najbolj priljubljeni po vsem svetu in v posamičnih državah. Spletno orodje analizira še, kateri iskani izrazi so v vzponu in katerim priljubljenost pada. Leta 2008 so, na primer, največ pozornosti pritegnili kandidatka za podpredsedniški položaj v ZDA Sarah Palin, olimpijske igre

v Pekingu, spletni omrežji Facebook in Tuenti ter filmski igralec Heath Ledger, ki je umrl tistega leta. Leto pozneje so bili podatki o glavnih interesih uporabnikov spleta že drugačni. Na prvih pet mest so se po vzponu zanimanja uvrstile tri strani za družbeno mreženje, in sicer Twitter, Facebook in Hi5, priljubljena je postajala spletna televizija Hulu, v žarišču pa je bil tudi preminuli pevec Michael Jackson. Leta 2010 so uporabniki največ iskali podatke o spletni strani Chatroulette, ki omogoča srečevanje in povezovanje neznancev z videoklepetom. Po priljubljenosti so sledili Applov tablični računalnik iPad, mlada in nadebudna glasbenika Justin Bieber in Nicki Minaj ter spletna stran s prosto dostopnimi igrami Friv. Če preskočimo čas sedmih let, vidimo, da so leta 2017 najbolj odmevali orkan Irma, ki je pustošil po Karibih, in nova modela iPhona. Med iskanji je bil pri vrhu tudi Matt Lauer, televizijski voditelj, ki so ga v tistem letu številne ženske obtožile spolnega nadlegovanja. Tesno za njim sta se zvrstila še dva nadlegovalca, namreč producent Harvey Weinstein in igralec Kevin Spacey, kar kaže na pomemben trend emancipacije v Hollywoodu in razkrivanje nečednih dejavnosti, ki jih je v svetu, prepredenem z omrežji, veliko lažje razkriti in pokazati s prstom na storilce. Precej nenavadni so glavni zadetki, povezani z vprašanjem, kako lahko kaj naredimo. Na prvem mestu je vprašanje, kako lahko ustvarimo sluz, nato je ljudi zanimalo, kako narediti očala za opazovanje sončnega mrka, na tretjem mestu je vprašanje, kako lahko kupimo kriptovaluto bitcoin, sledi vprašanje, kako si lahko ogledamo boksarski dvoboj med Mayweathrom in McGregorjem, nato pa še vprašanje, kako izdelamo prstno vrtavko, ki se ji po angleško pravi *fidget spinner*. Na seznamu so še najrazličnejši ljudje, dogodki in reči, na primer volitve po svetu, mednarodna športna tekmovanja, najbolj priljubljeni spletni memi, filmi, skladbe in recepti za razne jedi. Iz takšnega cvetobera iskanj je mogoče razbrati, da je Google postal pomemben pripomoček za razumevanje realnosti. Komunikacijski medij se je dejansko prelevil v človeški podaljšek, kakor je že pred desetletji napovedal medijski teoretik Marshall McLuhan (1964), in sicer predvsem v podaljšek uma, hkrati pa je postal »bergla«, ki olajša sprejemanje odločitev in ponuja ljudem odgovore na najzagonejše vprašanja.

Čeprav se zdi, da spletni iskalnik nadgrajuje um in širi obzorje z odgovori o najnenavadnejših rečeh, pa ga mnogokrat tudi oži, kar je v dobršni meri posledica iskalnega algoritma PageRank, na katerem temelji Google. Algoritem namreč iskalne zadetke razporeja tako, da v ospredje potisne spletne strani, ki jih navaja največ drugih strani, manjkrat navedene pa pomakne v ozadje (Brin in Page 1998). Če na primer v iskalnik vpišemo ime in priimek nekdanjega slovenskega predsednika Janeza Drnovška, nam bo Google najprej ponudil povezavo do dveh gesel na spletni enciklopediji Wikipedija, saj se nanjo v zvezi z Drnovškom sklicuje največ drugih strani, nato pa še do objav komercialne in nacionalne televizije ter spletne strani Gibanja za pravičnost in razvoj. Prvi zadetki o Drnovšku postajajo tako vse bolj priljubljeni in vse pogosteje uporabljani, tisti manj obiskani pa zlagoma tonejo v pozabo in ozadje.

John Battelle, avtor knjige *Iskanje* (2010 [2005]), pojasnjuje, da je tak iskalni prijem podoben štetju akademskih citatov: največkrat navedene objave sčasoma postajajo vse bolj referenčne in poudarjene, pa četudi je razlog za takšno uvrstitev na akademski lestvici zgolj sreča ali naključje, manjkrat navedene pa medtem zginjajo v pozabo, četudi dejansko niso manj pomembne. Nekaj podobnega se je zgodilo s člankom, ki sta ga napisala ustanovitelja Googla Larry Page in Sergey Brin, v katerem predstavljata algoritem PageRank (Brin in Page 1998). Po podatkih Googlevega iskalnika akademskih objav Učenjak (Scholar) ima ta članek več kot 11 tisoč citatov in je tako postal pomemben in referenčen, četudi vsebinsko ne gre za prelomen znanstveni prispevek.

Pri takšnem definiranju odmevnosti, ki »sistematično izrablja človeško znanje in odločitve o tem, kaj je pomembno« (John Markoff po Carr 2009: 219), pa se družbeni um dejansko ne širi, temveč ga iskalni algoritem kvečjemu oži, saj z množično uporabo izbranih strani, ki jih kot najuporabnejše ponudi Google, te postajajo vse pomembnejše – podobno kakor znanstvene objave, ki postajajo vse pogosteje navajane samo zato, ker jih navajajo drugi. Algoritem, ki daje prednost najreferenčnejšim objavam, in sicer ne glede na njihovo dejansko kakovost, vpliva tudi na identiteto posameznika, o katerem iščemo podatke, saj se informacije o

tej osebi, ki se postavijo na pomembnejša mesta v iskalniku, sčasoma prelevijo v osrednjo in prevladujočo javno podobo. Google tako ni le orodje nadzora nad tem, kaj kdo počne v družbi, temveč tudi pripomoček za oblikovanje posameznikovega sebstva, ki postaja namesto iz individualnega in družbenega Jaza (Mead 1997 [1934]) spleteno iz njegove fizične in digitalne identitete. Tisto, kar se najde med prvimi zadetki na Googlu, je namreč vse bolj odsev tega, kako posameznika vidijo drugi, podatki s spleta, pridobljeni o (so)ljudeh, pa vse odločilneje vplivajo na stike in dejanja v fizični realnosti. Eli Pariser (2011) opiše takšen izbor informacij z besedno zvezo »filtrirni mehurček«, s čimer skuša razložiti, kako delujeta proces in stanje intelektualne osame. Ta poteka na podlagi preteklih iskanj, lokacije in drugih osebnih podatkov, ki algoritmom spletnih iskalnikov omogočajo, da ugotovijo, katere informacije bi nekdo zares želel videti in katerim bi se raje izognil. Tako posameznik sčasoma zaživi v lastnem informacijskem mehurčku, ki ga osami od dejanskega kulturnega in ideološkega okolja. Bolj ali manj vse, kar se dogaja na spletu, pritrjuje njegovemu pogledu na svet. Kdo bo zmagal na volitvah, kakšni bodo referendumski izidi, katere novice so v nekem trenutku pomembne... Resničnost je torej izkrivljena skozi lečo personaliziranih prikazov v spletnem iskalniku in se poustvarja še z odbiranjem novic na družbenih omrežjih.

Življenje drugih

Zbrati informacije o vsem in vsakomur, jih obrniti v prid sistemu ter usmerjati družbeni tok zavesti. Zveni poznano? Seveda, to so sanje tajnih institucij v totalitarnih režimih, vključno z vzhodnonemškimi ministrstvom za državno varnost, ki je boljše poznan pod imenom Stasi. To državnovarnostno službo so v Nemški demokratični republiki ustanovili v 50. letih prejšnjega stoletja in je bila do združitve Nemčije v 90. letih med najučinkovitejšimi obveščevalnimi službami na svetu. V Stasiju je bilo med letoma 1950 in 1989 zaposlenih več kot 200 tisoč ljudi, poleg tega pa so po nekaterih podatkih imeli še dva milijona obveščevalcev, kar pomeni, da je bil vsak osmi državljani morda ovaduh, ki je zbiral

podatke o drugih ljudeh. Častniki Stasija so bili v vseh pomembnejših tovarnah in gospodarskih objektih, v vsakem stanovanjskem bloku pa je bil vsaj en stanovalec odgovoren, da oblastem poroča, kaj počnejo sosedji. Drug za drugim so vohunili prijatelji, sorodniki in celo zakonci ter zbirali ogromne količine podatkov, kako živijo državljani in zaradi katerih prekrškov bi jih lahko obravnavali. V hotelskih sobah, pogosto pa tudi v stanovanjih, so bili vgrajeni mikrofoni, v stenah pa so bile izvrtane luknje, skoz katere so opazovali in snemali stanovalce. Stasi ljudi seveda ni le nadzoroval, temveč je skušal tudi vplivati nanje. Sprva so to počeli z aretacijami in mučenji, v 70. letih pa so začeli uporabljati tehniko, poimenovano *Zersetzung*, kar bi lahko prevedli kot razgradnja ali spodkopavanje. S tem pristopom so ljudi postopno očrnili v skupnosti in jih izključili iz družbe, a ne z zapornimi kaznimi, temveč z vmešavanjem v njihova življenja. Vdirali so v njihove domove, jim premeščali pohištvo, s sten odstranjevali slike, širili govornice o njih ter jih klicali na dom ob najneprimernejših urah. Tako so po malem načenjali njihovo duševno zdravje in mnogi so pod pritiskom klonili, nekateri celo s samomorom.

Takšno zalezovanje, nadlegovanje in kukanje v zasebnost je briljantno prikazano v nemškem filmu *Življenje drugih* iz leta 2006. Filmska pripoved se začne leta 1984 in predstavi slaven vzhodnonemški par, pisatelja Georga Dreymana in igralko Christo-Marie Sieland. Komandirju in Stasijevemu izvedencu za zaslišanja Gerdu Wieslerju je naloženo, da zbere dokaze proti pisatelju, da bi ga potem očrnili v javnosti, med drugim zato, ker ima državni minister afero s slavno igralko, Dreymanovo partnerico, in jo želi imeti le zase. Ko pisatelja ni v stanovanju, prepredejo stene s prisluškovalnimi napravami, Wiesler pa začne na podstrešju, kjer ima nastavljene magnetofone in drugo snemalno opremo, spremljati tuje življenje v vseh podrobnostih, od vsakdanjih preprirov do burnega seksa. Vsak korak in vsako besedo skrbno zapiše in o dogodkih, ki jim je priča, vestno poroča nadrejenim, dokler sčasoma ne začne simpatizirati z osebama, ki ju zalezuje. Hkrati se razblinja njegova vera v režim. Paru pod nadzorom začne pomagati in prikroji vso njegovo mikrosgodovino. Iz zapisov, ki jih pripravlja, izloči vse sporne pogovore in dejanja

ter dodaja lastne pripovedi o dogodkih in povezavah med ljudmi. Resničnost se v filmu nenavadno prepleta s filmsko fikcijo, saj so bili tudi nekateri igralci, ki so sodelovali pri nastajanju filma, dejansko pod Stasijevim nadzorom. Ulrich Mühe, ki je igral Wieslerja, je po padcu berlinskega zidu domnevno odkril, da je za njim vohunila njegova tedanja žena, prav tako igralka, in redno ovajala njega in njegove sodelavce ter prijatelje, s katerimi se je srečeval. Pod takšnim nadzorom prijateljev, znancev, sorodnikov in seveda Stasija pa so bili tudi nekateri drugi ustvarjalci filma.

Podobne teme se je lotil pisatelj Milan Kundera v romanu *Neznosna lahkost bivanja* (1984, v slovenskem prevodu 1991). V knjigi omeni, kako so po praški pomladi leta 1968, ki jo je sovjetska oblast surovo zatrla, prisluškovali češkoslovaškim intelektualcem. Med žrtvami prisluškovanja je bil tudi Jan Procházka, ugledni pisatelj in scenarist, ki je na literarno prizorišče stopil leta 1956 in dosegel umetniški vrhunec v 60. letih, ko se je že zameril komunistični partiji, in sicer predvsem zaradi svoje neizmerne iskrenosti in pikrih kritik režima. Med drugim je izjavil, da je sovjetski sistem nadaljevanje tistega, ki ga je do bridkega konca vzdrževal ruski car Nikolaj II. Po poročanju Radia Svobodna Evropa leta 1972 je javno pojasnil še, da sovjetski kmetijski sistem ni primeren za vse socialistične dežele, kar je bila skoraj svetoskrunska izjava, in oblastnikom zabrusil, da je Bratislavška deklaracija, ki je kot odziv na praško pomlad nastala ob konferenci komunističnih in delavskih strank Bolgarije, Madžarske, Vzhodne Nemčije, Poljske, Sovjetske zveze in Češkoslovaške, napisana v jeziku »pradavnih plazilcev in dinozavrov«. Podobno robato in pikro se je Procházka izražal tudi v zasebnih debatah z literarnim zgodovinarjem Václavom Černým, ki je bil zaradi opozicijskih stališč prav tako neprijubljen pri tedanjih oblastnikih. Njune dolge razprave je na začetku 70. let snemala tajna policija, kar za tisti čas in režim ni bilo nič nenavadnega, Černý in Procházka sta se prisluškovanja morda celo zavedala in nalašč razdrla še kakšno žaltavo več. Šok pa sta doživela, ko so posnetke njunih prisluhov objavili na radiu kot nekakšen resničnosti radijski šov, ki je razgrinjal vsakdanje življenje disidentov. Čeprav je bil Procházka človek z neizmerno voljo do življenja, ga

je dogodek povsem zlomil, verjetno pa je prispeval k njegovi prerani smrti kakšno leto zatem, medtem ko je Černý izpostavitev na sramotilnem stebru prenesel bolje in dočakal več kot 80 let.

In česa je bilo obeh disidentov pravzaprav sram pred ljudstvom? V eseju *Izdane oporoke*, ki je v francoščini izšel leta 1993 z naslovom *Les Testaments trahis*, v angleščini pa 1995 kot *Testaments Betrayed*, Kundera podrobneje razpravlja o presunljivem dogodku, ki je globoko zaznamoval tudi njegovo življenje ter odnos do zasebnosti, in pravi, da se je tajni policiji skoraj posrečila nenavadna »potegavščina«, katere cilj je bil očrniti nasprotnike režima, saj so njuno zasebnost razgalili pred javnostjo. Radijsko občinstvo je bilo šokirano predvsem nad pogrošnjimi izjavami obeh intelektualcev, nad njunim grobim izražanjem ter umazanimi vici – in pa nad tem, da sta obrekovala prijatelje in znance. Kundera opozarja, da dejansko zasebno vsi govorimo drugače kot v javnosti in da je prav ta razloček temelj posameznikovega obstoja. Javnost na Češkoslovaškem je le počasi doumela, kaj je bil pravi škandal: šele čez čas so ljudje dojeli, da so oblastniki »posilili« zasebno življenje dveh ljudi, in za nameček to posilstvo še javno predvajali. Mnogim je ravno zaradi tega ekscesa postalo jasno, da »sta zasebno in javno esencialno ločena svetova in da je spoštovanje razlike med njima nujen pogoj, sine qua non, svobodnega človekovega obstoja; da se zavese, ki ločuje ta dva svetova, ne sme zlorabiti, in da so kriminalci tisti, ki jo trgajo« (Kundera 1995 [1993]: 260). Da bi se rešil pred cefranjem zavese med javnim in zasebnim, se je Kundera izza druge zavese, namreč železne, leta 1975 preselil v Francijo in bil tudi tam, kakor piše v omenjenem eseju, šokiran, ko je po prihodu na »svobodo« zagledal na naslovnici neke revije znanega igralca, ki je, takrat že izmučen od raka, skrival obraz pred fotoreporterji. V hipu mu je postalo jasno, da objavljanje zasebnih pogovorov po radiu in javno razkritje podobe umirajočega igralca v reviji pripadata istemu svetu. »Ko postane običaj in pravilo,« dodaja Kundera, »da se razkrije zasebno življenje druge osebe, vstopamo v čas, ko je na kocki posameznikovo preživetje ali izginotje« (nav. delo: 261).

Egalitarno ovaduštvo

Posameznikova zasebnost se razblinja tudi zaradi tehnologij, ki omogočajo medsebojno vohunjenje in ovajanje. Za razloček od omenjenih češkoslovaških in vzhodnonemških primerov pa ta proces sploh ne potrebuje spodbud z oblastniškega položaja. Špicljev ni treba novačiti, saj so ljudje prostovoljno pripravljene zbirati podatke o sebi in drugih in jih deliti z javnostjo. Spletni portali za objavljanje posnetkov, med katerimi je najbolj poznan YouTube, so povezani z digitalnimi pripomočki za osebno rabo, na primer s prenosnimi telefoni s kamerami, in omogočajo shranjevanje, kopiranje in reproduciranje dogodkov, in to tako o navadnih ljudeh kakor tudi »velmožeh«, ki naj bi vohunjenje sicer zapovedali. Junija 2011 se je na YouTubu tako znašel zvočni posnetek slovenskega predsednika vlade, ki se je na neformalni tiskovni konferenci srečal z novinarji in jih prosil, naj njegovih izjav ne posnamejo. V nagovoru *off the record* je nato s poljudnim in mestoma vulgarnim besednjakom komentiral politične razmere v Sloveniji ter med drugim omenil, da je »itak vse tako v kurcu, da lahko naredimo karkoli, bo samo še boljše« (Spletni vir 14). Anonimni novinar je politikove izjave kljub izrecni prošnji posnel in jih objavil na spletu z vsemi izrečenimi vulgarizmi vred. Posnetek, ki je najprej zaokrožil po spletu, nato pa še po televiziji in radiu, je sprožil moraliziranje, kakšne izraze zasebno in javno uporabljajo politiki; skoraj nič pa ni bilo rečeno o tem, ali so takšne anonimne objave posnetkov sploh dovoljene. Incident je jasno pokazal, kolikšno moč na oblikovanje javnega mnenja imajo posamezniki, ki skrivaj in po načelu podzora, torej nadzora »od spodaj navzgor«, kakor ga je poimenoval kanadski izumitelj in teoretik tehnološkega nadzora Steve Mann (2004), posnamejo navidez obrobne in (pol)zasebne izjave politikov ter tako v pomembni meri sooblikujejo javno mnenje, ne da bi se sami izpostavljali ali bili sploh opaženi.

Z moralnim pogromom, ki ga je povzročila objava posnetka na spletu, se je istega leta kot nekdanji slovenski predsednik vlade moral spoprijeti tudi britanski modni oblikovalec John Galliano. Na YouTubu se je znašel nekajminutni posnetek njegove sporne izjave, ki jo je v pariškem lokalu s kamero telefona posnel neki

obiskovalec. Na posnetku očitno alkoholizirani Galliano osebi, ki dogodek snema, zabrusi, da obožuje nacističnega vodjo Adolfa Hitlerja, nato pa doda: »Ljudje, kot ste vi, bi bili mrtvi! Vaše matere in stare starše bi zaplinili!« (Spletni vir 15). Objavi na spletu je sledilo splošno zgražanje nad oblikovalcem, in sicer posebej med zvezdniki, povezanimi s svetom visoke mode. Glavni nasledek nepredvidene (in tudi neprevidne izjave), ki je ostala na spletu, pa je bil, da je modno podjetje Dior Galliana odstavilo s položaja kreativnega vodje, ta pa se je moral pozneje zagovarjati še pred sodiščem. Komentatorjev in kritikov, ki so se zaradi spornih izjav spravili nad oblikovalca, znova ni zanimalo in zmotilo, da je bil posnetek narejen naskrivaj in na YouTubu objavljen brez oblikovalčeve privolitve. Za javnost ostaja najpomembnejši sklep, da oseba na posnetku troši antisemitske izjave. Novodobno digitalno voajerstvo torej ne velja za odklon, temveč je nekaj povsem normalnega. »Oziroma z drugimi besedami,« pravi Jonathan Metzl v pregledu spreminjanja definicije voajerstva, »vse bolj izgubljam sposobnost, da bi razumeli takšne odklone v kontekstu družb, v katerih živimo in delamo« (Metzl 2004: 131).

Še očitneje se je sodobno voajerstvo pokazalo pri posnetku, ki se je po spletu razširil leta 2014. Na njem je sivolasi moški v temni obleki, ki se z obrazom zakoplje v mednožje ženske, sedeče z razširjenimi nogami na delovni mizi. Ženska nosi tanek pulover, obraz pa ji prekrivajo lasje, da je ni mogoče spoznati. Ljubimca drži za glavo in mu nakazuje, da si želi čutiti več, nakar on prekine oralno zadovoljevanje in se počasi dvigne. Prizor traja nekaj sekund, a to je bilo dovolj, da je pokopal karieri osrednjih akterjev – ravnatelja in učiteljice na slovenski srednji šoli. Prizor je neznanec skrivaj posnel s telefonom in ga objavil na spletu. Čez noč se je znašel tako na nacionalnih novičarskih portalih kot tudi na mednarodni strani s pornografsko vsebino Pornhub, od koder so ga pozneje umaknili. Ogledali si ga niso le v Sloveniji in sosednjih državah, temveč tudi v Italiji, Združenem kraljestvu in ZDA, neko tajvansko podjetje pa je pripravilo celo računalniško animacijo z rekonstrukcijo prizora. O dogodku na drugi strani sveta je poročal tudi novozelandski medij One News, kjer so v članku ravnatelja izdali kar z imenom in priimkom ter

zapisali, da so prizor posneli dijaki, ko so slišali vzdihne iz kabine-
ta. Po poročanju tega medija se je ravnatelj branil, da je posnetek
lažen, dijaki pa so zagrozili, da bodo objavili še del posnetka, na
katerem je jasno vidna identiteta obeh oseb (Spletni vir 16). O
»sprevrženem« dejanju so najbolj na dolgo in široko razpravljali
slovenski mediji in se v kontaktnih oddajah posmehovali ravna-
telju in učiteljici, ki so ju zalotili *in flagrante delicto*. Ravnatelja so
z neke radijske postaje klicali kar na šolo in poizvedovali, kaj je
počel z učiteljico, ter ga pred javnostjo mučno zasliševali o nje-
govih zasebnih razmerjih in skrivnih dejanjih. Neki slovenski
producent pornografskih filmov je skušal afero unovčiti še dru-
gače – potiskal je majice z značilnim logotipom skupine Rolling
Stones, namreč ustnicami in iztegnjenim jezikom, pod sliko pa
je pisalo: »Poližem kot ravnatelj«. Po dogodku so se zvrstili šte-
vilni neusmiljeni naslovi v medijih, ki so očrnili predvsem oba
akterja na posnetku: »Škandal na šoli v Mariboru?« »Ravnatelj
naj bi obdelal učiteljico«, »Tako odgovarja ravnatelj, ki naj bi lizal
mednožje učiteljice«, »Seks škandal: obdelana učiteljica zgrožena,
ravnatelj pa ...«, »Odzivi: Ravnatelj, ki liže mednožje, kandidat za
ministra?«, »Šolnika v sobi 102 počela, kar se ne sme«, »Pornič z
ravnateljem in učiteljico pri forenzikih«, »Seks afera z mariborske
šole segla do Nove Zelandije«, »Tajvanci razkrili, kako se je rav-
natelj lotil učiteljice«.

Na dejstvo, da je najhujši prekršek dejansko storil anoni-
mnež, ki je naredil in objavil posnetek, je sicer opozorila tedanja
informacijska pooblaščenka in poudarila, da so si dijaki privo-
ščili neupravičeno snemanje, ki je bistveno poseglo v zasebnost
posnetega in je opredeljeno kot kaznivo dejanje. »Početje dijakov
torej ni le nemoralno, ampak potencialno protipravno,« je razlo-
žila v pravnem jeziku in v bolj vsakdanjem besednjaku dodala:
»Njihovo početje ni samo 'svinjarija'. S skrivnim snemanjem so
nedopustno posegli v zasebnost posnetih, ki sta jo več kot očitno
pričakovala (pa čeprav v kabinetu). Da so pa posnetek kasneje še
objavili na spletu, kaže na njihovo trdno in preiščljeno name-
ro škodovati posnetima« (Spletni vir 17). Takšna mnenja so bila
precej osamljena v poplavi zgražanja, ki se je prelivalo po spletnih
forumih in omrežjih. Čez deset dni so mediji objavili le še kratko

novico: ravnatelj je storil samomor, ker se je zlomil pod pritiskom javnosti. Zgodbe je bilo konec. Niso pa odkrili storilca, ki je dejanje posnel in posnetek posredoval v javnost.

Opisani primeri po eni strani razkrivajo, kako zaradi brezmejnih možnosti snemanja in reprodukcije postopno tonemo v panoptično družbo, v kateri se namesto osrednjega nadzora »od zgoraj navzdol« nadzorovanje dogaja z leve in desne, od spodaj in zgoraj, spredaj in zadaj. Takšni amaterski in pogosto anonimni posnetki, ki se znajdejo na očeh javnosti, opozarjajo, da se drastično spreminjajo merila, kaj je javno in kaj zasebno. Clay Calvert je v delu Voajerska nacija (*Voyeur Nation*, 2000) pojasnil, da z vse pogostejšim vdiranjem v zasebnost dejansko hranimo voajeristične apetite občinstva in medijev. Avtor je pri tem mislil predvsem na televizijo, ki ustvarja in predvaja vse šokantnejše posnetke, da bi potešila povečane apetite gledalcev. Amaterski posnetki, ki jih anonimneži objavijo na spletu, pa so še skrajnejši izrazi takšne težnje, zaradi katere se je družba znašla v začaranem krogu opazovanja in razkazovanja. Njenemu voajerskemu pohlepu namreč zadostijo le nove in nove podobe, ki morajo biti vse nenavadnejše in bizarnejše, da ugajajo hlepenju po spektaklu.

Jean Burgess in Joshua Green sta pojasnila, da je YouTube kompleksna platforma z dvojnimi delovanjem. Deluje namreč »od zgoraj navzdol« in je namenjena razširjanju popularne kulture, hkrati pa spodbuja sodelovanje »od spodaj navzgor«, saj je tudi vir ljudske ustvarjalnosti (Burgess in Green 2009: 6) in izvir participativne kulture, pri kateri so uporabniki (so)udeleženi pri ustvarjanju in posredovanju posnetkov. Tako postanejo sočasno porabniki in ustvarjalci vsebin (nav. delo: 10–14). YouTube s takšnim pristopom po eni strani sicer postavlja bolj odprto in transparentno družbo ter ohranja medčloveške vezi v t. i. mrežni družbi (Castells 2003 [1996]), v kateri so ljudje prepleteni s tehnološkimi omrežji, informacije pa zato pridobivajo hitreje in učinkoviteje. Po drugi strani pa je ta spletna stran – in tudi številne druge, ki omogočajo objavljanje amaterskih posnetkov – učinkovit prostor za nenehen medsebojni nadzor, ki preoblikuje življenje v sodobni družbi. Ljudje se namreč vse bolj zavedajo navzočnosti budnega očesa amaterskih kamer, ki preživijo nanje s

telefonov in drugih pripomočkov, zaradi česar spreminjajo svoje vedenje in navade.

Družbeno razvrščanje

Za zanimiv prizor, ki bi pritegnil množice, je treba še vedno potegniti iz žepa telefon, ga usmeriti k dogajanju in vključiti kamero. Prizor se medtem lahko že spremeni, pomemben trenutek pa za vedno spuhiti. Poleg tega lahko snemana oseba že opazi, da je pod nadzorom. Kaj pa, če bi posneli kar vse, kar se vidi, in to povsem neopazno? Zamisel so odlično razdelali v epizodi televizijske nanizanke Črno ogledalo (v izvirniku *Black Mirror*) z naslovom *Tvoja celotna zgodovina*, ki so jo predvajali leta 2011. Televizijska pripoved postavi gledalca v bližnjo prihodnost, ko imajo skoraj vsi ljudje pod kožo za ušesom vsajene miniaturne čipe, povezane z možgani; v čipe se vtisne vse, kar kdo vidi in sliši. Glavni protagonist je srečno poročeni odvetnik Liam, ki ga po neki zabavi začne razžirati dvom o ženini zvestobi. Med družabnim večerom jo namreč zaloti, kako se spogleduje z nekdanjim ljubimcem. Po nadležnem spraševanju in nenehnem predvajanju ter analiziranju posnetka v glavi, ki kaže ženo v pogovoru z bivšo simpatijo, protagonist povsem opit odkolovrati do domnevnega zapeljivca in ga prisili, da mu najprej na domačem zaslonu pokaže, nato pa izbriše vse »spomine« na ženo. Tudi to pa, kakor se vidi ob koncu epizode, ne reši problema. Za dejanski izbris je potreben globlji poseg pod kožo.

Korak naprej v fikciji medsebojnega nadzora je epizoda Črna ogledala z naslovom *Padec na nos*, ki predstavi svet, v katerem ljudje s pomočjo očesnih vsadkov in mobilnih naprav delijo svoje dejavnosti z drugimi, ti pa jih ocenijo od ena do pet. Na teh ocenah temelji posameznikov skupni rezultat, ki je v skupnosti zelo pomemben. Vsak lahko kadar koli vidi, kako ga razvrščajo njegovi prijatelji in znanci, pa tudi neznanci, ki jih sreča ali najde med brskanjem po virtualnem omrežju. Da ocenjevanje ni zgolj simbolično, temveč izjemno pomembno, se pokaže v primeru skrbno urejene Lacie, ki živi z bratom, nadvse pa si želi imeti lastno stanovanje. Njena ocena je 4,2. V nepremičninski agenciji

ji pojasnijo, da bi lahko pridobila velik popust pri nakupu nepremičnine, če bi se povzpela nad oceno 4,5. Da bi čim prej dosegla cilj, najame svetovalca, ki ji razkrije najrazličnejše zvižaje za vzpon po lestvici. Po njegovem je bistveno, da pridobi zaupanje ljudi z izjemno visokimi ocenami, saj bodo ti najbolj vplivali na njen kvantificiran družbeni ugled. V nadaljevanju glavna junakinja povsem zatava z načrtovane poti in njena ocena pade skoraj čisto na dno. Sporočilno izjemno močan je prizor na koncu, ko Lacie strpajo v zapor, pred tem pa ji odvzamejo vse pripomočke, povezane z medsebojnim ocenjevanjem, vključno s posebnimi lečami v očeh. Ko uzre moškega v sosednji celici, ga začne besno psovati, on pa podobno glasno vpije nazaj nanjo. Drug drugega prekolneta, a ne iz jeze, temveč iz čistega užitka, saj si lahko končno privoščita transgresijo in stopita čez mejo dovoljenega in sprejemljivega.

Je ta epizoda Črnega ogledala res zgolj fikcija? Očitno ne. Na Kitajskem že preskušajo družbeni kreditni sistem, s katerim merijo in razvrščajo ugled posameznikov in podjetij. Sistem podpira kitajska vlada, temelji pa na analizi velikih podatkov, ki jim po angleško pravijo *big data*. Na podlagi podatkov iz vladnih uradov, finančnih ustanov, s spleta in telefonov pripravljajo enoten kreditni zapis, s katerim bodo ocenjevali ravnanje organizacije ali posameznikov glede na pet glavnih dejavnikov: plačilo dolgov, spoštovanje pogodb, osebne značilnosti, vedenje in medosebna razmerja. Če bodo državljani storili kaj slabega, na primer pozabili plačati zapadle račune, naredili prometni prekršek ali širili negativne informacije o kitajski vladi, se jim bo skupna ocena znižala. Če pa bodo naredili kaj koristnega zase in za skupnost, na primer pobrali smeti v parku ali kupili plenice namesto cigaret in alkohola, bo njihova ocena zrasla. Če bo ocena padla prenizko, bodo imeli podobno kot Lacie težave z najemom bančnega posojila za nakup nepremičnine, pridobivanjem dovolilnice za potovanje v tujino ali vpisom otroka v primerno šolo. Posebej zvit je zadnji od omenjenih dejavnikov, namreč medosebna razmerja. Posameznikova ocena ne bo odvisna le od tega, kaj kupujejo in kako odgovorno služijo narodu, temveč bo nanjo vplivalo še, s kom se družijo in kaj počnejo njegovi bližnji.

Sliši se preveč distopično in futuristično, da bi bilo res. A seveda je. Orwellovski sistem za nadzorovanje ljudi bodo v kratkem začeli uporabljati na državni ravni, s čimer bodo velike podatke spremenili v Velikega Brata, kakor opozarja naslov članka v reviji *Wired* (Spletni vir 18). Na Kitajskem sistem glasno zagovarjajo, saj naj bi povečal medsebojno zaupanje med ljudmi, podjetji in vlado, brez česar bi napredek na Kitajskem lahko zastal. V nekaterih kitajskih provincah in večjih mestih že izvajajo pilotne projekte, s katerimi kvantificirajo pridnost državljanov. V mestu Hangzhou natančno spremljajo, ali ljudje plačajo vozovnico za javni prevoz, mečejo smeti po tleh in kadijo na območjih, namenjenih nekadilcem. V Šanghaju se posamezniku ocena zniža, če dovolj pogosto ne obiskuje staršev, v provinci Ningxia pa ga z znižanjem ocene kaznujejo, če ima več kot tri otroke. Vlada načrtuje, da bi sistem po vsej državi deloval do leta 2020. To pomeni, da bodo morali postaviti centralni sistem za obdelavo ogromne količine informacij o milijardi in 300 milijonih državljanov. Poleg tega bodo morali prepričati na deset tisoče državnih uradov, sodišč, agencij in bank, da bodo središču pošiljali podatke, ki jih zbirajo. Če se jim bo to posrečilo, pojasnjujeta novinarja časnika *Wall Street Journal* Josh Chin in Gillian Wong, bo vlada postavila vseobsežen sistem družbenega nadzora, ki bo omogočil spremljanje in spreminjanje navad državljanov, organizacij in skupnosti (Spletni vir 19). Vladna izjava za javnost, ki opisuje načrt razvoja platforme od leta 2014 do 2020, kaže, da mislijo nadvse resno. V njem so med drugim zapisali, da je graditev družbenega kreditnega sistema »pomembna podlaga za celovito izvajanje znanstvenega razvoja in zgraditev harmonične socialistične družbe«. Uvedba sistema naj bi prispevala še k »nadgraditvi socialističnega sistema tržnega gospodarstva ter pospeševanju in inoviranje socialnega upravljanja«, pomembna pa bo tudi za »krepitev iskrenosti, oblikovanje uspešnega kreditnega okolja, dvig konkurenčnosti države ter spodbujanje razvoja družbe in napredek civilizacije« (Spletni vir 20).

Kakšno oceno si zaslužijo državljani, bodo na Kitajskem lažje presodili s številnimi kamerami, nameščenimi na javnih mestih. Njihovo število naj bi se z veličastnih 170 milijonov v nekaj

letih povzpelo na 400 milijonov, kar bo omogočilo pogled v vse pore javnega življenja (Spletni vir 21). Kitajski nadzorni sistem je še posebej učinkovit, ker deluje samodejno. Umetna inteligenca namreč zmore spoznati obraze na posnetkih in v nekaj minutah identificirati človeka. Moč algoritma za prepoznavanje ljudi je na lastni koži izkusil novinar britanskega BBC, ki se je skušal pred vsevidnim tehnološkim očesom skriti v večmilijonskem mestu Guiyang. Neopažen je ostal le nekaj minut, nakar so ga kamere izsledile in varnostniki aretirali. Odnesel jo je poceni, saj je šlo le za poskus, izveden v povezavi z mestnimi oblastmi. Nadzorna platforma pa oblasti ponuja ogromno možnosti za identificiranje zločincev in prekrškarjev – od samodejnega iskanja kriminalcev do evidentiranja manjših prestopkov. Prometna policija lahko nemudoma oglobi prekrškarja, univerze identificirajo študente, ki manjkajo na predavanjih, v javnih straniščih pa odkrijejo neprividne, ki kradejo toaletni papir (Spletni vir 22).

Luč na drugi strani okna

Iz predstavljenih primerov je očitno, da je zasebnost zaradi tehnologij, ki omogočajo medsebojno opazovanje in zalezovanje, predvsem pa nadzorovanje s položaja upravljavca s podatki, za večino ljudi na tem planetu verjetno le še relikv preteklosti. Temeljna človekova pravica, stežka pridobljena predvsem v 19. in 20. stoletju, bi znala biti precej kratkotrajna, saj se ji 21. stoletje zlahka odpoveduje. Tudi če ljudje slutijo opazovalce, ki jih ves čas gledajo, se s pogledovanjem v zasebnost sprijaznijo za bombončke, ki jim jih ponujajo v zameno za to, da so udeleženci v največjem resničnostnem šovu na svetu, ki je hkrati vohunska operacija vseh časov. Verjetno je dodaten razlog za apatijo spoznanje, da so v preteklosti ljudje poglede lahko vsaj zaslutili in opazovalce približno identificirali, danes pa posameznik ne more niti videti niti vedeti, kdo ali kaj ga gleda z druge strani okna, kamere ali zaslona, saj se tam skoraj nikoli ne prižge luč, ki bi razsvetlila anonimne opazovalce.

Ko smo že pri oknih, naj pojasnim, kako sem razrešil dilemo, ali naj doma živim pred odgrnjenim ali zagrnenim oknom.

Zunanje senčilo zdaj skoraj po nojevsko navadno spustim le napol, tako da ne morem videti, ali me kdo gleda, in da predvsem zakrijem svoj obraz. S takšnim zasilnim ukrepom se počutim dovolj intimno, da se lahko v miru posvetim delu, sedem za računalnik in odprem druga okna, namreč tista na zaslonu. In takrat me znova prešine: »Je kdo na drugi strani? Me kdo gleda?«

5 POGLED NASE

Jaz, sebe, selfi

*Pred ogledalom nem stojim
in v tujca pred seboj strmim.*

*Kot da zrem prvič ta obraz,
vprašujem ga: Si ti res jaz?*

*Zamišljeno me zro oči
in vprašajo: Sem jaz res ti?*

*In trezno pravi mu moj jaz:
Jaz nisem ti, ti nisi jaz;*

*jaz sem le jaz, ki se mi zdi;
in ti si jaz le za ljudi;*

*a pravi jaz je dan za dnem
uganka meni in ljudem.*

Janez Menart, Jaz, *Pesmi štirih* (1953)

Po dolgem pohajkovanju po Amsterdamu sem se končno sestel s prijateljicami, s katerimi smo se dogovorili za popoldansko druženje. Odpravili smo se v bližnji bar, kjer so stregli povečini pivo, pripraviti pa so znali tudi nekaj malega prigrizkov. Skromnih, a dragih. Tako pijača kot hrana sta bili za nas skoraj predragi, zato smo vsak pri sebi, a očitno soglasno sklenili, da bomo za denar, ki smo ga imeli, manj pojedli in več spili. Ko je natakar prinesel na mizo prvo rundo piva, smo kozarce postavili drug ob drugega in jih razporedili po barvnih odtenkih pijače, od najsvetlejšega do najtemnejšega, ter vsak s svoje strani mize s telefonskimi ka-

merami zamrznili prizor, ki se nam je tisti hip zdel izjemen in fascinanten. Sledil je molk, da smo fotografije obdelali in popravili z barvnimi filtri, jih opremili z bolj ali manj duhovitimi pripisi, v sporočilih označili drug drugega in jih razposlali po omrežjih. Med nestrpnim preverjanjem, kdaj se bodo na Facebooku in Instagramu pokazali prvi odzivi na pivsko barvno lestvico, sem se ozrl k prijateljici, ki je bila še vedno zatopljena v zaslon, in videl, da drži v roki novejši model telefona s privzetim olepševalnikom, kakor bi lahko iz angleščine prevedli funkcijo *beautiflier*. Ta programski pripomoček samodejno zglati gube in izbriše starostne pege na obrazu, poveča oči in zbriše črne kolobarje pod njimi, zoži zabuhla lica ter nasploh »polepša« človeka, in to po lepotnih normativih, ki jih je na podlagi družbenih pričakovanj in zahtev določilo podjetje, ki izdeluje telefone in aplikacije. Nič več podočnjakov in mozoljev, manj okroglih lic in podbradkov. Vsaj navidez in za javnost. Prijateljico sem čez omizje prosil, ali mi posodi telefon, da po dolgem času posnamem selfi, in sicer takšen, da se bom pred prijatelji in znanci, ki mi sledijo po omrežjih, pokazal v osveženi in olepšani podobi. »Izvoli,« je rekla in mi podala napravo, na kateri je vključila aplikacijo za fotografije in posnetke. Mobilnik sem prijel v roko, kliknil na ikono za vklop kamere na sprednji strani, s katero lahko uporabnik posname svoj obraz, medtem ko se opazuje na zaslonu, in dvignil napravo nekoliko višje, decimeter ali dva nad raven glave. Nekje sem namreč slišal, da so takšni selfiji boljši, saj se podbradek pri pogledu od zgoraj optično zmanjša, bolj pa so poudarjene oči. Srepo sem se zazrl v zaslon, malo našobil ustnice in privzdignil obrvi, da bi bil videti privlačen in mladosten, hkrati pa zanimiv, enigmatičen, odločen in zabaven. Zahtevna kombinacija. Pri tem sem – naj poudarim, da nikakor ne namenoma – malo posnemal ameriškega predsednika Donalda Trumpa, ki si nadene podoben izraz, kadar ga fotografirajo v javnosti, pri čemer se morda zgleduje po soprogi Melaniji, ki je prav tako kot on ali pa zaradi pretekle manekenske kariere še bolj vajena živeti v soju bliskavic in žarometov in ima na večini fotografij na obrazu »mačji« izraz z rahlo priprtimi očmi. Telefon sem obračal sem in tja, ga dvigal in spuščal, da bi našel čim boljši kot za posnetek in primerno osvetljava. Poleg pravega izraza na obrazu se mi je zdelo bistveno, da poiščem

ne preopazno ozadje, na katerem bo v ospredju obraz. Zato sem se dvakrat, trikrat zavrtel na stolu in hkrati na zaslonu opazoval svojo podobo, dokler nisem bil približno zadovoljen. Skoraj sem že pritisnil na sprožilec, ko sem na spodnjem delu zaslona opazil številko, ki se je vsako sekundo povečala: 0:24, 0:25, 0:26 ... »Hej, saj se že pol minute snemam,« sem zgroženo vzkliknil, ko sem ugotovil, da sem namesto selfija napravil posnetek, ki bo primeren kvečjemu za videoblog, nikakor pa ne za posodobitev profilne slike na omrežjih. »Pokaži, pokaži,« so rekle prijateljice po navalu smeha ter stegovale roke po telefonu. Seveda sem jim z veseljem ustregel in jim ga podal. Selfi namreč dobi smisel šele, ko ga deliš z drugimi.

Obsedenost s sabo

Čeprav se mi ni posrečilo posodobiti spletnih profilov, je bila amsterdamska izkušnja s ponesrečenim selfijem koristna, saj sem ob ustvarjanju posnetka spoznal, kako mikavno se je gledati na zaslonu in opazovati svojo podobo, ki se obrača kot v ogledalu, in to za nameček v takšnem z olepševalnikom, ki bi ga bil vesel Dorian Gray. Četudi se oseba postara in je videti utrujena in izmučena, ostaja njena podoba na zaslonu mladostna, sveža in mikavna. Lastna ozaljšana podoba me je že med iskanjem primerne koda za posnetek in poznejšim nepričakovanim snemanjem tako prevzela, da sem pozabil na okolico in pogovor s prijateljicami – in celo na pivo – ter zatopljeno buljil v svoj pomanjšan in olepšan obraz na zaslonu.

Izkušnja me je spomnila na prva konferenčna srečanja na daljavo, ki smo jih priredili s komunikacijskim programom Skype. S tem se lahko v živo pogovarjamo po spletu, in to na različne načine, od dopisovanja do glasovnega sporočanja in prenosa posnetkov. Leta 2005, ko sem si Skype prvič namestil v računalnik in ga preskusil, je bila izkušnja zelo okorna, in to predvsem zaradi počasnega prenosa podatkov po modemu s klicnim dostopom do spleta. Takšna povezava je komaj zadoščala za škrtajoč in zatikajoč prenos zvoka, nikakor pa ne za prenos videa v živo. Nekaj let pozneje, ko smo v slovenskih gospodinjstvih in na

delovnih mestih dobili hitrejše povezave, je bila izkušnja povsem drugačna. Ko sem se pridružil pogovoru, sem sogovornike jasno slišal in tudi videl. Nove projektne sodelavce iz tujine sem med sestankom natančno opazoval in na zaslonu spremljal, s kakšnimi grimasami reagirajo na moje besede. Oprezal sem, kakšno opremo imajo v pisarnah, in skušal ugotoviti, ali ne delajo morda kar doma. Gledal sem, ali imajo mizo razmetano ali pospravljeno, ali pijejo kavo ali čaj in ali si zapisujejo vsebino pogovora v računalnik ali v zapisnico.

Bolj kot obrazi in pisarne projektnih sodelavcev me je prevzelo nekaj drugega: lastna podoba, ki sem jo videl v navideznem okencu ob robu zaslona. Namesto da bi gledal naravnost proti kameri prenosnika in dajal videz, da sogovornike pozorno gledam v oči (kar je seveda zgolj utvara), mi je pogled uhajal drugam. Med pogovorom sem se ves čas oziral poševno navzdol, torej proti lastni podobici, in podobno kot pri amsterdamskem selfiju po malem obračal glavo, da bi se drugim – in seveda tudi sebi – pokazal v najlepši podobi. Kdaj bom videti najbolj resen, urejen in zbran? Se mi še vedno vidi podbradek, če privzdignem glavo? In kdaj sem postal tako plešast?

Takšno očaranost z lastno podobo opisujeta tudi antropološka Daniel Miller in Jolynna Sinanan (2014), ki sta z etnografskimi pristopi preučevala uporabo Skypa in podobnih tehnologij za sinhrono komuniciranje v različnih kulturnih okoljih. Ko začnejo ljudje uporabljati tehnologijo za videoklice, so sprva manj pozorni na osebo, s katero govorijo, in bolj na lastno podobo, ugotavljata avtorja in pojasnjujeta, da je navzočnost podobe govorca na zaslonu pomemben in morda celo prelomen družbeni pojav. Prvič v zgodovini nam tehnologija omogoča, da se v živo gledamo med vsakdanjim pogovorom, poleg tega pa dopušča, da spremljamo, kako nas v vsakem trenutku vidijo drugi. Avtorja menita, da se uporabniki Skypa zaradi te izhodiščne narcistične izkušnje, ko so povsem očarani in zaslepljeni z lastno podobo, temeljito pripravijo za naslednje pogovore, in to bolj fizično kot mentalno. Nadejejo si boljša oblačila, uredijo si pričeske, ženske pa se pogosto naličijo. Tudi sam si pred službenimi sestanki po Skypu navadno oblečem zlikano srajco in se obrijem, tudi takrat, ko delam doma.

Še vedno pa navadno obdržim spodnji del trenirke ali kratke hlače, pri čemer posebej pazim, da med pogovorom ne vstanem in se sogovornikom ne razkrijem v celoti. Z izgovorom, da imam slabo internetno povezavo, včasih sploh ne vključim kamere, posebej kadar sem neobrit in prelen, da bi se preoblekel ali celo vstal iz postelje. Potem imam pogosto slab občutek, saj bi drugi lahko mislili, da jim kaj prikrivam. In če razmišljajo tako, imajo v bistvu prav. Dejansko skrivam svojo zasebnost, ko se po Skypu pokažem v javnosti, in pri tem skrbim, da sodelavci iz tujine ne bi opazili, da se z njimi dejansko pogovarja zaležan, napol oblečen in rahlo zanemarjen član projektne skupine. Prikriti želim tudi, kako razmetano kuhinjo imamo in koliko navlake se nam je nabralo v shrambi ter kako našarjeno mizo imam, saj se poleg govorca po Skypu vidi tudi ozadje, torej stanovanje ali pisarna. Socialni psiholog in filozof George Herbert Mead (1997) bi verjetno pojasnil, da pred drugimi vestno skrivam svoj individualni jaz; ta je skupaj z družbenim jazom glavni del *sebstva*, ki se oblikuje in preoblikuje v nikoli dokončanem procesu.

Vsak pogovor po Skypu je tudi javni nastop, predstava za javnost, pred katero si nadenem »masko«, preden stopim na »oder«, če uporabim še izrazje, ki ga je pred več kot pol stoletja v knjigi *Predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju* (1959, slovenski prevod 2014) v družboslovje vpeljal kanadski sociolog Erving Goffman. V tej prelomni knjigi je razkril dramaturgijo vsakdanjega življenja, in to v najbanalnejših okoliščinah, od obiska plaže do pogovora z natarjem. Vsakič se predstavimo v vlogi, ki se jo naučimo igrati med neskončno vajo, ki ji pravimo življenje. »Ves svet je oder,« je davno pred Goffmanom razložil William Shakespeare – in imel seveda prav. Sloviti dramatik pa si verjetno ni mislil, da bodo štiri stoletja po njegovi smrti ljudje nosili v žepu ali torbici komunikacijsko napravo, s katero bodo med službo, na avtobusu ali pred turistično znamenitostjo na hitro posneli avtoportret, ki mu po novem pravimo selfi, in potem svojo masko in trenutno vlogo v vsakdanjem življenju postavili na ogled širnemu občinstvu (prim. tudi, kako o Hamletovem »dlančniku« piše Powers 2010).

Umetnost samouprizarjanja

Za razloček od *sebka* kot ne najbolj posrečenega prevoda v slovenski jezik, zveni beseda *selfi* skoraj povsem domače. Dejansko pa je izraz tudi v angleščini razmeroma nov. Novinarica Emma Backer pojasnjuje, da se je beseda *selfie*, kot se zapiše v angleščini, dokončno uveljavila šele leta 2013, ko so jo v uredništvu oxfordskega angleškega slovarja razglasili za svetovno besedo leta in jo definirali kot »fotografijo sebe, ki jo nekdo običajno posname s pametnim telefonom ali spletno kamero in naloži na spletno družbeno omrežje« (Spletni vir 23). Nastanek besede je domnevno povezan z alkoholnim ekscesom. Septembra 2002 se je Nathan Hope, mladi Avstrelac s pomanjševalniškim spletnim vzdevkom Hopey, po prekrokani noči ob praznovanju 21. rojstnega dne spotaknil na stopnicah, priletel na zobe in si prebil spodnjo ustnico. Ne najmikavnejšo fotografijo šivov na ustnici je potem objavil na spletu, ob čemer je pripisal, da se opravičuje za nejasno sliko, saj je napravil selfi (Spletni vir 24). Hopey je zaradi domnevnega avtorstva tega izraza čez nekaj let zaslovel v medijih, a verjetno ne čisto upravičeno. Pozneje je priznal, da si besede sploh ni izmislil sam. Medijem je pojasnil: »V tistem času je bila sestavni del slenga, z njo pa so ljudje opisovali fotografijo sebe. Zelo preprosto« (Spletni vir 25). Natančna etimologija »praselfija« ostaja torej uganka, vsekakor pa je beseda nastala po avstralskem načelu oblikovanja pomanjševalnic, kot so *telly* (televizija), *brekkie* (*breakfast*, zajtrk), *barbie* (*barbecue*, žar), *firie* (*firefighter*, gasilec) in seveda tudi Hopey. V nekaj letih se je uveljavila zunaj Avstralije in postala poznana na svetovni ravni. Po Googlovih podatkih je do preloma pri uporabi besede na spletu prišlo prav leta 2013, vrhunec priljubljenosti je dosegla leto pozneje. Od leta 2014 je raba dokaj ustaljena in enakomerna, in to v skoraj vseh državah, za katere so po rodu Google Trends dostopni podatki o pogostosti iskanja – od Afganistana do Zimbabveja.

Kdo pa je posnel prvi selfi s telefonom in fotografijo objavil na spletnih družbenih omrežjih, kot veleva slovarska definicija? Pionirstvo na tem področju ni povsem jasno, čeprav je leta 2017 estradna zvezdnica Paris Hilton, ki bo imela pomembno vlogo v naslednjem poglavju te knjige, po Twitterju zagotavljala, da je

prav ona skupaj s pevko Britney Spears »pred enajstimi leti izumila selfi«, ter priložila *corpus delicti*, namreč fotografiji blondink, ki nasmejani pozirata pred objektivom, pri čemer je očitno, da dejansko sami v rokah držita telefon, morda celo obe hkrati (Spletni vir 26). Prvenstvo pri fotografiranju in objavljanju svoje podobe je seveda precej starejše, res pa je, da se takrat objave še niso širile po spletnih omrežjih, saj spleta sploh ni bilo. Britney in Paris so tako prehiteli mnogi zvezdniki, ki so sloveli desetletja pred njima. Že v 30. letih prejšnjega stoletja je, na primer, pevec Frank Sinatra, tedaj star 23 let, posnel svoj odsev v ogledalu, pri čemer je s sklenjenim palcem in kazalcem pokazal znak OK (Spletni vir 27). Domnevno najstarejši fotografski selfi, če ga lahko tako imenujemo, pa je že leta 1839 ustvaril tridesetletni fotograf Robert Cornelius, ki se je s postopkom, imenovanim dagerotipija, ovekovečil pred svojo trgovino s svetili v Filadelfiji. Na podobi je čeden mladenič, ki zre v objektiv fotografske priprave. Zdi se, da tudi sam nekoliko dvomi, ali se bo posnetek, za katerega je bilo tedaj treba pri miru stati skoraj četrt ure, sploh posrečil. A očitno se je, saj se je ohranil in se še vedno širi tudi po spletu, s čimer zdaj vsaj deloma zadosti slovarski definiciji besede selfi.

Zgodnje različice selfijev najdemo tudi v slikarstvu. Med naj-slovitejšimi je domnevni avtoportret izumitelja, arhitekta, kiparja in slikarja Leonarda da Vincija, ki je na ogled v torinski Kraljevi knjižnici. Renesančni polihistor naj bi znamenito podobo z rdečo kredo na papir narisal okoli leta 1512, ko je imel približno 60 let. Na upodobitvi vidimo starca z dolgimi belimi lasmi in brado, ki je zazrt vstran in strmi nekam v daljavo. Čas je izklesal in zdelal starčev obraz, oči pa so – tako se zdi – še vedno mladostne in žive. Zanimiv »selfi« je v približno enakem obdobju ustvaril Girolamo Francesco Maria Mazzola, v javnosti bolj poznan kot Parmigianino. Vzdevek je namreč dobil po kraju rojstva, torej po Parmu v današnji Italiji. Na sliki, ki je zdaj na ogled na Dunaju, je mladenič v zgodnjih dvajsetih letih, njegova podoba je ukrivljena, kakor bi se gledal v konveksnem ogledalu ali se postavil preblizu sprednje kamere na mobilniku. Roka, ki je jasno vidna v ospredju, je močno povečana, mladeničeva glava v ozadju pa je razmeroma majhna. Parmigianino, oblečen v svečano opravo z ovratnimi naborki in

rokavnimi zavihki, gleda naravnost v »kadero« in z brezizraznim izrazom na obrazu zre neposredno v gledalca. Podoben obrazni izraz ima tudi Vincent van Gogh, ki se je leta 1889, leto dni pred smrtjo, z oljem na platnu upodobil v zanj značilnem postimpresionističnem slogu. Na sliki je slikar v sivo-modri obleki, z izrazitimi rdečimi lasmi in brado, modre oči gledajo neposredno v gledalca, ob čemer se zdi, da ga slikar prebada s pogledom.

V primerjavi s podobami selfijev, posnetih s pametnimi telefoni, se veliko umetnikov ne trudi, da bi bili na svojih umetniških avtoportretih videti čim všečnejši; skušajo se prikazati v čim bolj avtentični luči in si prizadevajo na podobi, ki je lahko tudi popačena, zajeti tudi pomanjkljivosti, življenjske rane in bolečine. Mednje sodi, na primer, mehiška slikarka Frida Kahlo, ki še danes slovi prav po avtoportretih. Če jo primerjamo z njenimi fotografijami, je na slikah drugačna kot v stvarnem življenju. Na mnogih upodobitvah je prikrila svojo pohabljeno nogo, poudarila izrazite obrvi in obrazu nadela oster in resen izraz. Slikarkini telesni proporciji so velikokrat nenavadni, pretirani, njene samoupodobitve pa odslikujejo težko osebno zgodovino, s prikritimi in enigmatičnimi simboli telesne ter duševne bolečine – od poliomielitisa, ki ga je prebolela v otroštvu in zaradi katerega je imela eno nogo slabše razvito, do prometne nesreče, ki jo je zaznamovala za vse življenje in ji prizadejala neznosne muke, splavov, operacij hrbtenice in težavnega zakona s slikarjem Diegom Rivero. Na avtoportretu iz leta 1940, ki je nastal v prelomnem obdobju, ko se je za krajši čas ločila od moža, gleda z resnim izrazom na obrazu. Videti je, da trpi, a bolečino vdano prenaša. Okrog vratu ima trnasto estetsko ogrlico, ki spominja tako na Kristusovo krono in očitno tam ni le za okras, saj ima zaradi trnja slikarka vrat porazan do krvi. Na ogrlici visi obesek s kolibrijem. Barvita in živahna ptica bi sicer lahko simbolizirala svobodo, vendar je v tem primeru verjetno ne, saj je podobica črna in negibna. K prikazu prikritega trpljenja prispevata še živali, upodobljeni ob slikarki. Črna opica po nekaterih razlagah simbolično predstavlja nekdanjega in bodočega moža, okrog vratu ji spleta in zateguje trnovo ovratnico, divja mačka pa srepo gleda, kakor da se pripravlja na napad. Celota daje vtis nelagodja in zbuja sočutje do portretiranke, ki je

znala, kakor pojasnjuje mehiški pisatelj Carlos Fuentes, prevesti svoje življenjske bolečine v umetnost tako kakor noben drug slikar. »Njena stvarnost je njen lastni obraz, tempelj njenega strtega telesa, duša, ki ji ostaja,« pravi Fuentes (Drucker 2002).

Skoraj sočasno je na drugem koncu sveta nastal še en zanimiv avtoportret, ki ga je v povsem drugačnem slogu ustvaril nizozemski grafik Maurits Cornelius Escher, bolj poznan kot M. C. Escher. Zanj so sicer značilne geometrijsko dovršene upodobitve nemogočih stavb in zapletenih stopnišč, po katerih bi lahko hodili neskončno dolgo, pa nikoli prišli do konca. Leta 1935 je ustvaril litografijo iztegnjene roke, ki drži kroglo, v kateri odseva okolica. V krogli je soba z oknom v ozadju, v središču pa je upodobljen sam Escher s kroglo v dlani. Iluzija je popolna, saj opazujemo avtorjevo podobo natanko s takšnega zornega kota, kakor bi jo videl sam, zaradi česar ni več jasno, kdo je pravzaprav opazovalec in kdo je opazovan. Ker je obraz natančno v središču podobe, še bolj spominja na novodobni selfi, pri katerem je ustvarjalec hkrati posrednik sporočila, ki je tako na podobi kot tudi simbolno postavljen v središče lastnega sistema, in to vsakič, ko objavi fotografijo na omrežju, ki ga je stkal po spletu.

Theresa Senft in Nancy Baym (2015) v uvodnem članku posebne številke revije *International Journal of Communication* podobno pojasnjujeta, da je selfi po eni strani fotografski objekt, ki sproži prenos človeškega občutja v obliki razmerja med fotografom in fotografiranim, med dejansko podobo in programsko opremo za slikanje in filtriranje, med gledalcem in ogledovanim ter tudi med posamezniki, ki širijo slike po spletu, in uporabniki omrežij, ki si jih ogledujejo. Selfi pa po njunem ni le artefakt, torej objekt, ki evidentira trenutek v času. Razumemo ga lahko tudi kot prakso, torej dejanje, s katerim vplivamo na druge in posredujemo sporočila posameznikom, skupnostim in ciljnim skupinam.

S takšnega dvojnega zornega kota so avtoportreti slovitih umetnikov zelo podobni selfijem. Glavna razlika pa je, da lahko avtoportret s prenosnim telefonom ustvari vsakdo in ga z različnimi filtri in drugimi pripomočki polepša in izboljša. Pri ustvarjanju torej odpadejo slikarske veščine in umetniški navdih,

paleta in platno nadomešča primerna aplikacija za fotografiranje in urejanje. Namesto izjemnih umetniških dosežkov, ki jih ustvarijo nadarjeni in izurjeni umetniki, tako dnevno nastajajo milijoni podob, katerih simbolna vrednost je zaradi količine vse manjša, njihovi avtorji pa se morajo vse bolj truditi, da izstopajo iz povprečja. »V prihodnosti bo lahko vsakdo slaven za petnajst minut,« je leta 1968 zagotavljal Andy Warhol, osrednji predstavnik pop arta; prav tako so po svetu zasloveli njegovi dvobarvni replicirani avtoportreti, na katerih se je upodobil z razmršenimi lasmi. Z mobilniki, s katerimi se posnamejo selfiji, in omrežji, po katerih se širijo, naj bi imel vsak možnost, da zaslovi vsaj za kratek čas. Dejansko pa se je prej uresničila pervertirana različica znamenite Warholove izjave: vsak je dejansko lahko slaven, a ne za petnajst minut, temveč kvečjemu za petnajst sekund ali še pogosteje za petnajst ljudi (Twenge in Campbell 2009: 120). Velja pa, da imajo mnogi ob objavljanju selfijev občutek, da jih gleda ves svet in da so dejansko slavni.

Telefon, ki vas gleda

Priljubljenost selfijev je torej povezana tudi z razvojem tehničnih povezav in naprav, ki omogočajo njihovo nastajanje in širjenje, torej spletnih družbenih omrežij in prenosnih telefonov s kamero na sprednji strani. Prvi takšen telefon, dosegljiv širši javnosti, so leta 2003 izdelali v podjetju Sony Ericsson; to je bil preklopni model Z1010. Prvotno je bilo mišljeno, da bodo telefon, ki »gleda« svojega lastnika, uporabljali predvsem poslovneži za video konference, torej za sestanke s prenosom posnetkov v živo. Sčasoma se je pokazalo, da bo prevladujoča uporaba precej drugačna. Prelom je povezan z razvojem prvega Applevega telefona s sprednjo kamero. Model 4 je javnosti prvič predstavil Steve Jobs, tedanji direktor podjetja, ki je v kalifornijskem San Joseju najprej na dolgo in široko hvalil novi telefon in ga opisoval kot estetski in tehnološki presežek, nato pa na odru v živo predstavil novo funkcijo za klepet na daljavo, imenovano Face Time, s katero lahko uporabniki med pogovorom gledajo drug drugega, pokažejo sorodnikom, kako se imajo na počitnicah, in se pobahajo pred dru-

gimi, da se njihov malček že plazi. Da bi prikazal, kako Face Time deluje, je Steve Jobs iz dvorane poklical glavnega Applovega oblikovalca, ki je bil nekje drugje. Občinstvo je navdušeno zaploskalo, ko se je na zaslonu telefona, ki so ga povečanega predvajali na ogromno projekcijsko platno, najprej pokazala podoba Steva Jobsa s telefonom v roki. Nov val navdušenja z vzkliki in ploskanjem se je sprožil, ko se je Jobsova podoba pomanjšala, glavni del zaslona pa je zavzel nasmejani Applov oblikovalec Jony Ive. Prva javna predstavitev nove funkcije se sicer ni najbolje posrečila: na platnu je bilo namreč videti, da Ive odpira usta, njegovih besed pa se ni dobro slišalo. V zadregi se je potem nasmehnil in čakal na Jobsa, da pojasni, kaj se dogaja. »Tole nikdar ne zmrzne,« je z nekoliko kislim nasmehom na ustih dejal direktor, »kar pomeni, da v dvorani niste ugasnili brezžičnega dostopa do spleta. Zdaj ga pa, prosim, ugasnite!« Nato je vprašal Iveja, kako se počuti, ta pa mu je odgovoril, da dobro – in občinstvo je odgovor končno tudi slišalo in seveda navdušeno zaploskalo. Bolj od njunega klepeta na daljavo, v katerem sta opevala tehnološke čudeže sedanosti, o katerih sta v mladosti le sanjala, je pomemben trenutek, preden zaradi tehničnih težav prideta v zvočni stik. Jony Ive v prizoru, ki je še vedno na ogled po YouTubeu, med čakanjem namreč obrača glavo in spreminja izraz na obrazu, kakor bi se gledal v ogledalu in iskal svojo idealno podobo, s katero se bo predstavil širni javnosti. Namesto pogovora je tako nastal nekakšen selfi, ki bi ga Ive lahko delil po spletnih omrežjih, a so posnetek namesto njega razširili ljubitelji Applovih dosežkov.

Spletna omrežja so naslednja bistvena tehnološka komponenta, ki zagotavlja obstoj selfijev. Posameznikova podoba namreč pridobi smisel šele, ko se razširi po Facebooku, Twitterju, Snapchatu in drugih omrežjih, ki ljudi informacijsko in komunikacijsko povezujejo. Čeprav so se ta omrežja najbolj razširila v prvem desetletju novega tisočletja, so se prva med njimi pojavila že prej. Tako je, na primer, spletno omrežje SixDegrees nastalo že leta 1997 in dobilo ime po eksperimentu ameriškega sociologa Stanleya Milgrama (1967), ki je pokazal, da lahko kogar koli na svetu dosežemo z verigo šestih posrednikov. Preskus je temeljil na zamisli, na kateri so zasnovana vsa novejša spletna omrežja:

uporabnik zasnuje lastno omrežje in ga nadgrajuje z dodajanjem prijateljev. Omrežje se je hitro razraslo in do leta 2000 pridobilo skoraj tri milijone uporabnikov, nato pa je prišlo do njegovega zatona, ki je bil povezan predvsem s tem, da tehnologija, vključno s tedanjimi počasnimi internetnimi povezavami in prešibkimi strežniki, ni mogla slediti izjemnemu interesu uporabnikov. Podobna je zgodba omrežja Friendster, ki je nastalo leta 2002 in v letu dni pridobilo milijon in pol uporabnikov. Zaradi prešibkih strežnikov in otežene komunikacije med uporabniki je njegova rast zastala in omrežje je poniknilo (boyd in Ellison 2008: 215). Do odločilnega preboja v prehodu v mrežno družbo (Castells 2003; gl. tudi Podjed 2010) je prišlo leta 2004, ko je nastalo danes največje spletno družbeno omrežje Facebook in v nekaj letih prepredlo svet ter hitro prehitelo tekmiško omrežje MySpace, ki so ga javnosti predstavili leta 2003. Facebook je od ljubiteljskega eksperimenta štirih harvardskih študentov v desetletju in pol pre-rasel v globalno komunikacijsko prizorišče, ki ga mesečno uporabljata več kot dve milijardi ljudi, širi pa se tudi z nakupi drugih podjetij in omrežij.

Egocentrična omrežja

Psihologa Jean Twenge in Keith Campbell v knjigi Epidemija narcizma (*The Narcissism Epidemic*, 2009) pravita, da se je po letu 2004 svetovni splet, ki so ga takrat pogosto imenovali Splet 2.0, prelevil v Divji zahod, v katerem namesto rožljanja s pištolami najbolj odzvanja narcizem. »Splet 2.0 in kulturni narcizem delujeta v povratni zanki,« pojasnjujeta, »pri čemer narcistični ljudje najdejo načine, da se promovirajo po spletu, hkrati pa spletne strani spodbujajo narcizem tudi med skromnejšimi uporabniki« (Twenge in Campbell 2009: 107). Po njunem mnenju so povedna že imena omrežij, ki v središče postavljajo posameznika: MySpace, Facebook, YouTube; pri vseh teh poimenovanjih, h katerim sodita še telefon iPhone in njegov operacijski sistem iOS, sta v središču uporabnik in njegov ego. Največje svetovno omrežje za objavljanje videoposnetkov YouTube je pomen samopromocije v sodobnem svetu še bolj poudarilo s povabilnim geslom *Broadcast*

Yourself, kar bi lahko prevedli kot »Predvajaj se«. Uporabnik tega omrežja je namreč glavni (in včasih tudi edini) igralec, snemalec, scenarist, režiser in producent posnetkov, ki jih ustvarja in razpošilja po spletu. Tudi ime Facebook je nadvse primerno, menita Twenge in Campbell, saj poudarja razloček med videti in biti viden, pri čemer je posebej pomembno, da je obraz (angleško *face*) čim privlačnejši in opaznejši. Bolj narcistični uporabniki spletnih omrežij, ki večkrat pokažejo svoj »pravi« obraz in so pripravljeni razkriti več svoje zasebnosti ter se razgaliti v javnosti, pridobijo več »prijateljev«, »sledilcev« in nasploh povezav. Njihov narcizem pa je nagrajen z več komentarji, všečki, smeški, srčki in drugimi kazalniki, da je bila objava videna. Ljudje, ki so v središču pozornosti, se bodo v primerjavi z »navadnimi« ljudmi, ki so bolj zadržani in previdnejši pri razširjanju objav, tudi prej povezali z drugimi narcističnimi uporabniki omrežja in tako dobili občutek, da so še bolj v ospredju v omrežju, ki ga sami pomagajo tkati. Narcizem tako ni več odmik od normalnosti, temveč postaja norma in nova normalnost. »Če bi na našem planetu pristali vesoljci in skušali oceniti stanje človeštva po priljubljenih družbenih omrežjih, bi verjetno ugotovili, da so ljudje bolj narcistični, kot so v resnici,« se pošalita Twenge in Campbell (2009: 111).

V posebni številki revije *Time*, v kateri vsako leto razglasijo osebnost leta, so nakazali, kako je s prihodom spletnih družbenih omrežij posameznik pomemben in izpostavljen. Navadno se na naslovnici znajdejo politiki, podjetniki in umetniki, leta 2006 pa je bil na prvi strani upodobljen osebni računalnik z odsevnim zaslonom, v katerem se je lahko bralec pogledal kot v zrcalu. Pod podobo je bila vrstica za upravljanje z gumboma za predvajanje in premor, ki je dajala videz posnetka na YouTubeu. Vsak, ki je pogledal naslovnico, je na računalniškem zaslonu zagledal sebe. Občutek posameznikove pomembnosti je na zaslonu poudaril velik napis »TI«, pod njim pa je pisalo: »Ti, da ti. Ti nadzoruješ informacijsko dobo. Dobrodošel v svojem svetu.« Vsak, ki je držal v rokah izvod revije, je lahko razumel, kaj pomeni Warholovih petnajst minut slave. Podobno je spoznal slavo tudi glavni junak komičnega filma *Veliki Lebowski* iz leta 1998. Zanimarjeni delomrznež Jeffrey Lebowski z vzdevkom Dude namreč pride na

obisk k bogataškemu soimenjaku in se zazre v ogledalo, ki si ga je milijonar namestil v preddverju. Na odsevni površini je upodobljena naslovnica revije *Time*. Na vrhu piše »Osebnost leta«, spodaj v kotu pa je dodano vprašanje »Ali ste vi dosežkar Lebowski?« Ko se Dude, zaraščen, nepočesan in zavit v kopalni plašč, na hitro pogleda v zrcalo, mu ne preostane drugega, kakor da si občudujoče prikima.

Od papeža do košarkarjev

Selfiji niso omejeni ne geografsko in ne stanovsko. Fotografirajo se tako mladi v osnovnih šolah kot tudi osrednji politični in verski predstavniki, ki so seveda navzoči na spletnih omrežjih. Sedanjega papeža najdemo na Twitterju pod vzdevkom @pontifex, njegovim objavam pa sledijo milijoni. Objav o sebi ne deli le papež, temveč ga pogosto omenjajo tudi drugi. Vrhovnega poglavarja rimskokatoliške cerkve – in sebe ob njem – so številni ovekovečili tudi na fotografijah in jih seveda razposlali po različnih omrežjih. Podobno zaželen »pribočnik« na selfijih je nekdanji ameriški predsednik Barack Obama, ki ima na omrežjih prav tako na milijone sledilcev. Priložnosti, da se fotografira z njim, ni izpustila niti danska predsednica vlade Helle Thorning-Schmidt, ki je za nameček na istem posnetku ujela še nekdanjega britanskega predsednika vlade, Davida Camerona. Politična kompozicija je bila morda zanimiva, precej neprimerna pa je bila okoliščina nastanka selfija. Danska premierka je namreč skupinsko fotografijo posnela med spominsko slovesnostjo za pokojnega južnoafriškega državnika Nelsona Mandelo. Sveta potem ni obkrožil le selfi s slovesnosti, temveč tudi fotografija v medijih, kako trije osrednji državniki, oblečeni v žalno črnino, nasmejani pozirajo pred objektivom kamere na telefonu, ki ga v rokah drži danska premierka. Ob robu podobe vidimo soprogo ameriškega predsednika Michelle Obama, ki resno in morda celo zgroženo gleda stran s sklenjenimi rokami na kolenih.

Ali lahko fotografije, na katerih je upodobljenih več ljudi, ki se stiskajo skupaj in zrejo v objektiv, sploh štejemo za selfije? Po okvirni tipologiji, ki sta jo predstavila Daniel Miller in Jolynna

Sinanan, takšne fotografije ne sodijo med značilne selfije, na katerih je upodobljena ena oseba. Skupinske fotografije po njuni razlagi sodijo med *grupije* (angleško *groupies*), ki so poleg *grdijev* (angleško *uglies*, torej namenoma grdih in spačenih obrazov) in *nogijev* (namreč fotografij nog, ki jim v angleščini pravijo *footies*, v različnih kontekstih – od uživanja na plaži do gledanja televizije) morda celo najpogostejša podkategorija upodabljanja sebe na fotografijah, ki se širijo po spletu.

Zanimiv primer grupija, ki kaže, kako pomembno je v zanimivih ali prelomnih trenutkih sebe (in druge) zamrzniti v spomin s fotografijo, je nastal leta 2017, ko je slovenska košarkarska reprezentanca nepričakovano, a zaslužno zmagala na evropskem prvenstvu. Po dramatičnih sklepnih minutah, ko je padel zadnji koš in je postalo jasno, kdo je zmagovalec, je celotna slovenska reprezentanca pridvela na parket, vključno z osrednjima igralcema, kapetanom Goranom Dragičem in mladim Luko Dončićem, ki sta zadnji sodnikov žvižg zaradi preobremenjenosti in poškodbe pričakala na klopi. Trenutek, ko so člani slovenskega moštva prijeli pokal in ga skupaj dvignili visoko v zrak, so posneli številni fotoreporterji in televizijske kamere, vendar to ni zadoščalo. Košarkar Dončić je od nekod potegnil še palico za selfije, na kateri je bil pritrjen telefon, in še sam posnel navdušenje slovenske ekipe. V središču prizora se je tako znašel Dončić, ogrnjen v slovensko zastavo, okrog njega pa se stiskajo drugi košarkarji, se smeji, navdušeno vpijejo in napenjajo mišice. Kljub vsem kameram in fotoaparatom je prav ta fotografija, ki jo je Dončić razposlal po omrežjih, verjetno najbolj avtentična podoba zmagoslavja, saj je nastala s prvoosebne perspektive, z vidika igralca, ki se je v hipu prelevil v fotoreporterja in razpošiljavca lastne podobe.

Predsednik in kralj Instagrama

Slovenski predsednik Borut Pahor si je v domačih in tujih medijih prislužil naziv »kralj Instagrama« (Spletni vir 28; Spletni vir 29). Na predsedniški položaj se je prvič povzpел decembra 2012, profil na Instagramu pa je začel uporabljati septembra 2013. Od takrat do začetka leta 2018 je bilo na njegovem profilu objavljenih

več kot 600 fotografij in posnetkov, predsednik pa je zbral več kot 50 tisoč sledilcev, ki lahko spremljajo, kaj se dogaja v javnem in zasebnem življenju najvišjega politika Republike Slovenije in vrhovnega poveljnika Slovenske vojske.

Sprva so bile njegove objave razmeroma nezanimive, povezane predvsem z državnimi proslavami in protokolarnimi obiski vojaških in civilnih prireditev. Obrat k bolj osebnim prizorom, ki so pritegnili večjo pozornost javnosti in medijev, se je zgodil šele v letih 2016 in 2017, ko se je začela predvolilna kampanja za vnovično predsedniško kandidaturo. Hkrati so postajali vse nenavadnejši in opaznejši pripisi k podobam, objavljenim na profilu. Iz suhoparnih tretjeosebni navedb, da je predsednik obiskal vojaško prireditev ali se udeležil krajevnega slavlja, so postali opisi prvoosebni in bolj čustveni. To seveda nujno ne pomeni, da jih od nekega trenutka na Instagramu piše in objavlja predsednik sam; prej kaže na to, da je njegovo spletno samopredstavljanje v vsakdanjem življenju, pri katerem mu pomaga podporna ekipa, postalo bolj domišljeno in iztanjšano. Z objavami in sledilci se je okrepil njegov socialni kapital, ki se mu ga je na volitvah leta 2017 posrečilo uspešno unovčiti in je drugič postal predsednik države.

Pomembno in povedno je, da si je predsednik za osrednjo (samo)promocijsko odskočišče izbral Instagram. Če znova sledimo misli medijskega teoretika Marshalla McLuhana (1964), ki sem ga v prejšnjem poglavju omenil v zvezi z Googlom kot podaljškom uma, gre za to, da medij sam po sebi vsebuje specifično sporočilo oziroma je medij sam sporočilo. Omejitve in prednosti medija namreč zakoličijo način sporočanja. Uporabnik Twitterja je bolj kakor na vizualna sporočila vezan na kratka besedila, ki so bila nekoč omejena na 140 znakov, od leta 2017 pa je njihova dolžina dvakrat daljša. Sporočila na tem mediju, ki ga spretno in redno uporablja tudi predsednik ZDA Donald Trump, so zato kratka in samoomejujoča, zaradi česar delujejo včasih ekspresivno in eksplozivno, kakor da bi bila napisana v naglici – in pogosto verjetno tudi so. Facebookova platforma dopušča več svobode pri pisanju, dodajanju fotografij in posnetkov, zaradi česar udarnost sporočil mnogokrat razvodeni. Instagram pa se loči tako od Facebooka kot od Twitterja, saj je usmerjen predvsem na uporabnike

telefonov, s katerimi je mogoče fotografirati neposredno dogajanje v bližini – ali pa uporabniki posnamejo kar sebe. Glavna vsebina na tem omrežju namreč ni besedilo, temveč slika.

Instagramovo omrežje, ki je nastalo leta 2010, je bilo najprej namenjeno izključno deljenju fotografij s pripisi, ki jih je avtor lahko preoblikoval z različnimi filtri. Ti so fotografijam dali bolj profesionalen videz ali so jih navidezno postarali, da so bile videti, kakor da bi jih posneli s polaroidnim fotoaparatom ali drugo fotografsko pripravo iz sredine prejšnjega stoletja. Šele od leta 2013, torej približno od takrat, ko se je Instagramu pridružil tudi slovenski predsednik, omrežje dopušča objavlanje krajših posnetkov, a še vedno prevladujejo fotografije, ob katerih so kratki opisi, pogosto dopolnjeni s *hashtagi*, ključnimi besedami ali *ključniki*, kakor se izraz že prevaja v slovenščino. Z njimi lahko uporabniki določijo in poudarijo, s katerimi temami je povezana podoba.

Predsedniku Pahorju očitno ustreza način samopredstavljanja v javnosti, pri katerem ima podoba prednost pred besedami, poudarjen je torej vizualni del vsebine. Prednosti medija je znal obrniti sebi v prid pri utrjevanju političnega položaja in transformaciji socialnega v politični kapital, če parafraziram sociologa in antropologa Pierra Bourdieuja (1986). Čeprav na njegovem profilu pravzaprav ni selfijev v klasičnem smislu, torej fotografij, ki bi jih napravil sam in jih delil po spletu, sta njegov prostor na Instagramu in način komuniciranja pomembna za razpravo o samopredstavljanju v sodobnem svetu, saj sta skoraj v celoti posvečena enemu subjektu – predsedniku samemu. Vse drugo, kar se znajde na fotografijah, je pogosto zgolj za ozadje in podpora njegovemu liku in delu, v središču pa je Borut Pahor, in to celo takrat, ko ga ni na fotografiji.

Prva predsednikova objava na Instagramu iz leta 2013 je posnetek s športne prireditve, na kateri predsednik navdušeno vije slovensko zastavo in spodbuja slovensko reprezentanco. Nacionalni simboli – od zastave in grba do Triglava na dresu slovenske reprezentance – se pojavljajo tudi na številnih njegovih poznejših objavah, kar glede na njegovo politično funkcijo ne preseneča.

Zanimivo pa je spremljati, katere objave med sledilci požanjejo največ zanimanja. Z doktorsko študentko Ajdo Pretnar, ki je sicer antropologinja, a se kot raziskovalka na ljubljanski Fakulteti za računalništvo in informatiko spozna tudi na orodja za računalniško analizo podatkov, sva podrobno pregledala njegov profil in ugotovila, da so v prvih letih, torej pred »prvoosebni obrat«, po priljubljenosti v ospredju *grupiji*, in sicer predvsem takšni, na katerih se predsednik pojavlja z drugimi slavnimi osebnostmi, na primer s hrvaško pevko Severino, pevcem skupine U2 Bonom, smučarskim trenerjem Andreo Massijem, šampionom v smučarskih skokih Petrom Prevcem, vodilnim slovenskim motokrosistom Timom Gajserjem, filmskim zvezdnikom Johnom Malkovichem, manekenko Naomi Campbell in tako naprej. Pri pojavljanju z zvezdniki – ali pa pri objavljanju z njimi povezanih artefaktov – je posebej pomembno, kdaj je bil posnetek objavljen. Fotografija nacionalne zastave s podpisi košarkarjev je, na primer, na predsednikovem profilu doživela izjemen odziv, ko je slovenska reprezentanca zmagala na evropskem prvenstvu. Podobno se je Pahor s pevko Heleno Blagne na fotografiji pokazal v času, ko se je po nekajletnem zatišju zvezdnica veličastno vrnila na oder.

Še bolj od fotografij z zvezdniki so priljubljene podobe iz predsednikovega zasebnega življenja; prikažejo ga kot družinskega človeka, ki namenja pozornost svoji dolgoletni partnerki, ostareli materi in najstniškemu sinu. Več kot štiri tisoč »srčkov«, s katerimi uporabniki Instagrama označijo, da jim je objava všeč, si je prislužila fotografija mladega Pahorja, ki prižema k sebi svojo življenjsko sopotnico. Oba sta videti srečna in zaljubljena, če sodimo po zapisu ob objavi iz marca 2017, pa njuna sreča še traja. Ob fotografiji namreč piše: »Že 30 let neperfekten par.« Analiza pripisov ob najodmevnejših objavah med januarjem 2017 in februarjem 2018 je pokazala še nekaj zanimivega. Če ima njegova objava na profilu več kot tri tisoč všečkov, zelo verjetno vsebuje enega od naslednjih ključnikov: #dončić, #happybirthday, #eurobasket2017, #hvala, #mojtim in #family. Pri tem je prav slednja beseda, torej družina (po angleško *family*) najpomembnejša in celo vplivnejša od športa in nacionalne košarkarske ekipe. Kadar predsednik poudari družino kot lastno in hkrati univerzalno

vrednoto in to dodatno označi s ključnikom #family, je objava zelo verjetno med najpriljubljenejšimi.

Zguban, a ne zguba

Pahor se na Instagramu nasploh rad pokaže kot nepopoln in človeški predsednik, kot del ljudstva. Ob fotografiji, na kateri je videti nekoliko zdelan in utrujen, tako pripiše »Zguban, a ne zguba.« Ko sedi zgrbljen za delovno mizo in zamišljeno zre v papir, ga spremlja pripis »Sklonjen, a neuklonljiv.« Njegovo ljudskost in pripravljenost, da se pokaže v manj urejeni podobi, izraža objava iz januarja 2017, ob kateri piše »Zanemarjen, a ne zapuščen.« Na fotografiji, ki kaže njegov nasmejan obraz, je namreč neobrit, na glavi ima slamnik, na nosu pa sončna očala. Kot topel in dobrosrčen človek se predsednik pokaže tudi zato, ker ima očitno rad pse – občinstvo na Instagramu pa tudi. S fotografijami v pasji družbi prav tako pridobi na tisoče srčkov, podobno priljubljene pa so njegove nostalgичne objave s starimi avtomobili, ki jih je vozil ali pa se v njih še vedno prevaža, na primer s *fičkom* in *katrco*, ki sta se zapisala globoko v spomin ljudi, rojenih v nekdanji Jugoslaviji (gl. Pogačar 2016; Živković 2014). S fotografiranjem ob ali v teh avtomobilih znova opozori na svojo skromnost in ljudskost, hkrati pa se pokaže kot odprta oseba: ne zanima ga le politika, temveč ima čas tudi za posvetne reči in dejavnosti.

Posebna kategorija Pahorjevih objav so njegove fotografiske upodobitve v nenavadnih in nepričakovanih položajih in okoliščinah. Na eni takšnih s pripisom »Domotožje v Kairu« se predsednika zasanjano naslanja na ograjo razkošnega stopnišča v egiptovski palači, pri čemer otožno zre naravnost v objektiv kamere. Ta objava iz decembra 2016 je bila deležna izjemnega odziva tako v tradicionalnih kot tudi novih spletnih medijih in je postala spletna senzacija. Ljudje so kar tekmovali, kdo se bo bolje odrezal v dejavnosti, ki so jo poimenovali *boruting*, namreč v naslanjanju na različne ograje, pri čemer so se seveda ovekovečili in podobe razširili po spletu. Septembra 2017 se je iz lastne objave ponorčeval celo Pahor sam in dodal še eno fotografijo, očitno starejšo, na kateri se opira na leseno stopniščno ograjo, ob

njej pa je pripis »Pra-domotožje, 2008.« Še ena takšna fotografija, objavljena januarja 2018, je postala izjemno priljubljena. Na njej je Pahor v svoji pisarni, na nosu ima očala, v rokah pa škarje, s katerimi skrbno prirezuje travico, posajeno v kristalni skledi. »Po vrnitvi iz tujine sem se takoj lotil domačih nalog, tudi urejanja pisarniškega vrta,« je zapisal v pojasnilo. Zakaj je ta fotografija postala uspešnica, se nama z Ajdo Pretnar ni posrečilo dognati ne s kvalitativnimi in ne kvantitativnimi metodami.

Največ srčkov med vsemi Pahorjevimi objavami sta zbrali dve, na katerih je predsednik prikazan kot junak, ki zmore nemo-goče in si drzne več od drugih. Na prvi, s katero je Borut Pahor avgusta 2017 na svojem profilu nabral skoraj osem tisoč srčkov, sredi blejskega jezera v poslovni obleki in z veslom v rokah stoji na deski za stoječe veslanje. Ob podobi, za katero so mnogi mislili, da je fotomontaža, je kratek pripis »Zanesljivost.« Povedni so tudi ključniki ob podobi, ki poudarjajo še stabilnost (#stability), predsednikov značaj (#character), vodstvene sposobnosti (#leader) in posebej njegovo sposobnost povezovanja Slovenije in Slovencev (#together, #skupaj, #presidentpahor, #president, #slovenia). Podobno veličasten je prizor po objavi rezultatov drugega kroga predsedniških volitev leta 2017. Na fotografiji, ki je zbrala več kot devet tisoč srčkov, je Pahor v športni opremi, z nahrbtnikom na ramah in s pohodniškimi palicami, ki jih široko nasmejan širi v zrak, kakor bi hotel po Instagramu objeti občinstvo. Z iztegnjenim kazalcem in sredincem kaže znak V, ki označuje izjemno dvojno zmago: najprej za dolgo predvolilno pešačenje po Sloveniji, med katerim je bivši in bodoči predsednik obiskal številne kraje in ljudi, nato pa seveda še za uspeh na volitvah, kar je bil cilj njegove kampanje tako v fizičnem kot digitalnem prostoru.

Izbira Instagrama kot glavnega orodja za prikazovanje vrlin in dosežkov ni naključna. Instagramova glavna posebnost je, da poudarja podobo in posameznika z njegovimi vizualnimi posebnostmi, s čimer lahko uspešno pomaga pri graditvi politične kariere človeka, ki je vajen stati pred objektivom. Predsedniku Borutu Pahorju je v primerjavi z drugimi politikmi to verjetno vsaj nekoliko lažje zaradi njegovih manekenskih izkušenj iz študentskih let (Spletni vir 30). Še pomembneje pa je, da je Instagram izvrstna

platforma za uprizorjanje *pseudodogodkov*, kakor je navidezne, umetno ustvarjene dogodke pred več kot pol stoletja poimenoval ameriški zgodovinar Daniel J. Boorstin. V delu *Podoba (The Image, 1992 [1961])*, ki je izšlo sredi 20. stoletja, a ostaja povsem aktualno, je pojasnil, da pseudodogodke ustvarjajo predvsem zvezdniki, in sicer zato, ker so pseudodogodki »po svoji naravi zanimivejši in mikavnejši od spontanih dogodkov« (Boorstin 1992: 37). Pahorjevo stanje na deski sredi jezera in opiranje na ograjo sodita natančno v to kategorijo, torej med dogodke, ki skoraj zagotovo niso spontani, temveč so uprizorjeni, a so kljub temu – ali pa ravno zaradi tega – izjemno odmevni. Takšna je tudi objava iz marca 2016, ob kateri piše: »Nocoj v ringu dva borca.« Na njej predsednik v slogu delfina plava proti robu bazena, kjer so odložene boksarske rokavice. Težko si zamišljamo, da prizor ni zrežiran in da je namenjen čemur koli drugemu kot predsednikovi (samo)promociji. Odzivi na sorodne predsednikove objave so pogosto mešani. Ob omenjeni fotografiji v bazenu je najprej navdse pozitivno sporočilo »Uuu kok kjut.«; odgovor očitno pomeni, da je sledilki prizor všeč. Drugo sporočilo je kratko in ostro – »Narcisoid.« Tretji komentator stopi predsedniku v bran in pravi: »Pa ti si celi narcisoid. Človek, ki lahko pokaže svoje dosežke, je kvečjemu samo uspešen človek, če se zna z njimi še pohvaliti, pa pomeni, da jih ceni, ker konstanto napreduje. Človek, ki mu to oporeka, tako kot ti, je pa zavisten in reven v duši.« Takšna polariziranost komentarjev ob Pahorjevih objavah je pogosta, veliko pa se jih obregne prav ob razkazovanje po spletu, ki je po mnenju nekaterih v sodobnem političnem prostoru nujno, drugim pa se zdi neresno in nepredsedniško.

Pahorjeva strategija samouprizarjanja in graditve lastne blagovne znamke v svetu, ki je obseden z medijskimi podobami, prežet z narcizmom in prepojen s hipervizibilnostjo, seveda ni nič novega. Kakor bo razvidno iz naslednjega poglavja, jih še precej bolje od politikov obvladajo instantni zvezdniki, v tujini na primer Kim Kardashian in Paris Hilton, pri nas pa Damjan Murko, Urška Hočevar Čepin, Artur Štern in Denise Dame (Podjed 2012, 2013). Poleg tega Borut Pahor ni niti prvi niti edini slovenski politik, ki se je izmojstril v uporabi družbenih medijev,

v ustvarjanju in širjenju psevdodogdkov po spletu. Pri njem je bistveno drugače to, da ustvarja smernice pri uporabi omrežij in načinov samopredstavljanja po spletu; jim torej ne zgolj sledi ali jih kopira od zvezdnikov. Z lastnim pristopom, ki v omrežju Instagram v ospredje postavi vizualno podobo, je ustvaril prepoznavno osebnost tako v fizičnem kot digitalnem prostoru; ta osebnost je sočasno heterogena in celovita, saj presega suhoparnost politike in jo nadgrajuje z drugimi dejavnostmi – od športa in razvedrila do družine. V omrežju za deljenje fotografij in posnetkov je predsednik ustvaril lik, ki bi mu lahko ob imenu in priimku dopisali še znak TM, s katerim so označene blagovne znamke.

Predinternetna hipervizibilnost v politiki

Podobne pristope novačenja podpornikov kot slovenski predsednik so politiki poznali že v predinternetni dobi. Zanimiv primer, ki sem ga na kratko predstavil v članku o pomenu slavnih osebnosti v času poresnice (Podjed 2016), je s konca 80. in začetka 90. let prejšnjega stoletja, ko so Slovenci prvič na demokratičnih volitvah volili predsednika države. Med kandidati je bil takrat Ivan Kramberger, ki se je oklical za »očeta slovenskega naroda«. V 80. letih prejšnjega stoletja se je vrnil iz Nemčije, kjer naj bi bil obogatel s patentiranjem vrste dializnega aparata, ter prestopil prag domovine z vzdevkom »dobri človek iz Nегоve«. Tako se je poimenoval kar sam, poimenovanje pa se je prijelo med ljudmi. Po Sloveniji se je prevažal v predelanem starodobniku znamke Bugatti, prodajal knjige, ki jih je pisal in tiskal z izjemno hitrostjo, ter zabaval občinstvo z govori, med katerimi ga je spremljala opica Ančka. Ljudje so si ga zapomnili po širokokrajnem klobuku, črnem plašču in dolgih laseh, predvsem pa po salvah smeha, ki jih je znal sprožiti med svojimi govori. Enak pristop kot med predstavitvami svojih knjig je ubral med predsedniško kandidaturo. Med predvolilnim govorom v Sevnici, ki je še vedno na ogled na portalu YouTube (Spletni vir 31), je pojasnil, da kandidira, »da bi se boril za kmeta, za delovnega človeka, za starega človeka, za invalide, za otroke.« Po njegovih besedah se nihče drug ne bo

boril zanje tako kakor on, »ki je v štali gor rasel, ki je v Nemčiji ulice čistil, ki je skozi življenje dal in postal strokovnjak za dializo v Evropi in potem tudi osem knjig napisal v enem letu.« (O sebi je v svojih govorih pogosto govoril kar v tretji osebi ednine.) Občinstvo je prepričeval z nenavadnimi statističnimi podatki, na primer, da namenja tedanja Jugoslavija 40 ali celo 45 odstotkov proračuna za obrambo, za zdravstvo pa samo dva odstotka, ob čemer je pribil: »Poglejte, za človeka ubiti je denar, za človeka rešiti, za boljšo bodočnost pa ni denarja.« Na improviziranem odru je povedal, da mu je bilo hudo, ko je bral »komunistične cajt'nge«, saj so ga na fotografijah prikazali v najslabši podobi, skuštrane ga in zato navidez nesposobnega, da vodi narod. Vse to naj bi bil po njegovem mnenju del komunistične zarote, katere glavni namen je bil, da ne bi zmagali »delovni ljudje, kmetje, reveži«. Krambergerju se vzpon na predsedniški položaj sicer ni posrečil, je pa na volitvah prejel skoraj petino glasov, kar je bil čudež za samorastnika brez podpore političnih in gospodarskih elit. Tudi po predsedniških volitvah ni odnehal s političnim delovanjem. Dve leti pozneje je sporočil, da ne namerava znova kandidirati za predsednika, temveč se bo namesto tega z lastno stranko podal na državnozborske volitve. Še pred uradnim začetkom se je njegova volilna kampanja nesrečno končala. Junija 1992 so Krambergerja ustrelili v Jurovskem Dolu, in to na govorniškem odru. Domnevna storilca – pijanega vaščana – so po hitro opravljeni preiskavi aretirali in ga obsodili na zaporno kazen. Takoj po napadu so se razširile govorice o politično motivirani odstranitvi, saj naj bi bil novinec na političnem prizorišču trn v peti drugim, bolj uveljavljenim politikom in vplivnežem.

Bi Kramberger v današnjem času na volitvah zmagal? Tega ne bomo nikoli izvedeli. Lahko pa domnevamo, da bi se v kampanji oprl na podobne samopromocijske pristope kot sedanji politiki, vključno z nenehno navzočnostjo na spletnih družbenih omrežjih. Že pred volitvami se je namreč zavedal moči medijev in se trudil, da bi se o njem čim več pisalo in govorilo. Redno se je oglašal v rubrikah s pismi bralcev in najprej napovedal vrnitev iz Nemčije, nato pa opisoval svoja dobra dejanja: koliko dializnih aparatov in zdravil je razdelil Slovencem ter kako jim je

finančno pomagal. V tem kontekstu je poveden odlomek iz intervjuja s Srečkom Lukovnjakom Krambergerjem, ki je delal pri Ivanu Krambergerju, ga občudoval in zaradi tega ter po Ivanovem nasvetu po njem celo prevzel priimek: »Vedno je želel, da se piše o njem, ker je imel rad pozornost. Če mediji ne iščejo tebe, moraš ti poiskati medije. Če kak teden v časopisih o njem ni bilo kaj napisano, smo pisali njegovi ožji in se podpisovali z izmišljenim imenom osebe, največkrat neznane osebe iz Ljubljane, za objavo v pismih bralcev« (Zadravec 2011: 30). Nato je pojasnil še, kako je Kramberger dodatno spodbujal širjenje novic o sebi: na poti z avtomobilom od Radencev do Maribora sta v kioskih ob poti pokupila vse izvode časopisov, v katerih je pisalo o »dobrem človeku iz Negove«. Naslednji dan pa so časopisi znova poročali, da je zaradi objav o slavnem dobrotniku zmanjkalo časopisov. Ob takšni obsedenosti z ustvarjanjem psevdodogodkov in širjenjem novic o samem sebi si lahko le zamišljamo, kakšen bi bil izid volitev, če bi Kramberger kandidiral četrto stoletja pozneje in imel na voljo Facebook, Twitter in Instagram.

Samomor in umor pred občinstvom

Ivan Kramberger je živel za slavo in aplavz ter svojo zgodbo tragično sklenil na odru, pred občinstvom. Podobno se je leta 2017 izteklo življenje 26-letnemu Wuju Yongningu, ki se je povzpел na vrh 62-nadstropne stolpnice v mestu Changsha, glavnem mestu kitajske province Hunan, da bi za spletni portal posnel viralni posnetek in zanj prejel več kot 10 tisoč evrov nagrade. Po zagotovilih kitajskih medijev je bil ta podvig zadnji po približno 500 posnetkih, ki jih je napravil, saj se je nameraval poročiti in se odpovedati nevarnemu početju, ki mu je zagotavljalo slavo in lagodno življenje (Spletni vir 32). Wu Yongningov zadnji posnetek je srhljiv in šokanten. Najprej ga kamera, ki je očitno postavljena nekaj metrov stran, pokaže, kako sedi na vrhu stavbe. Nato se stegne čez rob, se ga oprime z rokami in se počasi spusti nižje, dokler povsem iztegnjen ne obvisi ob zidu, in to brez vsakršne opore pod nogami ali vrvi, ki bi ga držala. Z rokami se nekajkrat dvigne in spusti, nakar mu začne zmanjkovati moči. Oprijem s konicami

prstov mu v nekem trenutku popusti, mladenič pa omahne v globino. Kitajski akrobatski plezalec ni osamljen, temveč ima vse več posnemovalcev, ki so pripravljene narediti »popolno« fotografijo ali posnetek, ki jih prikazuje v navidez nemogočih in tveganih okoliščinah. Za vznemirljiv in odmeven posnetek so pripravljene zastaviti celo svoje življenje. Po raziskavi, ki so jo objavili novembra 2016, je med marcem 2014 in septembrom 2016 po svetu zaradi selfijev umrlo 127 ljudi, še nekajkrat toliko pa je bilo primerov resnih poškodb (Lamba idr. 2016).

Še nenavadneje je, da je vse več ljudi pripravljenih pred kamerami ne le umreti, temveč celo ubijati in po spletu širiti posnetke umorov, ki so pozneje za policijo in tožilstvo seveda popoln dokaz o zločinu. Tak umor sta septembra 2017 v Podbočju pri Krškem izvedla mlajša moška: surovo sta pretepla 26-letnega znanca, napad pa sta v živo prenašala po Facebooku. Občinstvo je po omrežju skoraj pol ure neposredno spremljalo, kako sta nesrečnika, ki je enemu od storilcev prej opsoval mater, brcala v glavo in telo, mu zmaličila obraz ter mu zadala takšne poškodbe, da je v bolnišnici umrl. Čeprav sta bila storilca očitno vinjena, je primerno vprašanje, zakaj bi nekdo posnel umor – pa četudi žrtve dejansko ne namerava pokončati, temveč jo zgolj prestrašiti in se ji maščevati – in posnetek širil po javno dostopnem omrežju. Twenge in Campbell (2009: 196) menita, da se odgovor verjetno skriva v mešanici samoobčudovanja, narcizma in ekshibicionizma, ki prežema sodobno družbo. Zdi se sicer paradoksko, da bi narcisi – ti se navsezadnje preveč občudujejo, da bi zapravili svoj ugled –, koga poškodovali, pogosto storijo prav to. »Ravno to je ključ za razumevanje narcisov,« dodajata Twenge in Campbell, »vseeno jim je, ali so videti kot bedaki; želijo si biti le slavni« (2009: 197). Skoraj gotovo je prenašano označiti za narcisa nepremišljena in opita morilca, ki spotoma ustvarita in posreduje posnetek po omrežjih. Pa vendar: takšni, vse pogostejši dogodki izražajo moč tehnologij, ki omogočajo opazovanje in razkazovanje, ter opozarjajo, da družbeni narcizem, prepleten z ekshibicionizmom, postaja nova normalnost. Če umor ali samomor ni posnet in posnetek ni posredovan drugim, se v času, ko je treba dokumentirati vse, smrt morda sploh ni zgodila.

Čudežni svet selfijev

Med pripravljanjem tega poglavja sem nešteto pogledal na Facebook, Twitter, Instagram in druga omrežja. Deloma iz dolgčasa in naveličanosti nad lastnim pisanjem, deloma pa zato, ker sem spremljal, kaj ljudje objavljajo in kako prikazujejo svoje življenje po spletu. Med zapisovanjem sklepnih vrstic sta se na profilu nekega prijatelja s Facebooka, ki ga poznam še iz srednje šole, pojavili njegovi fotografiji, ki povzemata bistvo poglavja. Na ogled so namreč ljudje v singapurskem bazenu na vrhu stolpnice; bazen je svetovno znan zaradi fotogeničnega razgleda. »Zamisli si,« pravijo na promocijski strani hotela, »da lebdiš v največjem bazenu na svetu, ki sega do roba stavbe, in s 57. nadstropja zreš navzdol na svetlikajočo mestno panoramo. Bolj spektakularnega prizora za fotografiranje ne boš našel nikjer v Singapurju!« (Spletni vir 33) Prizor je očitno tako izjemen, da se skoraj vsi obiskovalci od več kot ducata, ki so na vsaki od fotografij, upodobijo na selfijih. Nekateri držijo telefone v rokah, drugi jih imajo pritrjene na palicah za selfije; eni se fotografirajo sami, drugi se slikajo v dvoje. Ob objavi, ki je na omrežju požela veliko všečkov in komentarjev, je avtor na kratko zapisal "*selfie wonderland*", kar bi lahko prevedli kot »čudežna dežela selfijev«.

Ob takšni objavi seveda nisem mogel ostati tiho. V komentarju pod fotografijo sem pripomnil, da sta objavljeni podobi povsem v duhu tega, o čemer pišem v nastajajoči knjigi. Iz besedila sem celo prekopiral in na Facebook prilepil naslednji stavek: »Narcizem ni več odmik od normalnosti, temveč postaja norma in nova normalnost.« Nekdo je minuto, dve zatem že pripisal, da selfijev ne bi opredelil za narcizem, saj je njihov namen zbuditi občudovanje drugih, ne pa samega sebe. V naslednjem komentarju sem se hitro popravil, da bistvo selfijev dejansko ni le narcizem, temveč je ta pomešan z ekshibicionizmom, ki ga potencirajo tehnologije, na primer telefoni s kamero na sprednji strani. Nato se je usul plaz novih komentarjev, s katerimi so začeli avtorja fotografij prepričevati, naj vendar pokaže še svoj selfi, namreč kot kronski dokaz, da je sploh bil v bazenu sredi Singapurja. Dokler tega ne vidimo, mu ne moremo ničesar verjeti, so zapisali.

V nekem trenutku sem se zavedel, da spletna debata o selfijih spominja na Escherjevo litografijo s kroglo na dlani, v kateri se opazuje avtor, ki gleda mene, ki sem avtor, ki strmim vanj ... Podobe resničnosti se pomnožujejo in ponavljajo v neskončnost, podobno kakor pri dveh ogledalih, ki ju postavimo drugega drugemu nasproti. Pravo, nepotvorjeno in dejansko podobo avtorja, ki bi ji lahko rekli »pravi jaz«, je nemogoče določiti, saj se sproti spreminja in razblinja. Zato ostaja, kot pravi pesnik Janez Menart v stihih z začetka tega poglavja, »uganka meni in ljudem«.

6 POGLED MED ZVEZDE

Napihovanje lastne slave

Vsako desetletje ima ikonično blondinko, kakršni sta bili Marilyn Monroe ali princesa Diana. In zdaj sem ta ikona jaz.

Paris Hilton, instantna zvezdnica

Ljudje me imajo radi. In saj veste, da sem izjemno uspešen. Vsi me imajo radi.

Donald Trump, ameriški predsednik

Zbudil sem se, ko je ob vzglavju zapiskal mobilnik. Stegnil sem roko, pobral napravo na polici in pogledal na zaslon. Motna slika pred očmi se ni hotela zjasniti, črke so plesale sem in tja. Zamižal sem na eno oko, na drugo ujel fokus in končno se mi je posrečilo prebrati sporočilo, ki sem ga prejel navsezgodaj. Besedilo je bilo kratko: »Tvoje akademske kariere je konec!«

Zakaj se moja kariera končuje, če se ni niti še dobro začela? Nič mi ni bilo jasno. Priložena je bila fotografija, ki naj bi predvidoma razkrila ozadje enigmatičnega sporočila. Ko sem odprl priponko in pogledal, kaj je na sliki, sem najprej izbuljil oči, zatem me je oblit hladen znoj. Zagledal sem se namreč, kako se v prijateljevem stanovanju okorno naslanjam na balkonsko ograjo. Odet imam pisan predpasnik, na glavo poveznjeno kapitansko kapo, ustnice pa našobljene kot Paris Hilton na katerem od njenih starejših selfijev, preden je spoznala, da »račji« izraz na obrazu, ki mu po angleško pravijo *duck face*, človeka dejansko ne polepša. Klavrnost podobe je poslabšal bradati gorostas v belem kopalnem plašču, sicer moj dobri prijatelj, okoreli panker in permanentni revolucionar, s katerim se poznavam še iz otroštva. Na fotografiji

me z eno roko tesno prižema k sebi, z drugo drži prižgano smotko in jo strastno vleče, zraven pa se zvito nasmiha.

Kaj se je dogajalo na včerajšnji zabavi? Kdo je posnel fotografijo? Komu vse so jo že poslali? Vprašanja so mi švigala skoz zmedeno glavo. Nemudoma sem vstal, se naglo oblekel, sedel za mizo in prižgal računalnik. Odgovoriti sem moral hitro in odločno.

Popoldne sem imel na fakulteti predavanje za ducat študentov, pretežno tistih, ki so prišli v Slovenijo prek izmenjave s tujino. Vključil sem projektor in jim pokazal uvodno prosojnico, na kateri je bil velik naslov *Od bedaka do junaka*, pod njim pa sporna fotografija, ki sem jo zjutraj prejel po telefonu. Po nekajsekundnem hehetanju, ki se je širilo med klopmi, sem prosil neko študentko, naj vzame fotoaparat, ki sem ga prinesel s sabo, in posname fotografijo predavalnice, in to tako, da se bo razločno vidno, kako pred študenti, ki zbrano poslušajo predavanje, z roko kažem na podobo na platnu. Prvi del protinapada je bil uspešno izveden.

Takoj po predavanju, na katerem sem govoril o tem, kako se informacije širijo po spletu in zakaj so nekateri nepričakovano zasloveli s podobami ali posnetki v nenavadnih in kočljivih položajih, sem na Facebooku objavil študentkino fotografijo. Ob njej sem podrobno opisal, kakšno sporočilo sem prejel navsezgodaj, in dodal, da mi je podlo izsiljevanje, ki je bilo seveda mišljeno bolj za šalo kakor zares, dejansko dalo nov zagon za delo. Pod objavo na omrežju so se hitro nakapljali prvi komentarji, ki so bili povečini prizanesljivi. Oddahnil sem si. Posrečilo se mi je prepričati katastrofo, da bi zaslovel med znanci in neznanci ali postal osrednji sestavni del spletnega mema, namreč slike z navadno šaljivo vsebino, ki jo ljudje širijo po spletu. Iz lastne napake sem sam naredil parodijo, iz katere se ni imelo več smisla norčevati. Zmaga se mi je zdela popolna.

Čez dan, dva, ko je bila zgodba z »grozilnim pismom« že v prahu spletne pozabe, sem se zamislil: kaj pa, če sem zaradi protiukrepa zamudil enkratno priložnost, da zaslovim in morda celo obogatim, kakor se je to posrečilo mnogim instantnim zvezdnikom pri nas in v tujini?

Pariška noč

Ob tuhtanju o zamujeni slavi mi je prišla na misel ameriška zvezdnica Paris Hilton, ki je zaslovela skoraj čez noč – bogata je bila že prej. Pravnukinjo Conrada Hiltona, snovalca mednarodne hotelske verige, je nepričakovana slava doletela leta 2003, ko je v javnost pricurljal videoposnetek njenega spolnega odnosa s tedanjim partnerjem in se kot požar razširil po spletu, pozneje pa so ga izdali še na DVD-ju z dvoumnim naslovom *One Night in Paris*, kar bi lahko prevedli kot Noč v Parizu ali Noč v Paris.

Amaterski videoposnetek, ki je nastal že leta 2001, je v zborniku Pop pornografija obravnaval Thomas Fahy (2007) in pojasnil, da je postal izjemno priljubljen zaradi svojevrstnega zadovoljstva, ki ga gledalci doživijo, ko se premožna dedinja razgali pred slehernikom. Vsak lahko vidi, kako ponižna je pred moškim, in vsak se lahko zazre v intimo njenega telesa. Bogata in nedostopna oseba postane krhka in ranljiva, njen blišč pa se v hipu razblini.

V seriji posnetkov, povezanih v amaterski pornokolaž, Paris Hilton samo sebe »pornificira«: spremeni se v pornografsko igralko, in to tako z vedenjem kot videzom. V enem od prizorov ima oblečene črne čipkaste spodnjice, modrček in samostoječe nogavice, obuta pa je v salonarje z visoko peto. Tudi njen tedanji partner, poklicni pokeraš Rick Salomon, jo pred kamero, ki jo je nastavil ob posteljo, obravnava kot akterko v pornografskem filmu. Prevrtača jo po postelji kot lutko in jo prepričuje, naj mu liže nabrekli ud, nakar ji ga zabije globoko v grlo, da se začne daviti. Ob tem jo provocira, da je »žival«, »kuzla«, »jebena drekačica« in da naj mu vendar »pokaže svojo pizdo«. Kot ugotavlja Fahy (2007: 96), ji vmes sicer nekoliko prijazneje navrže še, da jo ljubi, a verjetno predvsem zato, da bi jo z lepimi besedami prepričal, naj končno odvrže spodnjice in mu pokaže mednožje. Rick Salomon je v prizorih, ki se zvrstijo v različnih prostorih, več kot očitno dejaven in dominanten, Paris Hilton pa je ob njem skoraj ves čas pasivna, pokorna in nebogljenja. Zdi se, da je stik s tujim telesom sploh ne vzburja. Edino, kar jo zares prevzame, je

objektiv kamere, s katero koketira in se ji v svoji podrejenosti z užitkom predaja, kakor da jo gleda ves svet.

Razkazovanje bogastva

Carmine Sarracino in Kevin M. Scott sta v knjigi Pornificiranje Amerike (*The Porning of America*, 2008) razložila, da je omenjeni spletni posnetek le utrdil podobo pornozvezdnice, ki jo je Paris s predstavljanjem v javnosti ustvarjala že prej in se namenoma kazala kot površinska, plehka, samovšečna in materialistična oseba (Sarracino in Scott 2008: 110). Takšno so predstavili (ali pa se je predstavila) tudi v številki revije *Vanity Fair*, ko je imela šele 19 let, in sicer skupaj z mlajšo sestro Nicky, ki je bila takrat 16-letnica. »Sta majhni zvezdi,« je v poljudnem članku zapisal neki založnik, očitno seznanjen z njunim življenjskim slogom. »Postali sta imeni. To jemljeta kot službo. Verjetno se vsako jutro zbudita in si rečeta, dobro, in kje se moram pojaviti danes zvečer?« Kako pomemben je zanju opazen videz, lahko razberemo iz njunih navedkov v besedilu, še razvidneje pa je to iz priloženih fotografij, vključno z uvodno podobo, na kateri vidimo sestri, ki stojita pred obcestnim motelom, pred katerim je parkirana razkošna limuzina. Mlajša Nicky ima oblečeno kratko krilo in je videti nekoliko bolj zadržana, medtem ko je starejša Paris izzivalnejša, oblečena v oprijete miniaturne kratke hlače in suknjič enake zlate barve. Kot obcestna prostitutka poželjivo zre v objektiv in postavlja mimoidočim na ogled svoje prsi, ki se bočijo pod presojno majico (Spletni vir 34).

Lastno pornificirano podobo poudari Paris tudi na drugih fotografijah, ki spremljajo omenjeni članek. Na eni od njih jo vidimo, kako široko razkoračena stoji sredi razkošne hotelske sobe. Na sebi ima kratko rožnato krilce in mrežasto majico, skoz katero se znova jasno vidijo razgaljene prsi. Oči ji sicer zakrivajo sončna očala, a vseeno lahko iz izraza na obrazu razberemo, da je, vsaj navidez, besna na ves svet. To še poudari z iztegnjenim sredincem, uperjenim v bralca revije. Paris na tej podobi uprizori nenavadno nasprotje, saj pokaže, da prezira svet sodobne ameriške aristokracije in nepredstavljlivega bogastva, iz katerega

izvira. Videti pa je, da je ta svet v preteklosti, ki je nekje za njo. Namesto v vlogi bogatašnje se predstavi kot običajno dekle, torej del ljudstva. Še več: s pornificirano podobo nakaže, da ji ni tuje družbeno dno, v katerem je za preživetje treba pokazati in prodati lastno telo.

V še razvratnejši podobi se Paris pokaže na neki drugi fotografiji v *Vanity Fair*. Vidimo jo zleknjeno na peščenem obrežju. Zaprtih oči leži na hrbtu, na obrazu pa ji igra blažen nasmešek. Noge ima malo razširjene, roke pa privzdignjene, kot bi jo nevidna oseba držala za zapestji in jih pritiskala k tlom. Rjavo obleko, pod katero nosi kopalke, ima odmaknjeno na stran, da se vidijo gole prsi. Okoli nje stoji skupina deskarjev na vodi, vsak s svojo falično desko v roki. Bistven element te fotografije je denar, ki leži na mokrem pesku ob Paris in poudarja, da se mlada bogatašinja dobesedno valja v premoženju. »Občinstvo vzburjata tako njeno bogastvo kot tudi spolnosti predano telo, ki je vsakomur na razpolago,« je ob tej fotografiji pojasnil Fahy (2007: 77).

Slavni, ker so slavni

Paris Hilton je sicer zaslovela s spornim posnetkom, sčasoma pa je postala znana še po številnih drugih dejavnostih, v katere je praviloma vnesla delček svoje zapeljive, pornificirane podobe. Občinstvo in sledilci so jo spoznali po občasnih nastopih v filmih, za katere je med drugim dvakrat prejela *zlato malino*, parodično nagrado za najslabše filmske nastope. Poleg tega se je predstavila s svojimi pevskimi veščinami, izdala glasbeni album in bila didžejka na razkošnih zabavah, pojavljala se je v resničnostnih šovih. Svojo kariero je podrobno opisala v (avto)biografiji *Izpoved dedinje* (*Confession of an Heiress*, 2005), ki je izšla kmalu zatem, ko je zaslovela na svetovni ravni, in to ne zgolj kot dedinja, temveč predvsem kot slavna oseba, katere amaterski pornoposnetek je prišel v javnost.

Paris Hilton je odtlej počela marsikaj, a dejansko je še vedno slavna predvsem zato, ker je slavna. Razlaga o slavnih ljudeh, ki slovijo zaradi svoje slave, je povsem tautološka, vendar

v resnici še najnatančnejša. Približno tako je status zvezdnikov definiral tudi zgodovinar Daniel J. Boorstin (1992: 57); pojasnil je namreč, da lahko kot slavno osebo (angl. *celebrity*, izraz prevajam mestoma z zvezdnik in zvezdnica) obravnavamo vsakogar, ki je »poznan zaradi svoje dobre poznanosti« (angl. *known for his well-knownness*). Sociolog Chris Rojek (2001: 13) je dodal, da so slavni ljudje v bistvu družbeni konstrukt, ki ga v sodobnosti ljudje nujno potrebujejo, da z njim nadomestijo zginjajočo avtoriteto kraljev in bogov. Podobno kot Max Weber (1968 [1915]), ki je pisal o treh oblikah avtoritete – tradicionalne, racionalno-legalne in karizmatične, je Rojek pojasnil, da obstajajo tri oblike slave – pripisana, pridobljena in prilaščena. Pripisana slava je povezana z dedovanjem in se ohranja, na primer, v plemiških družinah. V drugo kategorijo sodijo osebe, ki si sloves pridobijo z izjemnimi dosežki, na primer filmski igralci, športniki in glasbeniki. V našem kontekstu pa je najzanimivejša tretja kategorija, torej tistih, ki si slavo prilastijo, pa četudi nimajo nobenih posebnih talentov ali veščin. Takšne osebe Rojek (2001) v angleščini označi za *celetoids*, kar nekateri prevajajo kot *slavoidi* (Vovk 2011), sam pa raje uporabljam izraz *instantni zvezdniki* (v Podjed 2012 sem uporabil besedno zvezo *instant zvezde*, v angleščini pa sem pisal o *bubble celebrities*), pri čemer imam v mislih ljudi, ki nimajo nujno posebnih darov in se ne morejo dokazovati z dosežki, a so kljub temu navzoči v medijih in poznani v javnosti.

Avstralski kulturolog Graeme Turner (2004: 22) je menil, da imajo hipervizibilni instantni zvezdniki običajno izjemno kratko in nepredvidljivo življenjsko dobo, saj lahko zažarijo in ugasnejo zgolj v nekaj mesecih ali celo tednih. S tem se ne strinjam povsem; nekateri med njimi so trdoživejši in se lahko na medijskem ali spletnem prizorišču obdržijo več kot desetletje. Občasno sicer poniknejo pod površje, včasih celo za leto ali dve, potem pa se spet pojavijo v prenovljeni podobi. Da bi ugotovil, kako se obdržijo nad gladino povprečja, sem se povezal s štirimi med njimi in več let spremljal njihove kariere, o čemer sem že pisal (Podjed 2012, 2013). »Izbranci« so bili Fredi Miler, Artur Štern, Damjan Murko in Urška Hočevar Čepin; njihovim dejavnostim je mogoče skoraj nenehno slediti v medijih in po spletu, sam pa sem se

poleg tega s prvimi tremi sestal tudi ob osebno. Ob koncu poglavja za primerjavo dodajam novejšo zvezdnico, Denise Dame, ki je leta 2017 »zažarela« s podobnim konceptom kot Paris Hilton in se ji je posrečilo šokirati slovensko javnost in razburkati medijski prostor. Čeprav sem ji večkrat pisal, ni odgovorila na vabilo za pogovor, zato sem si njeno podobo moral ustvariti – in jo pozneje ubesediti – predvsem na podlagi njenih medijskih samopredstavitvev, ki jih (so)ustvarja z lastnimi posnetki na portalu YouTube. Z njo sem govoril po telefonu, odgovore na vprašanja pa mi je posredovala po elektronski pošti.

Slava med parodijo in resničnostjo

Korošec Fredi Miler je bil dostopnejši in bolj pripravljen za pogovor. Verjetno je bil prvi slovenski zvezdnik, ki je zaslovel zaradi posnetka, ki se je razširil po spletu. Do leta 2004 je bil fizični delavec, pel pa je tudi v ansamblu Koroški trio. Skupaj z nekdanj priljubljenim glasbenikom Marijanom Smodetom, ki je v 80. letih prejšnjega stoletja z zategnjenim glasom pel pesem »Mrtva reka« in prepeval nekoliko sporno in težko prebavljivo, a izjemno priljubljeno pesem »Jožica«, je ob koncu 90. let posnel skladbo z naslovom »Vedno si sanjala njega«. Za pesem so posneli tudi videospot, ki so ga predvajali predvsem na lokalnih televizijskih postajah.

V uvodnem kadru zagledamo Milerja, kako igra fliper v nekem baru ob kegljišču v Črni na Koroškem. Oblečen je v belo srajco, čeznjo pa ima telovnik zeleno-rumene barve s psihedeličnim črtastim vzorcem. Nato zapoje: »Kadar te vidim, ko se mi smeješ, sreča sije ti iz oči, obnašaš se, kot da sem senca, kot da me ni!« Kombinacija besedila, v katerem v refrenu zapoje »vedno si sanjala njega« z značilnim ozkim e-jem v besedi »njega«, in pevčeve podobe z brki in zraščeni obrvmi, je bila tako bizarna, da sta posnetek na spletu za šalo objavila ljubitelja metalske glasbe. Ko sem Fredija Milerja obiskal na njegovem domu, mi je razložil, da se jima je očitno zdelo zabavno, da je imel »lajbič pa bele štumfe pa copate pa srajco ven pa eno obrv«. S temi besedami mi je samokritično razkril, v čem je skrivnost, da si je posnetek v

nekaj tednih po spletu ogledalo več 10 tisoč ljudi. Sin ga je sicer opozoril, da se njegov videospot širi po spletu, a Milerju še nekaj časa ni bilo jasno, kaj se dogaja – med drugim tudi zato, ker takrat še ni dobro poznal delovanja svetovnega spleta. Šele ko je nekdanji časopis *Žurnal* objavil članek, da iščejo Fredija Milerja, se je zavedel nenadnega preobrata. Slavi se ni mogel več izogniti. Iz anonimnosti se je preselil na naslovnice revij in postal snov za tračarske novice, že v prvih šestih mesecih po prelomnem dogodku, torej na vrhuncu slave, pa je imel predvsem po diskotekah več kot 60 »dobrodelnih« koncertov, od katerih so ob pevčevi lahkovernosti imeli finančno korist večinoma organizatorji. Nastopil je tudi na ljubljanskem Gospodarskem razstavišču na velikem koncertu, ki so ga priredili pri *Žurnalu*. To ga je dokončno utrdilo kot nenavadnega zvezdnika, ki se je pojavil od nikoder in zaslovel brez glasbenega daru.

Po prelomnih dogodkih se je nekaj let pojavljal na naslovnica revij in v resničnostnih šovih. Postopoma pa je njegova slava zbledela, verjetno predvsem zato, ker je svoj zvezdniški status vzel preveč zares. Predstavljal si je namreč, da je dejansko zaslovel zaradi pevskih sposobnosti, ne pa zaradi nenavadne podobe. Skratka, ni se znal ustrezno postaviti v Rojekovo klasifikacijo slavnih oseb. Zamišljal si je namreč, da sodi med tiste, ki so jim drugi slavo pripisali zaradi izjemnih sposobnosti, in ni izrabil potenciala slave, ki bi jo lahko po nepričakovanih dogodkih začel razvnamati sam.

Ko sva se leta 2011 srečala, se je že zavedal svojega dejanskega položaja in zvezdniške kategorije, v katero je sodil, spoznal pa je tudi, da se od prilaščanja slave v Sloveniji ne da živeti in da je težavno prehajati iz ene kategorije slavnih v drugo. Pojasnil je, da se že dlje želi znebiti podobe iz videospota »Vedno si sanjala njega«, a se mediji vedno znova vračajo k njej, novinarji pa ga vsakič znova prosijo, naj si nadene prepoznavni *lajbič* in *zabrejka*, saj je bil v nekdanji Jugoslaviji med najuspešnejšimi plesalci *electric boogieja*, to je plesa, ki spominja na bolj poznani *break dance*. Takšne ponudbe zdaj navado zavrne zaradi zdravstvenih težav. Od dela v rudniku ima namreč težave z roko in težko drži mikrofona, še težje pa opravlja fizična dela. Leta 2018 se je njegovo

zdravje še poslabšalo, saj je nekaj minut po nastopu doživel srčni infarkt in obležal v bolnišnici, od koder se je sicer kmalu oglasil s fotografijo z bolniške postelje, objavil jo je na Facebooku in potem poročal o svojem okrevanju. Opisal je, kako sta z zdravnikom, ki je opravil poseg, skupaj prepevala, se fotografiral z medicinskimi sestrami in medijem optimistično sporočil: »Jaz sem zdaj bomba!« (Spletni vir 35)

Zvezdništvo pa Milerju ni načelo le zdravja. Tudi njegov socialni in finančni položaj se v desetletju in pol »slave« ni bistveno izboljšal, temveč kvečjemu poslabšal. Zaupal mi je, da se mu je bilo nerodno prijaviti na Zavod za zaposlovanje, saj bi ga po njegovem mnenju zavrnil, češ da kot slavna oseba gotovo zasluži dovolj za preživetje. Iz parodičnega in komičnega lika je postal tragična osebnost, slavo, ki jo je skoraj čez noč pridobil s spletnim posnetkom, pa so izrabili predvsem drugi ter jo spremenili v lasten ekonomski kapital. To je morda še najočitneje prav v zvezi s skladbo »Vedno si sanjala njega«, ki ga je izstrelila med zvezdnike. Ko je zaslovel, se je namreč vnel spor med njim in Marijanom Smodetom o tem, kdo je pravi avtor besedila in glasbe. Smode je namreč brez Milerjeve vednosti izdal zgoščenko s priljubljeno skladbo in začel z njo služiti, in to upravičeno, saj je trdil, da je on avtor besedila.

Kapital, ki ga je Miler med vzponom iz anonimnosti še najbolj oplemenitil, so »prijateljstva« na Facebooku in drugih spletnih omrežjih. Prav spletna omrežja – in seveda glavni akterji v njih – ter portali za objavljanje videoposnetkov so Milerja ustoličili kot zvezdnika in ga nato izčrpali. Boorstin meni, da je »sila, ki ustvari neko slavno osebo, tudi tista, ki jo na dolgi rok neizogibno pogubi. Medijska pozornost jo uniči, saj jo je tudi ustvarila. Časopisi so jo postavili na položaj in odstavili z njega – in to ne z umorom, temveč z zadušitvijo oziroma s stradanjem« (Boorstin 1992: 63). V Milerjevem primeru časopisom lahko dodamo nove medije, posebej spletna omrežja, načelo »stradanja« pa je v obeh primerih podobno. Če oseba ne zbuja pozornosti, in to ves čas, potem hipno zvezdništvo spuhiti, od slave pa ostane zgolj lupina.

Od učenjaka do vaškega posebneža

Arturja Šterna je ob koncu 90. let preteklega stoletja, ko je raziskoval in poučeval na eni od ljubljanskih fakultet, vrtinec slave potegnil iz akademskega sveta. Začel je pisati poljudne prispevke za revije in se pojavljati v televizijskih kvizih. Približno takrat sva se prvič srečala, najprej pri njem doma, saj sem, ker sem takrat še delal v medijih, z njim posnel pogovor za neko radijsko oddajo, potem pa sem ga po naključju srečal v nekem ljubljanskem klubu. Po dolgi noči sem ga s četico ponočnjakov privlekel k sebi domov, v najemniško stanovanje, kjer smo nadaljevali zabavo do jutranjih ur. Potem se nekaj let nisva videla.

Znova me je poklical leta 2007 in razkril, da zbira podpise podpore, saj namerava kandidirati za predsednika Slovenije. Sestala sva se v središču mesta, da mi je pojasnil, kaj načrtuje in kje lahko priložim svoj podpis zanj. Vprašal sem ga, ali s kandidaturo sploh misli resno. Odvrnil mi je, da je povsem resen in hkrati čisto neresen, kar je potem pokazal tudi v – milo rečeno – nenavadnih medijskih nastopih. O njegovi predsedniški kandidaturi, za katero do konca ni bilo jasno, ali je resnična ali lažna, je režiser Vojko Anzeljc posnel celo dokumentarni film z naslovom *Gola resnica*, ki so ga v kinematografih predvajali leta 2008. V njem so razkrili ozadje izmišljenih novic, ki so jih med kandidaturo namenoma spravili v medije. »Zdaj nekateri ljudje mislijo, da se jaz norca delam,« je v filmu o lastni kandidaturi povedal Štern. »Jaz se delam norca,« je znova dvoumno pojasnil pred kamerami, »ampak na tak način, da zelo resno mislim.«

Štern se je v tistem času pogosto pojavljal na različnih prireditvah in poskrbel, da je ostal v središču pozornosti, in to ne le kot potencialni predsednik. Poleg tiskanih in elektronskih medijev je za predstavljanje v javnosti pogosto uporabljal svetovni splet. Nekaj časa je redno posodabljal svojo spletno stran in pisal bloge, poleg tega pa se je na portalu YouTube znašlo več njegovih posnetkov, na katerih amaterskim novinarjem gol do pasu razkazuje svoje posestvo, pripoveduje o poroki s pornoigralko La Toyo ali alkoholiziran prepeva pesem »Mrtva reka«, ki jo je nekoč

izvajal Marijan Smode – prav tisti, ki se je praval za avtorstvo Milerjeve skladbe.

Do naslednjega srečanja s Šternom je spet minilo nekaj let. Januarja 2012, ko sem se lotil raziskave instantnih zvezdnikov, sem ga obiskal v Miklavžu na Dravskem polju. Pripeljal sem se pred hišo, kjer je stanoval s svojo peto »ženo«, s katero morda sploh ni bil poročen, in vstopil v pritličje hiše, kjer si je uredil bivališče. Pričakal me je v zakonski postelji v kletnih prostorih. Veselo me je pozdravil in me nemudoma povabil, naj se jima pridružim pod odejo. Ponudbo sem odločno zavrnil in jima izročil steklenico penine, ki sem jo prinesel s sabo. Zazdelo se mi je, da ju je ta majhen znak pozornosti razveselil.

Ko se je dvignil iz postelje, je bil videti precej klavrn, saj je imel na očesu veliko črnico, oblečen pa je bil v zakrpane hlače in obut v izdelane škornje. Čez majico z znakom stripovskega junaka Zagorja si je navlekel usnjen jopič, nakar me je povabil v lokalni bar, od koder se je verjetno vrnil šele pred kratkim. Preden sva vstopila, sem ga vprašal, kje je staknil poškodbo na očesu. »Pre-fukali so me!« je afektirano vzkliknil. Nejeverno sem ga pogledal, saj sem od prej vedel, da je v njegovih pripovedih resnica precej ohlapen pojem. »Saj ne,« je odmahnil z roko in se nasmehnil. Pojasnil je, da je ponoči pijan prikolovratil domov in se z glavo butnil v kuhinjsko omarico ter si prebil arkado.

Med potjo do lokala sva se ustavila v obcestni trafiki, da je preveril, ali so v nekem tabloidu objavili novico o njem. Ker je niso, je besen in razočaran nemudoma poklical novinarko, s katero sta bila menda dogovorjena za objavo. Iz jeznega pogovora sem razbral, kako vitalnega pomena je zanj slava, pa četudi navidezna. Ob tem mi je znova prišlo na misel Boorstinovo opozorilo o »stradanju«, ki ga povzročijo mediji, če slavnim odrečejo pozornost.

Ko sva vstopila v lokal, natakaraica ni bila videti navdušena. »Spet vi, Artur!« mu je navrgla namesto pozdrava in ga vprašala, s čim mu lahko postreže. Naročil je *coretto*, kot pravijo kavi z žganjem, kar je natakarici zvenelo povsem nerazumljivo. »Kakšno koreto boste?« ga je vprašala. »Deci šnopsa mi fuk'n

not', prastica!« ji je zabrusil, da je še mene vrglo nazaj. Natakariča je zgolj zmignila z rameni in se odpravila za točilno mizo, očitno vajena opolzkih komentarjev, ter nama postregla. Šternu žganja sicer ni zlila v kavo, temveč mu je kozarček postavila ob skodelico, da si ga je moral pretočiti sam. Ob »popravljeni« kavi se je razvila debata, med katero je, četudi je bil že spet – ali pa še vedno – opit, lucidno razpredal o temah, ki jih je obravnaval v svojih znanstvenih besedilih, ko je delal kot asistent na Biotehniški fakulteti v Ljubljani. Nekaj časa mi je govoril o altruizmu, osrednji temi svoje doktorske disertacije, nakar se mu je tok misli pretrgal, na obrazu pa se mu je zarisala čudna grimasa. Spet je začel na ves glas preklinjati: »Kurac! Kurac! Kurac!« Namesto učenjaka je bil pred mano Artur, ki se je prelevil v vaškega posebneža. V čudnem besu, ki se mi je sicer zdel zaigran, a nisem bil povsem prepričan, ali je bil res, me je nenadoma zgrabil za roko in se delal, da me bo ugriznil. Roko, v katero je že nalahno zasadil zobe, sem mu komaj izpulil in se presedel nekoliko stran ter ga postrani pogledal. Spet se je umiril in mi začel – dogodku primerno – pripovedovati, kako si je od nekdaj želel biti vaški pijanec, ki bi se ga otroci bali, starejšim pa bi bil po malem simpatičen. Takšni liki so mu bili namreč od nekdaj pri srcu v stripih in knjigah, ki jih je bral v mladosti.

Leta načrtno grajena Šternova javna samopodoba, v kateri se je prikazoval kot pijanec, ki je presešel svoj intelektualizem, se je, kakor se je pokazalo med najinim pogovorom, skoraj povsem zlila z njegovim zasebnim jazom. Ločnica med »odrom« in »zakulisjem«, če spet opomnim na Ervinga Goffmana in njegove razlage o samopredstavljanju v javnosti, se je pri Šternu razblinila. Njegove identitete, ki so se raztezale od norca do genija in od vaškega posebneža do učenjaka, so se zlile v eno, ki jo »uporablja« tako za javno kot zasebno rabo. Na skoraj enak način, torej s podobnim besednjakom, ga vidimo komunicirati v resničnostnem šovu na televiziji, kjer tu in tam zavpije »kurac«, in med pogovorom v živo, ko zasebno debato po potrebi začini s psovkami.

Življenje za zaveso

Po Šternu je bil na vrsti pevec in zabavljac Damjan Murko. Z njim je šlo težje kakor pri prejšnjih dveh sogovornikih, saj sva se za pogovor dogovarjala več mesecev. Da je mojster psevdodogodkov, je dokazal že s pripravami na srečanje, ko je sprva z mano komuniciral zgolj prek osebne tajnice, ki je v tistem času z veliko medijskega pompa postala njegova žena. Po elektronski pošti mi je pojasnila (ali pa mi je odgovarjal Murko sam, kdo bi vedel), da se zdi pevcu tema pogovora sicer zanimiva, a ker ima veliko dela s pripravo koncerta ob desetletnici svojega delovanja, se bo z mano pogovarjal le, če ga bom primerno motiviral. To je pomenilo, da bi bilo za pogovor potrebno plačilo. Po nadaljnjih telefonskih klicih, moledovanju in pojasnilih, da moja raziskovalna sredstva niso namenjena plačevanju intervjujev s slavnimi osebami in zvezdniki, je Murko naposled privolil v pogovor brez »motiviranja« in predlagal, da se sestaneva v kavarni mariborskega hotela.

Na srečanje je malo zamudil, kakor se menda za zvezdnika spodobi. Končno je izstopil iz dvigala in spektakularno prišel do mize, za katero sem ga čakal, spotoma pa je navrgel nekaj besed natakarku, ki ga je med prihodom presenečeno gledal. Usedel se je k meni in odvrnil medijsko podobo ter se pokazal kot povsem običajna oseba, ki ji je povsem jasno, kako se upravlja z javnim mnenjem. Brez omahovanja je razkril, kakšna je njegova strategija pojavljanja v medijih in javnosti ter zakaj in kako ustvarja in širi psevdodogodke prek spletnih omrežij in portalov za objavljanje videoposnetkov. Eden takšnih posnetkov, ki je imel na portalu YouTube od leta 2007 več kot 400 tisoč ogledov, ga prikazuje, kako s sončnimi očali na obrazu stoji sredi praznega Plečnikovega stadiona v Ljubljani in poje slovensko himno. Njegovo petje je – milo rečeno – nenatančno, a kljub temu daje vtis, da je izjemno zadovoljen s svojim nastopom, saj na koncu razširi roke in pozdravlja navidezno občinstvo ter se mu široko nasmiha (Spletni vir 36). Vprašal sem ga, zakaj je sploh dal na splet posnetek, na katerem očitno zgreši več tonov. Nasmehnil se je in mi pojasnil, da se je posebej potrudil, da bi pesem odpel narobe. Jasno mu je bilo, da bo tako precej bolj sprovciral občinstvo, kakor bi ga z dobro odpeto pesmijo. Z načrtno provokacijo v mislih je pevko

Saško Lendero tudi prosil, naj zanj napiše pesem »Srečen, ker sem moški«, ki je postala, kakor navaja v svoji biografiji z enakim naslovom, »vseslovenska uspešnica« in njegov »zaščitni znak«. V pogovoru je priznal, da je v knjigi dogodke iz zasebnega življenja izkrivil in napihnil ter bralce pustil v dvomih, kaj je res in kaj ni. V zvezi s tem sem ga vprašal, ali potem ni res, da se redno depilira po mednožju, odkar je prvič »osvobodil svojega orla iz grmičastega gnezda«, kot je zapisano v biografiji (Murko in Scheicher 2009: 159). Nejeverno me je pogledal in se zasmel: »Ti pa res verjameš vse, kar piše!«

Občinstvo in sledilce je nalagal tudi s psevdodogodkom, ki je leta 2009 odmeval na spletnih omrežjih, o njem pa so poročale komercialne televizijske postaje in tračarske revije. Objavili so, da se je zgodil pretep med Damjanom Murkom in člani skupine Rogoški slavčki, ki igrajo nekakšen turbo-pop, torej narodnozabavno različico popularne glasbe. Na posnetku, objavljenem na YouTube (Spletni vir 37), je član skupine, ki Murka napade, njegove udarce pa prestrežejo njegovi osebni stražarji, ki so bili na prizorišču. (Zakaj pevec potrebuje osebne stražarje, ni jasno.) Murko zatem stopi na stol in z vreščečim glasom vpije na snemalca: »Kaj je s tabo? Nehaj slikat! Ven, sem rekel!« Nato se na napa dalca obrne z besedami: »Pa kdo si ti? Ti si nula!« Vsakemu, ki si posnetek ogleda, je nemudoma jasno, da je bil dogodek vnaprej pripravljen, a je kljub temu (ali pa ravno zaradi tega) imel več 10 tisoč ogledov in je nekaj mesecev odmeval po spletnih omrežjih in v medijih.

Murko mi je na samem dal jasno vedeti, da je treba vse, kar počne in objavlja na spletu in uprizarja v vsakdanjem življenju, jemati s pridržkom, saj je to, kar vidimo na posnetkih in o čemer beremo v revijah, umetno ustvarjen lik, ki ga zvezdnik nenehno na novo definira z novimi psevdodogodki, vključno s predsedniško kandidaturo, ki jo je napovedal leta 2017 in tako sledil Šternovemu vzoru. Od kandidature je po lastnih besedah odstopil zaradi groženj, ki naj bi jih začel dobivati, in v dobro svoje družine – pa tudi zato, ker meri v življenju višje od predsedniške funkcije (Spletni vir 38). Načrtovane in primerno tempirane so tudi medijske provokacije, kakršno si je privoščil s skladbo »Šok«, v

kateri opiše srečanje s transvestitom. V refrenu intimno srečanje v hotelski sobi opiše takole: »Potem pa šok, o, moj bog! Ko sleče se, saj to ni res, saj pod krilom skriva ona penis, večjega kot moj prijatelj Denis!«

Nenavadno se zdi, da je Murko zavračal sodelovanje v resničnostnih šovih. Tako je odpovedal sodelovanje v šovu *Kmetija*, ki so ga predvajali na komercialni televiziji. V pojasnilu za medije je razložil, da je sodelovanje odpovedal, ker noče, da ga »ljudje vidijo kot kmeta, popolnoma neurejenega in 'prešvicanega'«, poleg tega pa se »boji krav« (Spletni vir 39). Povabilo pa je, kot mi je povedal, dejansko zavrnil predvsem zato, ker bi moral biti v tem šovu nenehno razgaljen pred kamerami in javnostjo. Dan za dnem bi moral razkrivati svoj pravi jaz, pri tem pa bi, kot je navrgel v pogovoru, njegova »maska padla«. »Ko pridem domov in ko se zaprejo vrata mojega doma,« je pojasnil, »je tam spet drug Damjan Murko.« Skoraj po goffmanovsko je še razložil, da imenuje svoj zasebni svet »življenje za zaveso«, zunaj doma pa si nadene masko in igra vlogo, ki jo v javnosti ustvarja skoraj dve desetletji ter jo poustvarja v medijih in na družbenih omrežjih.

Gnetljiva zvezdniška podoba

Urška Hočevar Čepin se je širši javnosti predstavila z biografijo, v kateri je opisala svojo zvezo s poslovnežem, lastnikom avtomobilske hiše. Razmerje se je začelo leta 2004 in končalo 2009. V knjigi *Prekletstvo v zlati kletki* (2009), ki jo je dejansko napisala poznavalka slovenske estrade Nana Nataša Zeneli in so jo ob izidu predstavljali kot »zgodbo o slovenski Pepelki«, je predstavila transformacijo od naivne najstnice, ki je bila »brez življenjskih izkušenj« in je partnerju »stoodstotno verjela« (Zeneli 2009: 12), do medijske osebnosti, ki so jo utrdile in oblikovale življenjske izkušnje. V povzetku, objavljenem na zadnji strani ovitka knjige s podnaslovom *Senzacionalna zgodba Urške Čepin*, je pripoved o novodobni Pepelki strnjena takole: »Pošteno, delovno in lušno dekle se poroči s princem iz sanj, ki ji nudi razkošje, ki si ga le malokatero dekle pri tej starosti lahko privoščijo: razvaja jo z luksuznimi avtomobili, dragimi oblekami, eksotičnimi počitnicami, ne-

nazadnje dragimi lepotnimi operacijami in seveda lastno oddajo na televiziji. Res kot v pravljici, bi lahko rekli – dokler je trajalo.«

V času, ki ga popisuje knjiga, se je spreminjal njen odnos do moža, ki ga je na začetku idealizirala, potem pa vse bolj prezirala. Hkrati se je preoblikovala njena fizična podoba, med drugim z operacijo prsi, za katero jo je nagovoril in navdušil partner, ker mu je bilo všeč, »če ima ženska ogromne« (Zeneli 2009: 35). Urška Hočevnar Čepin je pojasnila, da njena pojavnost pravzaprav ni bila samo njen projekt, temveč jo je s svojimi željami pomagal preoblikovati prav mož, ki je »vedno sanjal o glamurju in imidžu zvezd«, zato jo je »gradil po svojih željah«, da bi se z njo lahko bahal v medijih in javnosti (Zeneli 2009: 109). Poleg povečanih prsi so se sčasoma spreminjale njene obrazne poteze, način oblačenja in ličenja. Skratka, podoba Urške Hočevnar Čepin je spremenljiva in nestalna, kar precej dobro ponazori bistvo sodobne porabniške družbe, v kateri lahko posameznik (pre)oblikuje svojo podobo po svojih ali tujih željah, pri tem poudarja njen vidni del in se prepušča svetu pogledov, zrcal in spektakla, v katerem je osrednje čutilo oko in v fokusu telo, tako tuje kot lastno (Featherstone po Rogers 1999: 113).

V tem kontekstu so povedne fotografije, s katerimi je opremljena ta biografija. Od 26 fotografij v knjigi jih večina, natančneje 18, prikazuje osrednjo akterko, odeto v izzivalna oblačila, ko se v različnih položajih nastavlja fotografskemu objektivu: zlek-njena je na postelji, roke ima spete z liscami, sloni na športnem avtomobilu, naslanja se na masažno kopalno kad itn. Le na osmih fotografijah je v družbi drugih ljudi – predvsem tedanjega partnerja. Iz prizorov vidimo, da je zasebnost zvezdnic in zvezdnikov družbeni konstrukt, pri katerem posamezniki (vsaj deloma) odločajo in določajo, katere informacije bodo ostale skrite in katere bodo dostopne javnosti. Pri tem pa morajo upoštevati naraščajoča voajerska pričakovanja občinstva. »Pričakujemo, da bomo videli vedno več. Želimo videti več. In mediji nam to dajo,« pojasnjuje Clay Calvert (2000: 80) v že omenjeni knjigi Voajerska nacija. V takšnem začaranem krogu ostajajo zvezdniki, ki razkazujejo, predstavljajo in oglašujejo svoje vrline in dosežke, tako rekoč brez izbire, saj so sami edina dobrina, ki jo ponujajo

javnosti. Razkriti morajo vedno več sebe in svoje zasebnosti, saj tako nahranijo in ohranijo svoje občinstvo.

V dobršni meri je pred očmi javnosti potekala tudi ločitev Urške Hočevar Čepin in se sčasoma prelevila v psevdodogodek, pri katerem ni bilo več pomembno, kaj je res in kaj ni. Pomembnejša je bila (re)konstrukcija podobe ločene zvezde, s katero se je osrednji akterki posrečilo, da se je obdržala v očeh javnosti. Gledalcem resničnostnega šova *Big Brother*, ki se ga je udeležila leta 2010, so jo predstavili kot »razvpito ločenko«, ljudje pa so spet imeli priložnost pokukati v zakulisje: ob napovedi šova na spletu so namreč objavili fotografije, na katerih je nanizana kronologija zvezdnice od otroških in najstniških let do poroke. Zvezdnico je bilo tako mogoče videti pri pristočasnih dejavnostih, na primer med ježo konja, pa tudi v družinskem krogu in med poročnim obredom (Spletni vir 40).

Po ločitvi in izdaji biografije se je v javnosti utrdila njena podoba hiperseksualne zvezdnice, ki jo je poudarjala z novimi dejavnostmi. Leta 2010 se je razgalila za slovensko izdajo revije *Playboy*, leto zatem pa se je predstavila še v tujini. Za srbsko javnost je v resničnostnem šovu Palača (*Dvor*) nastopila v vlogi ognjevite in hiperseksualne samopromotorke, s čimer je med tamkajšnjim občinstvom utrdila stereotipe o Slovenkah ter, po mnenju nekaterih gledalcev, sočasno učinkovito poskrbela za promocijo Slovenije (za podrobno analizo gl. Volčič in Erjavec 2012).

Najpomembnejši in verjetno povsem nepredviden dogodek, ki je odmeval v domači in mednarodni javnosti, pa je bila afera z masažnim salonom. Spletni tabloid je aprila 2012 poročal, da je v ljubljanskem masažnem salonu Urška Hočevar Čepin izvajala erotično masažo, ter o tem objavil videoposnetek, ki se je pozneje razširili na nekatere pornografske portale. Na posnetku zvezdnica, najprej oblečena, nato pa vse bolj razgaljena, masira poslovneža, medtem ko z njim sproščeno klepeta ter poizveduje o njegovi zasebnosti in službi. Med masažo ga najprej gladi in gnete po hrbtu, na koncu pa še ročno zadovolji. Po podatkih lastnika spletnega tabloida si je videoposnetek, ko je postal javno dostopen, v

nekaj urah ogledalo približno osem odstotkov uporabnikov spleta v državi (Spletni vir 41), s čimer je postala še bolj poznana na nacionalni ravni, novico pa so komentirali tudi mediji v tujini, predvsem v Srbiji, kjer je bila zvezdnica še vedno popularna zaradi nastopa v resničnostnem šovu.

V tem je videti vzporednico s Paris Hilton, ki je prav tako zaslovela zaradi podobnega posnetka, ki se je razširil po spletu. Tudi Urška Hočevar Čepin je skušala pridobljeni sloves takoj unovčiti na različnih koncertih in promocijskih nastopih (njena krajša turneja je potekala pod naslovom *Massage Party*), zaradi nepričakovane slave pa je leta 2012 dobila stransko vlogo v pornografskem filmu domače produkcije *Gremo mi po svojo*, ki ga je režiral Max Modic. Gre za parodijo priljubljenega slovenskega mladinskega filma *Gremo mi po svoje* iz leta 2010, v njem pa zvezdnica nastopa v vlogi planinke, ki tabornicam razkazuje svoje oprsje.

Po aferi z masažnim salonom je bila Urška Hočevar Čepin še nekaj časa navzoča v javnosti in medijih, nakar je za nekaj časa izginila z medijskega obzorja. »Nisem več na televiziji, ne nastopam in ne pojem. Želim si le miru, rada bi živela normalno,« je leta 2015 pojasnila za neki časopis (Spletni vir 42). V ozadju pa ni ostala dolgo. Leta 2018 se je znova pojavila in se po Facebooku pokazala na svojem novem delovnem mestu. Odprla je namreč masažni salon, kjer izvaja, kot eksplicitno poudarja, izključno »klasično masažo«.

Kupi mi Guči

»To je faking moje!« je med podelitvijo žarometov, nagrad za medijske dosežke leta, iz občinstva zavpila visokorasla blondinka. Nato se je sprehodila do odra in se pokazala občinstvu v nenavadni podobi. Oblečeno je imela dolgo krilo, obraz naličen z zlato barvo, na glavi pa je nosila nenavadno pokrivalo, tudi zlate barve, s katerega so se vile kače. V občinstvo se je zazrla s kačastimi očmi – nosila je namreč posebne leče, ki so ji spremenile obliko zenic – in odločno pojasnila, da je bila predlagana za nagrado

za spletno zvezdo leta, ki pred njo še sploh ni obstajala, zato si nedvomno zasluži nagrado, ki jo je dejansko prejel nekdo drug. »Jaz sem ustvarila to kategorijo. Jaz sem definicija YouTuba. Pred mano spletne zvezde sploh ni bilo!« je razburjeno povedala v mikrofon, preden jo je povezovalc programa prijel pod roko in jo popeljal v zaodrje. Ko sta odhajala, se je v dvorani sočasno zaslislalo navdušeno ploskanje in ogorčene vzklike in žvižge občinstva.

Prezir in pohvale so se ob javnih predstavitvah Denise Dame mešali vse od septembra 2017, ko se je pojavila na slovenskem prizorišču v posnetku domače izdelave, objavljenem na portalu YouTube. Na posnetku gledalce najprej pozdravi z izumetničnim glasom: »Živijo! Kako ste kaj? Jaz sem tako, kot izgledam: čudovito, čudovito!« Nato se prisiljeno zahahlja in začne navideznemu občinstvu razkazovati izdelke blagovne znamke Gucci, ki jih je kupila v tujini, ob tem pa pokaže račune, s katerimi potrди, da so ura, čevlji, torbica in drugi »luksuriozni« izdelki resnično izvirni in njeni, četudi si jih ni kupila sama. Med drugim pred kamero pojasni, kako vsakič, ko si zaželi novo obuvale ali oblačilo, svojemu partnerju preprosto reče: »Kupi mi Gucci!« In njena želja se, kot pravi, uresniči (Spletni vir 43).

Brezvsebinski videozapis, v katerem mladenka ob srkanju penine afektirano hvali svoje razkošne dobrine, si je v približno pol leta ogledalo več kot 300 tisoč ljudi. Posnetek je v letu dni dobil več kot petdeset nadaljevanj, ki so si jih ogledali sto tisoči. V njih je razkrila, zakaj se spleta vbrizgati botoks, pojasnila skrivnosti svoje slave, opevala svojo lepoto, se pohvalila, da je med nakupovanjem v Londonu zapravila štiri slovenske plače ... Ob ogledu je hitro jasno, da so posnetki parodija, s katero se zvezdnica norčuje iz drugih videobloggerjev in t. i. vplivnežev (angl. *influencers*), razgalja plehkost sodobnega sveta in se na nenavaden način posmehuje materializmu. Vendar so mnogi njeno pojavljanje vzeli skrajno resno in jo začeli v komentarjih pod njenimi objavami na YouTubu in Facebooku kritizirati kot plehko in materialistično osebo.

Nekatere pa je Denise Dame s svojim načinom komuniciranja očitno tako prevzela, da ji ne sledijo le po spletu, temveč

tudi v živo. Stotine mladih jo je prišlo pozdravit, ko je priredila *meet and greet*, namreč dogodek, s katerim se v nakupovalnem središču ali na drugem primernem kraju zvezdnice in zvezdniki predstavijo javnosti. Tam so oboževalci dobili njen avtogram, posneli z njo selfi in si kupili majico z napisom »Kupi mi Guči«, ki je bila naprodaj za 16,99 evra. Kmalu po prvem takšnem dogodku je kolekcijo še razširila in dala v javnost majico z njenim prepoznavnim pozdravom »čaw, baw, mjaw«, s katerim je sklenila skoraj vsak spletni posnetek.

Kratka kariera instantne zvezdnice Denise Dame ni bila zvezna, temveč se je njena slava gradila v intervalih. Po krajšem zatišju se je, na primer, razgaljena pokazala v reviji *Playboy*, nato je spet poniknila in se v javnosti pojavila v predelani podobi. Blagovno znamko Gucci je zamenjala za Versaceja, katerega zaščitni znak je mitološka meduza, in se v njeni podobi pojavila na odru Linhartove dvorane Cankarjevega doma ter zmotila scenarij prireditve in spet razdelila mnenje javnosti. Nekateri so jo zagovarjali in se njenemu nastopu smejali, drugi so jo znova popljuvali. Po ekscesu med podelitvijo žarometov jo je v svojo oddajo povabil radijski šaljivec, ki je, kakor sem omenil v četrtem poglavju te knjige, po radiu zasliševal prešuštniškega ravnatelja, ki si je potem vzel življenje. Podobno javno sojenje je priredil tudi instantni zvezdnici, ko jo je v studio povabil s pretvezo, da bo lahko predstavila svojo novo skladbo z naslovom »Meduza«, saj se je po vzoru Paris Hilton in Damjana Murka tudi sama podala na glasbeno pot, ki naj bi bila, kot je zatrdila v pogovoru, samoumeven korak v njeni karieri. Namesto da bi se voditelj oddaje z njo pogovarjal o skladbi, jo je zasul s plazom neslanih šal in žaljivk, ki so ji skoraj povsem zaprle usta in jo pripravile celo do solz, posebej ko je ob koncu »pogovora« dejal, da je ob smrti ostarelega filmskega igralca »bog vzel napačnega človeka« (Spletni vir 44).

Po neprijetnem radijskem pripetljaju je Denise Dame zares zaslovela na nacionalni ravni. O radijčevem obnašanju pred mikrofonom in njegovem javnem linču sicer ne posebej čislane mladenke so razpravljali številni mediji, vključno z revijo *Mladina*, ki je objavila komentar z naslovom »Kako nastane fašizem«, v katerem je avtorica prispevka o nadležnem radijskem šaljivcu,

ki se je prelevil v medijskega inkvizitorja, med drugim zapisala, da je »mali zafrustriranec, ki je pripravljen ubijati vse, kar je drugačno od njega« (Spletni vir 45). Slava Denise Dame je takrat močno zrasla tudi po podatkih Googlovega pripomočka Trends, ki pokaže, kako priljubljene so bile določene ključne besede na spletu. Sredi aprila 2018, namreč takoj po omenjenem radijskem pogovoru, je bilo iskanj po Googlu za Denise Dame dvakrat več kot ob prejšnjem vrhuncu priljubljenosti septembra 2017.

Meritve priljubljenosti na Googlu so v tem kontekstu posebej pomembne, ker se Denise Dame od prej obravnavanih instantnih zvezdnikov loči po tem, da so skoraj vse njene samopromocijske dejavnosti utemeljene na spletnih dejavnostih. Medtem ko bili so Miler, Štern, Murko in Hočevar Čepin odvisni tudi ali celo predvsem od klasičnih medijev, na primer časopisov, revij in televizije, pojavnost Denise Dame temelji predvsem na njenih spletnih objavah. V omrežju, ki ga sama spleta, je prevzela več vlog: ustvarja psevdodogodke, jih širi po spletu in skrbi, da se balon njene slave povečuje. Če uporabim primerjavo s filmskim svetom, je sočasno igralka, režiserka, producentka, distributerka, oglaševalka in verjetno še kaj. Zanja morda še bolj velja, da ne drži povsem trditev, da instantni zvezdniki slovijo zgolj zato, ker so slavni (Podjed 2012): slava Denise Dame je namreč skoraj v celoti utemeljena na izrabljanju spletnega socialnega kapitala, poznavanju omrežij, temelječih na informacijskih tehnologijah, in spretnem animiranju občinstva, ki potrebuje, pričakuje in zahteva takšne brezvsebinske posameznike – ali pa vsaj ljudi, ki se prikazujejo kot plehki, površinski in samovšečni. To pa je, kakor sem zapisal v razpravi o ustvarjanju in ohranjanju slave po spletu (nav. delo), posebna vrlina ali celo nadarjenost.

Odsev zvezdniških strategij v politiki

Veliko ljudi, s katerimi se pogovarjam o svojem delu, mi neposredno pove ali vsaj po ovinkih nakaže, da so raziskave o zvezdnicah in zvezdnikih ter njihovih težnjah po vidnosti in navzočnosti v javnosti z vidika razumevanja sodobnih družb povsem nepomembne. (Poleg tega si mnogi verjetno mislijo še, da bi

bilo koristneje, ko bi se začel ukvarjati s čim resnejšim, a tega ne povedo naglas.) Ob takšnih komentarjih se kvečjemu namrščim in skomignem z rameni. Menim namreč, da je razumevanje zvezdniških navad, praks in strategij osrednjega pomena za razumevanje sveta, v katerem živimo. Če nič drugega, na to opozarja dejstvo, da živimo v svetu, v katerem se voditelj najbolj oborožene države na svetu, nepremičninski mogotec in samoustrvarjeni zvezdnik Donald Trump, v Ovalni pisarni Bele hiše fotografira s Kim Kardashian, torej zvezdnico podobnega kova kot Paris Hilton.

Trump seveda ni prvi ameriški predsednik, ki je zvezdniške prijeme prenesel v politiko in do nerazpoznavnosti prepletel neresni svet slavnih in resno politiko. Podobne strategije je v galantnejši različici uporabljal njegov predhodnik Barack Obama, in to že pred začetkom svojega prvega predsedniškega mandata. Iz njegove predvolilne kampanje se je v televizijskem oglasu ponorčeval štab protikandidata Johna McCaina na volitvah v ZDA leta 2008. V oglasu so Obama opisali kot »največjo zvezdo na svetu« in ga primerjali s pop pevko Britney Spears in z instantno zvezdnico Paris Hilton, nato pa gledalce vprašali, ali je takšna egocentrična in plitva oseba sploh sposobna sprejemati državniške odločitve. Po objavi oglasa se je v kampanjo vmešala Paris Hilton in odgovorila na provokacijo. Na posnetku, ki ga je pripravila, je najprej omenila, da je »neki belolasi možakar«, torej McCain, nanjo mislil kot na prihodnjo predsednico ZDA. »Povsem sem pripravljena na vodenje,« pravi Hiltonova, ki na posnetku v kopalkah počiva na ležalniku in prebira časopis. Nato ga odloži, pogleda v objektiv kamere in rutinirano zdrdra dodelano vizijo energetske strategije ZDA, ki jo namerava uresničiti po zmagi na volitvah, za konec pa pribije še, da bo takoj po volitvah Belo hišo prebarvala z rožnato barvo (Spletni vir 46).

Obama je zvezdniške vrline med kampanjo kazal bolj posredno, Donald Trump pa je bil pri tem povsem neposreden. Pred volitvami leta 2016 je poziral na naslovnici revije *Vanity Fair*, v kateri se je več kot desetletje prej razkazovala že Paris Hilton. Bralcem se je pokazal v pozlačeni rezidenci na Peti aveniji v New Yorku. Fotografija ga kaže, kako sedi na pozlačenem in oblazinjenem

stolu. Okoli vratu ima značilno predolgo kravato, da je videti še bolj ljudski in navidez dostopen, nasmejan. Ob njem stoji takrat še bodoča prva dama Melania Trump, ki bolj spominja na okrasni eksponat kakor na človeka iz mesa in krvi, verjetno tudi zaradi retuširanja, ki ji daje skoraj plastičen videz. Trumpova navadnost ob vsej zlati bleščavosti bije iz fotografije podobno kot lik Paris Hilton na podobah, omenjenih na začetku tega poglavja. Oba se pred javnostjo pokažeta kot človeka z napakami, ki si jih upata pokazati pred drugimi in jih uporabiti sebi v prid. Trump jih je kazal tako na množičnih zborovanjih, kjer so mu ploskali zaradi njegove ljudskosti, občasno zmedenih kratkih stavkov in nenehne ponavljanja istih fraz, kakor tudi z izjavami na Twitterju, med katerimi se je znašla kakšna zatipkana ali nerazumljiva beseda, iz katere so se potem norčevali vsi, vključno s predsednikom.

Strategije instantnega zvezdnitva se ne zrcalijo le v ameriški, temveč tudi slovenski politiki. V prejšnjem poglavju sem poudaril slovenskega predsednika, ki je postal »kralj Instagrama«. Ne le Borut Pahor, tudi drugi politiki se – podobno kot instantne zvezde – skoraj brez izjeme odločajo za samopredstavljanje po različnih spletnih družbenih omrežjih, in to tudi zato, ker se lahko po njih pokažejo v bolj vsakdanji ali ljudem domači podobi. Na njihovo ljudskost in dostopnost opozarjajo tudi komentariji, ki jih objavljajo njihovi »prijatelji« na Facebooku in »sledilci« na Twitterju. Tam pogosto opazimo tikanje politik ali političarke ter naslavljanje po imenu, s čimer se navidez brišejo hierarhične razlike, kar ustvarja občutek enakosti, ki si ga ob srečanju v živo ne bi mogli privoščiti.

Skratka, tako pri politikih kot pri instantnih zvezdnikih se vse bolj razkriva zasebna podoba. Na spletnih profilih politiki ponujajo na ogled svoje družinsko življenje in prosti čas, odstirajo pogled na vsakdanjik, ki je bil v preteklosti načeloma skrit pred javnostjo. »Javno zakulisje«, ustvarjeno s pomočjo spletnega omrežja, postaja tako predvsem iluzija (prim. Marwick in boyd 2011), njegovo razkazovanje pa strategija za povezovanje z ljudmi, ki spremljajo, kako slavne osebnosti nastopajo in se predstavljajo v javnosti.

Samopromocijske strategije, opisane v tem poglavju, pa niso pomembne le za politike. K njim se zatekajo skoraj vsi, ki bi radi bili široko poznani, od športnikov in umetnikov do novinarjev in znanstvenikov. Da, tudi akademska sfera ni imuna za novodobne zvezdniške strategije. Prav nasprotno.

7 POGLED V TELO

Globalje ne gre

Vonj ima po krvi in okus po surovem mesu. Je nekaj, česar še niste videli. In ob tem se globoko v vas vneme iskrica.

Sheena Shaw, pornozvezdnica

Imam 670 trupel in veliko zamisli. Načrtujem razširitev trgovine in želim ustvariti poslovanje po pošti, da bi ljudje z vsega sveta, ki jih to zanima, lahko kupili dele telesa z enim klikom. Vseeno je, ali je to indijski moški ali brazilska ženska – vsakomur želim omogočiti dostop do človeškega telesa.

Gunther von Hagens, avtor razstave *Svetovi teles*

V galeriji je bilo zbranih toliko ljudi, da smo komaj dihali. Zrak je bil težek in vlažen, prostor pa tako natrpan, da smo se tiščali drug drugega in si hodili po prstih. Ne le dihali, tudi pogovarjati se je bilo težko, saj je klepet postajal vse glasnejši in je preraščal v neznosen hrup. Med klici, pozdravi in hehetanjem je bilo občutiti čudno napetost. Tako se spominjam ozračja pred začetkom performansa *Točka G kot umetniško delo*, ki jo je oktobra 1998 v ljubljanski galeriji Kapelica izvedel Peter Mlakar, član umetniškega kolektiva Neue Slowenische Kunst.

Končno so se na odru prižgale luči in osvetlile možakarja, ki je bil skoraj povsem gol. Nadel si je le mesarski predpasnik, ki mu je prekrival sprednji del telesa, na nogah pa je imel gojzarje in visoke kariraste nogavice. Zazrl se je v množico in globoko vdihnil. Teatralično je dvignil roko skoraj pred obraz, z dlanjo proti sebi in z nekoliko pokrčenimi prsti, nato pa vehementno napovedal, da se bomo na predavanju posvetili posebnemu delu ženskega telesa, in sicer točki G. Tako namreč pravijo erogeni coni, ki je

nekaj centimetrov globoko v vagini. Občinstvu je s prsti pokazal, kako jo je treba doseči in jo, kot je razložil, »rašpljati« z enakomernimi in dolgotrajnimi gibi, dokler ženska ne doseže veličastnega vrhunca.

Nato je umetnik prešel od teorije k praksi in se obrnil k bolnišnični postelji na koleščkih, na kateri je ležala povsem gola ženska. Proti občinstvu je bila obrnjena z razkrečenimi nogami, zgornji del telesa pa je imela prekrit z belim zastorom, da se ni dalo videti ne prsi in ne obraza. Reflektor je osvetlil njeno mednožje, kamera pa je prizor posnela in ga predvajala na veliko platno v dvorani. Možakar na odru si je tačas nadel kirurške rokavice. S palcem in kazalcem levice je razširil sramne ustnice, sredinec desnice pa je zaril globoko v vagino ter začel z enakomernimi gibi obdelovati njeno notranjost. Obiskovalci smo vse to razločno videli na projekcijskem platnu.

Nenadoma se je zaslišal dolg vzdih, ki pa ni prišel od negibnega ženskega telesa na odru. Zavzdihnila je neka gledalka, si pokrila usta z dlanjo in se obrnila stran od odra. Bila je povsem bleda in videti je bilo, kot da bo vsak čas bruhnila. Z roko čez usta je stekla iz dvorane, sledilo pa ji je še nekaj ljudi. Prve so galerijo zapuščale ženske, sledili so jim moški.

Po nekajminutnem ukvarjanju s točko G je umetnik spektakel sklenil z nagovorom občinstva. Še enkrat je obnovil, kako se je treba posvečati ženskemu telesu, in za konec pribil, da bo v prihodnosti obdelovanje enigmatične erogene točke precej preprostejše, saj bodo v vagino vgrajeni mikroelementi, ki bodo okrepili dražljaje. »Mikroelementov pa ne bomo vgradili samo v vagino,« je pribil za konec nastopa, »vgradili jih bomo tudi v rit!«

Občinstvo si je ob gromkem aplavzu oddahnilo. Njegova voajerska želja po pogledu v globine človeškega telesa je bila potešena.

Voajerizem v družbi spektakla

Seksologi pogosto opredeljujejo voajerizem kot nasprotje ekshibicionizmu, torej razkazovanju pred drugimi. S tem izrazom, ki ga

Ameriško psihiatrično združenje v posodobljeni različici svojega diagnostičnega in statističnega priročnika imenuje »simptomi voajeristične motnje«, je opisano predvsem gledanje drugih, da bi uzrli njihove spolne organe ali jih videli med spolnimi odnosi. Takšno poželjivo ogledovanje nedvomno ni novodobna motnja ali, bolje rečeno, potreba, saj so se, kot opisuje Julie Peakman (2013) v zgodovinskem pregledu seksualnih perversij, iz antičnih časov ohranile freske in slikarije, ki kažejo ljudi med spolnimi odnosi, te pa med aktom pogosto nekdo zalezuje, na primer tako, da se skriva za vrati ali kuka skoz okno. Na podobah iz italijanske Kampanje je poleg para, ki ima spolne odnose, skoraj vedno upodobljen še kdo, na primer služabnik, ki si ogleduje akt. Tudi rimski pesnik Marcus Valerius Martialis, pogosto poslovenjen kot Martial, je voajerizem cenil in ga v enem od svojih epigramov takole priporočil: »Vedno sprejmi svoje ljubimce, Lesbija, pri odprtih in nezastraženih vratih. Opazovalci ti nudijo več užitkov kot ljubimci.«

Julie Peakman je v pregledu slavnih razkazovalcev posebej poudarila Angležinjo Lady Godiva, ki je živela v 11. stoletju. V zgodovino se je zapisala kot izjemno širokosrčna in pobožna ženska, ki je za življenje cerkvi in samostanom darovala veliko draguljev in zlata. Drugače pa je bila soproga vplivnega in skupuškega grofa, ki ga je nenehno rotila, naj meščanom Coventryja zniža zatiralske davke. Grof, ki se je sčasoma naveličal njenega moledovanja, ji je nekoč zabrusil, da bo njeni želji ugodil šele, ko bo gola in bosa jezdila na konju čez mestni trg. Lady Godiva je dejansko zajahala konja in gola odjezdila skoz mesto, telo so ji prekrivali zgolj dolgi lasje. Kakor pravi legenda, so hvaležni meščani med nenavadnim prizorom iz spoštovanja obrnili poglede drugam, le radovedni krojač Tom je na skrivaj pokukal skoz okno, zaradi česar ga je doletela božja kazen in je oslepel. (Hkrati je nevede poskrbel še za svojo večno slavo, saj je angleški izraz Peeping Tom še danes sinonim za voajerja.)

Peakman je tudi navedla, da je bilo kukanje skoz ključavnice in špranje priljubljeno tudi pozneje, na primer v 18. stoletju, ko so mnogim sodili zaradi spolnih odnosov z živalmi, homoseksualnih razmerij in drugih tedaj spornih spolnih praks. Ljudje tega

seveda navadno niso počeli na cesti, temveč jih je moral nekdo zasačiti v domnevno varnem zavetju doma in potem drugim poročati o pregrešnih dejanjih oziroma jih prijaviti oblastem. Pri številnih premožnih družinah so živeli služabniki, ki so se na skrivaj priplazili do vrat in si ogledovali prepovedane dejavnosti ter potem v družbi pripovedovali, kako nečistujejo njihovi gospodarji. Takšno skrivno ogledovanje spolnih aktov je bilo v nekaterih primerih celo zaželeno. Posebej koristno naj bi bilo za mlade, ki bi s tem pridobili temeljno znanje in izkušnje v spolnosti, kar je nekaterim v življenju še posebej koristilo. John Cleland je leta 1748 v knjigi *Fanny Hill*. (1970) popisal dogajanje v javnih hišah in predstavil glavno junakinjo, katere seksualna kariera se je začela prav s kukanjem skoz luknjo v zidu in opazovanjem obiskovalcev javne hiše med spolnimi odnosi s prostitutkami.

V 20. stoletju so začeli voajerizem razumeti in označevati kot bolezen, voajerje pa pošiljati k psihiatru in jih zdraviti (gl. npr. Hirschfeld 1948). Res pa je, da je bilo v primerjavi z drugimi tedanjimi psihozami skrivno opazovanje, ki mu je sledilo spolno vznemirjenje, označeno za razmeroma mil odklon. Dokaj benigna je bila tudi javna podoba voajerjev. V 50. in 60. letih prejšnjega stoletja – pa tudi pozneje – so si jih pogosto predstavljali kot ljudi, ki se skrivajo po parkih, ždijo ob nudističnih plažah in ob bazenih, in sicer v upanju, da bodo za hip uzrli tuje genitalije. In takšna stereotipna predstava se je pravzaprav ohranila vse do danes.

Kako pa je dejansko z voajerizmom v 21. stoletju? Za razloček od prejšnjih obdobj se za ogledovanje golih teles in spolnih dejavnosti ni treba odpraviti niti v park niti na plažo. Vsak lahko zleknjen na domačem fotelju in s prenosnim računalnikom v naročju iz varnega zavetja opazuje pare med spolnimi odnosi. Vidi lahko najstnico, ki urinira na javnem stranišču. Zazre se v intimo ženske, ki se slači v preoblačilnici nakupovalnega središča. Ogleda si, kako skupina moških na obraz neznane ženske izbrizga spermo – in vidi še marsikaj drugega. Nič od naštetega v številnih državah, vključno s Slovenijo, ni ilegalno. Zaradi ogledovanja takšnih prizorov običajno nikogar ne strpajo v zapor ali psihiatrično bolnišnico.

Podobno je z razkazovanjem, ki je z novimi tehnologijami precej preprostejše kakor nekdanje, to pa voajerjem seveda bistveno olajša življenje. Gospodinje si v svoje domove lahko postavijo kamere, pred katerimi gole opravljajo vsakdanja opravila, za kar so celo nagrajene s plačilom spletnega občinstva, ki od daleč spremlja vsak njihov gib. Amaterski posnetki s telefonov, odloženi na pornografske portale, enakovredno tekmujejo s profesionalnimi pornografskimi filmi. Na teh portalih si je mogoče ogledati (domnevne) najstnice, ki se samozadovoljujejo, ženske, ki imajo odnose s svojimi partnerji, pare, ki pred kamero menjajo partnerje, in še marsikaj. »Klasičen« koncept voajerizma se je v »družbi spektakla«, kakor jo je definiral francoski filozof Guy Debord (1999), skoraj povsem razblinil. V takšni družbi se ljudje ves čas vzajemno ogledujejo in so drug drugemu na ogled. Vsak je lahko voajer in hkrati ekshibicionist, razkazovanje in ogledovanje pa sta stalnici sodobnega sveta.

Razvrščanje pornografije

Bistven problem v družbi spektakla ni več, ali je mogoče in kako videti golo telo. Glavna težava je, kako naj zainteresirani v poplavi informacij, množici podob in preobilju golih teles najde tisto, kar si želi videti. Na pornografski portal Pornhub je bilo zgolj leta 2017 naloženih skoraj pet milijonov posnetkov, ki bi jih morali gledati več kot sto let, če bi želeli pregledati vse (Spletni vir 47). V nepregledni množici pornografskega gradiva so našli več kot 800 tisoč amaterskih posnetkov, kar kaže, da donosno področje pornografije vse bolj preveva »kult amaterizma« (Keen 2007). Režirano se umika dejanskemu, poklicno produkcijo nadomešča amaterska.

S količino posnetkov je povezan »paradoks izbire« (Schwartz 2014; prim. Salecl 2010): kako naj uporabnica ali uporabnik v nepregledni ponudbi poišče in klikne tisto, kar si želi videti, pa naj bo to režiran profesionalni posnetek ali amaterski video, posnet s telefonom? Da bi ljudem olajšali izbiro, so portali pripravili različne sisteme za usmerjanje pri izbiri posnetkov. Zanje je mogoče brskati z iskalnikom po ključnih besedah, ki so jih

določili uporabnice in uporabniki, ki so posnetek naložili. Poleg tega so za lažje iskanje posnetki vnaprej razvrščeni po temah od A (amaterski, analni, arabski itn.) do W (*webcam* – spletna kamera). V »katalogu« se zvrstijo najrazličnejše priljubljene kategorije, med katerimi mnoge ponujajo amaterske, ekshibicionistične in voajerske prizore iz »avtentičnega«, »resničnega«, »dejanskega« in »nepotvorjenega« življenja. Takšne kategorije so na primer *plaža (beach)*, *slavni (celebrities)*, *razkazovanje (flashing)*, *skrite kamere (hidden cams)*, *javna golota (public nudity)* in *seveda voajer (voyeur)*, pa številne druge.

Računalniška nevroznanstvenika Ogi Ogas in Sai Gaddam sta analizirala katalogiziranje pornografije, ki uporabnikom olajša iskanje posnetkov; izsledke sta predstavila v knjigi Milijarda pregrešnih misli (*A Billion Wicked Thoughts*, 2012). Analizirala sta približno 400 milijonov iskalnih gesel, ki so jih v letu dni ljudje vpisali v spletni iskalnik Dogpile. Za začetek sta ugotovila, da je bilo z erotičnimi vsebinami povezanih 55 milijonov oziroma približno 13 odstotkov iskanj, ki sta jih vtipkala dva milijona ljudi. Vsebine sta nato razvrstila po različnih interesih. Iskanja »vroča latino rit«, »hudoritna bejba« in »seksi moški s čvrstimi ritkami« (angl. *hot Latino ass*, *bootylicious babes*, *sex guys with bubble butts*) sta uvrstila v kategorijo *zadnjice*. Nekatera iskanja sta postavila v več kategorij. Iskanje »azijska mornarska orgija« (angl. *Asian sailor orgy*) sta, na primer, razporedila v tematsko zanimanje za kategorije *Azije*, *mornarji* in *skupinski seks*. Pojasnila sta, da sta se pogosto znašla v zadregi, v katero kategorijo, naj uvrstita določeno iskanje – in, ali bi ga sploh lahko označila za iskanje erotičnih vsebin. S sintagmo »študentske navijačice« lahko namreč med posnetki brska tudi kdo, ki ga dejansko zanimajo navijačice na športnih prireditvah, lahko pa ima ta oseba tudi seksualne interese, saj so *navijačice* celo posebna kategorija na številnih pornoportalih. Ob takšnih dvoumnostih sta se Ogas in Gaddam zatekla k drugim podatkovnim bazam, primerjala podatke in skušala razumeti, kam sodi katero iskanje.

Ena pomembnejših baz, s katero sta si precej pomagala in ki je očitno neizčrpen vir podatkov tudi pri analizi spletne pornografije, je podatkovni niz iskanj AOL, o katerem sem pisal v

četrtem poglavju. Za primer pogledjmo niz ključnih besed uporabnika s šifro #2027268: »srednješolske navijačice«, »navijačice na Havajih«, »slike bikinija in deklet«, »lepa dekleta v bikiniju«, »dekleta se sončijo v bikiniju«, »srednješolske navijačice v bikiniju«, »neeeeeeeee«, »krščanski nasvet o pohoti«. Iz takšnega »toka misli« je mogoče sklepati dvoje: najprej to, da je oseba, ki je te informacije iskala po spletu, v precejšnji zadregi zaradi lastnih pregrešnih misli, poleg tega je razvidno še, da sodi iskanje študentskih navijačic najverjetneje v erotični kontekst – ne pa seveda nujno in vedno.

In kaj sta Ogas in Gaddam ugotovila o mnogovrstnosti seksualnih interesov na spletu? Med drugim to, da sploh niso tako pestri, kakor bi morda pričakovali: 20 kategorij se namreč pojavi v kar 80 odstotkih iskanj. Te lahko torej povzamejo želje in interese štirih petin ljudi, ki uporabljajo spletne iskalnike, da bi našli erotične vsebine. Avtorji članka v znanstveni reviji *Porn Studies* podobno ugotavljajo, da pet odstotkov najpriljubljenejših zadetkov ustreza več kot 90 odstotkom posnetkov na pornoportalih XNXX in xHamster, ki so ju analizirali. Zgolj kategoriji *amaterski (amateur)* in *fafanje (blowjobs)*, ki sta po njihovi analizi na prvem mestu, obsegata kar 30 odstotkov zadetkov (Mazières idr. 2014). Zanimivo in pomenljivo pa je, da so pri heteroseksualnih iskanjih – iskalec ima namreč na večini portalov možnost, da izbira med heteroseksualnimi, biseksualnimi in homoseksualnimi kategorijami – izjemno visoko uvrščene starejše ženske, ki jih na spletnih iskalnikih pogosto kategorizirajo z akronimom MILF, kar je okrajšava za »mamo, ki bi jo rad pofukal« (*Mother I'd Like to Fuck*); uveljavila se je po letu 1999, ko se je pojavila v najstniški komediji Ameriška pita (*American Pie*). Kako priljubljene so med moškimi fantazije v zvezi s starejšimi ženskami, kaže tudi statistična analiza uporabniških navad, ki jo vsako leto objavi Pornhub. Tudi po tej analizi je izraz »mama« zelo visoko in je po pomembnosti takoj za izrazoma »lezbičen« in »hentai«. Že na tretjem mestu najdemo ključno besedo MILF, na četrtem sledi »mačeha« (*step mom*), na petem je »krušna sestra« (*step sister*), na šestem pa se spet pojavi »mama« (*mom*). Zanimivo je, da sta mnogim moškim sočasno vseč kategoriji *najstnice* in

MILF; eden od štirih, ki je iskal prvo kategorijo, se je namreč zanimal tudi za drugo. Podobna je korelacija med iskanjem v kategoriji *najstnice* in naslednji kategoriji, povezani s starostjo žensk, namreč *GILF*. Vsakega četrtega uporabnika, ki išče vsebine v kategoriji z najstnicami, namreč zamika tudi kategorija *GILF*. In kaj pomeni ta kratica? *Granny I'd Like to Fuck*, po slovensko »babica, ki bi jo rad pofukal«. Očitno ljudi močno zanima in privlači najbolj nedosegljivo, nedovoljeno in nespodobno dejanje, torej seks z osebo, ki je po družbenih normativih prestra ali premlada.

Videti ženo z drugim

Moške poleg posnetkov z najstnicami, mamami in babicami precej zanima še težko prevedljivi *cuckold porn*. Za silo bi lahko to prevedli kot rogonoščevski porno, saj prikazuje može, ki jih žene varajo, ob čemer se, paradoksnostno, skrušeni nesrečniki vznemirijo, posebej kadar so lahko navzoči pri dejanju in opazujejo, kako njihove partnerke potešijo seksualno obdarjeni in nadarjeni mišičnjaki. Takšne fantazije ne ostanejo nujno na ravni voajerskega ogledovanja posnetkov po spletu, saj jih nekateri pari uresničijo v dejanskih razmerjih. Nekateri si celo organizirajo zveze tako, da ima ženska spolne odnose z drugimi moškimi, in to brez omejitev, njen partner pa ji ostaja zvest – oziroma ji je zaradi njene promiskuitetnosti še zvestejši. O tej temi je pregledno študijo z naslovom *Nenasitne ženske (Insatiable Wives, 2012)* objavil David J. Ley in v njej med drugim pojasnil pomensko razliko med dvema seksualnima usmeritvama: rogonoščevstvom (*cuckolding*) in vročeženstvom (*hotwifing*). Prvi je navadno povezan z načrtno ponižujočim razmerjem med moškim in žensko, pri čemer žena svojega partnerja muči tako, da ga vara, moški pa pri tem trpi in hkrati uživa v nenavadni obliki psihološkega sadomazohizma. Druga je, sodeč po številnih spletnih straneh in forumih, vse priljubljenejša na spletu in tudi v nedigitalnem prostoru, je pa drugačna, saj vključuje žensko, ki ima tudi spolne odnose z drugimi moškimi, in to s partnerjevim soglasjem. Ta jo pri skokih čez plot spodbuja ali pa se posteljnimi dejavnostim celo pridruži,

ni pa ji tudi podrejen oziroma ga s svojimi prešuštniški dejanji ne more mučiti kot rogonosca.

Razlage o tem, kaj motivira moške, da si želijo videti svoje partnerke z drugim moškim – ali pa še pogosteje z več moškimi –, so različne. Nekateri psihologi pojasnjujejo, da je vznemirjenost ob takšnih prizorih naraven refleks, zaradi katerega skušajo imeti moški kar se da hitro spolne odnose s svojo partnerko, če opazijo, da je imela odnose z drugim(i). Tako naj bi preprečili oploditev in zagotovili lasten genetski primat. Pri tem naj bi, kot pojasnjujejo biologi, moškemu spolu pomagala oblika penisa; delovala naj bi namreč kot pripomoček za izčrpavanje sperme iz vagine, in to s pomočjo žleba pod krono penisa, s katerim naj bi moški med burnim odnosom, posebej značilnim za tiste, ki morajo tekmovati z drugimi, izrinil večino tekmečevega semena. Leta 2003 so na Državni univerzi v New Yorku to dokazovali z raziskavo, pri kateri so uporabili različne bolj ali manj realistično oblikovane spolne pripomočke, namesto dejanske sperme pa so uporabili nadomestek iz koruznega škroba. Ugotovili so, da lahko penis zaradi ožlebljene oblike izčrpa kar 91 odstotkov semena v vagini, kar je veliko v primerjavi s 35 odstotki sperme, izčrpane s spolnim pripomočkom, ki ni imel oblike dejanskega penisa (Gallup idr. 2003).

Zanimanje za različna prešuštniška razmerja in prizore se, kot rečeno, kaže tudi na spletu, kjer je tovrstna pornografija druga najbolj iskana kategorija med heteroseksualnimi moškimi – takoj za *youth* oziroma *mladi*. Na Pornhub so moški, ki so posnetke iskali s ključno besedo »nezvesta žena« (*cheating wife*), pogledali celo največ posnetkov od vseh uporabnikov portala. Zanimivo je še, da je velika večina teh posnetkov amaterskih – ali pa so takšni vsaj videti. V njih se v vlogi bikov (angl. *bulls*), kot pravijo v slengu rogonoščevskega žanra tistim, ki imajo odnose s tujimi ženami, povečini pojavljajo temnopolti moški, ki imajo spolne odnose s svetlopoltimi ženskami, pri čemer občevanje pogosto opazujejo svetlopolti možje. Tej tematiki se ne posvečajo le splošni pornografski portali, kakršni so YouPorn, Pornhub in xHamster, temveč tudi specializirane strani s pomenljivimi imeni, npr. Medrasna ženska, Moja žena je šla na črno in Črni mamojebci (angl.

Interracial Hotwife, My Wife Went Black in Black Mother-Fuckers). Videti odnos svetlopolte ženske s temnopoltim moškim je očitno še en tabu, povezan z voajerizmom, ki je po priljubljenosti t. i. medrasne (angl. *interracial*) pornografije vsaj v ZDA zelo visoko (o tem gl. tudi Dines 2010: 121–140).

S podobnim psihološko-biološkim obratom, s katerim nekatere pojasnjujejo privlačnost rogonoščevske pornografije in ki zahteva previdnost, da ne pristanemo pri raznih biologizmih, bi morda lahko pojasnili izjemno zanimanje za skupinski seks, ki je ravno tako med priljubljenjšimi iskalnimi vsebinami na spletu, posebej med moškimi. Zanimivo je namreč, da se velika večina specializiranih spletnih strani, ki se posvečajo skupinskemu seksu, usmerja v odnos ene ženske z več moškimi. Na seznamu, ki ga pripravlja spletna stran Alexa, je med najbolj ogledanimi stranmi z erotičnimi vsebinami kar 381 takšnih, ki predstavljajo t. i. *gang bang* ene ženske z več moškimi, in zgolj ena stran o odnosu enega moškega z več ženskami. Tudi na portalu PornHub je med 300 najbolj gledanimi posnetki skupinskega seksa 44 takšnih, ki prikazujejo tri ali več moških, ki imajo odnose z eno žensko, in 25 posnetkov, ki prikazujejo tri ali več žensk in enega moškega. Še vidnejše je to razmerje pri ekstremnih oblikah *gang banga*. Na pornoportalih je na stotine posnetkov, ki prikazujejo odnos več kot stotih moških z eno samo žensko, stežka pa je najti vsaj en posnetek, na katerem bi imel en moški odnose z ducatom in več žensk.

Skrajne globine

Ko se stare kategorije izrabijo in se jih uporabnice in uporabniki naveličajo, na pornografskih portalih vzniknejo nove kategorije in podkategorije. Pornoportali tako po eni strani utrjujejo in ukalupljajo kategorije, v katere se uvrščajo priljubljeni posnetki, hkrati pa te tudi določajo, (so)oblikujejo in usmerjajo zanimanje v nove smeri, in sicer s posnetki, ki jih priporočajo za ogled. Na ta način se prepletata fizični in digitalni prostor, ki v kibernetičnem procesu preoblikujeta drug drugega. Spletna pornografija vpliva na posameznikove želje in dejanske potrebe v fizičnem življenju,

dejanja in pričakovanja ljudi pa preoblikujejo podobo spletnih pornografskih portalov. Če želijo uporabnice in uporabniki videti več agresije, bodo to dobili. Če pričakujejo več nežnosti, jim bodo upravljavci portalov in drugi uporabniki, ki nalagajo posnetke, ravno tako ugodili.

Vendar pornografski trendi ne vodijo ravno k nežnosti. Kot trdi Gail Dines, avtorica knjige Pornolandija (*Pornland*, 2010), so nekdanji pornografski filmi in posnetki v primerjavi z današnjimi neverjetno blagi in skoraj omledni. Kar je nekoč veljalo za trdo in ekstremno pornografijo, je danes del normalnosti oziroma *mainstreama*. Pojasnjuje, da morajo ustvarjalci pornografskih posnetkov – tako poklicni kot amaterski – neutrudno iskati nove načine, kako diferencirati svoje izdelke, ker postaja trg zasičen, uporabniki pa ob preobilju posnetkov vse bolj z dolgočaseni in ravnodušni. Ker občinstvo želi videti več, mu mora pornografska industrija slediti, smernicam pa se morajo, če želijo biti opaženi, pridružiti tudi amaterji, ki prizore pogosto posnamejo kar doma.

Občinstvu je torej treba vedno pokazati nekaj novega in ga s pornografijo ves čas šokirati, pri čemer je treba šoke primerno odmerjati. Če so prešibki, bo odziv slab, če so premočni, bo to uporabnice in uporabnike odvrnilo od nadaljnjih ogledov. In kaj sploh še pritegne v poplavi različnih kategorij in milijonov bizarnih in ekstremnih prizorov? Kot kaže, so prav globine človeškega telesa tisto, kar ljudi še vedno pretrese in premakne.

Po podatkih Google Trends je med rastočimi vsebinami analni prolaps, ki je bil v preteklosti poznan predvsem iz medicinskih priročnikov in revij, namenjenih zdravju. »O prolapsu govorimo,« kot pojasnjujejo na spletni strani neke zasebne klinike, »kadar se zadnje črevo narine v zadnjik, zaradi zažetja mišice zapiralke pa vkleščeno črevo oteče. Praviloma je vzrok izpadanja črevesja nepravilna uporaba mišic in napenjanje ob zaprtju. Zaradi dolgotrajnega izpadanja črevesja lahko pride do poškodbe in raztegnitve mišice zapiralke, kar pripelje do uhajanja blata. Praviloma je potrebno operativno zdravljenje.« (Spletni vir 48)

Kar je bilo v preteklosti nenormalno medicinsko stanje, ki ga je bilo treba reševati z operacijo, postaja pornografski fenomen, ki mu bolj spevno pravijo »razcvetanje vrtničnih popkov« (angl. *rosebudding*). Na spletni strani Analne akrobatke (*Anal Acrobats*) je mogoče videti posnetke žensk, ki si zarinejo prste obeh rok v zadnjik in ga tako raztegnejo, da jim izpade črevo. Pornozvezdnica Sheena Shaw pravi, da je občutek pri tem podoben kot med porodom. Vsekakor pa takšne veščine ne zmore vsaka. Po njenih besedah se le redkim akterkam v pornografski industriji posreči črevo »iztisniti« iz telesa. Večinoma se morajo za tak podvig temeljito pripraviti že noč pred snemanjem in spati z analnim čepom (angl. *butt plug*), da si raztegnejo mišice zapiralke. Tudi z zrahljanimi sfinkterji je takšno početje izjemno tvegano. Številne igralke imajo težave z izpadanjem črevesa in puščanjem blata, zaradi česar morajo nekatere celo končati kariero. Mnogim lahko pomagajo le z rektalno operacijo, ki je bila v preteklosti namenjena predvsem starejšim. »Po svoje so pornoigralke, ki razcvetajo svoje vrtnične popke, podobne igralcem ameriškega nogometa, ki so za zabavo občinstva pripravljene ves čas nastopati nekoliko poškodovani,« ob tem pripomni avtorica poljudnega prispevka s povednim naslovom »Usrane posledice ekstremne analne pornografije«, ki so ga objavili na portalu *Vice* (Spletni vir 49).

Ali lahko gremo še globlje?

Izpadlo črevo seveda ni zadnja meja človeškega telesa, ki jo lahko postavimo na ogled in ki privlači množice. Še skrajnejši primer so javne usmrtitve z raztelešenjem, ki so bile še na začetku 18. stoletja priljubljeno »razvedrilo«. Rablju in predvsem občinstvu namreč pogosto ni zadoščala le javna usmrtitev, temveč ji je moralo slediti še razkosanje, kakršno je bilo na primer opisano v Opazkah in pravilih o kazenskih zadevah (*Observations et maximes sur les matières criminelles*) iz leta 1715, ko je usodnemu udarcu s kladivom po sencih obsojenca sledilo rezanje kit na petah in paranje trebuha. Rabelj je nato izvlekel srce, jetra, vranico in pljuča, jih razrezal na kose in nataknil na kavlje, »kakor se ravna s kosi živali«. Ob takšnem raztelešenju (in seveda tudi razčlovečenju)

se, kakor piše Michel Foucault v *Nadzorovanju in kaznovanju*, »neskončna destrukcija telesa pridružuje spektaklu: sleherni kos je postavljen na ogled« (Foucault 2004: 60). Usmrtitev in mučilna ceremonija sta bili še v 18. stoletju teater oziroma javni spektakel, v katerem pa glavne vloge pravzaprav ni imel akter na odru, temveč je bilo v tej vlogi ljudstvo, ki je moralo biti navzoče, da je osmislilo dogodek: »Mučenje, ki bi zanj vedeli, godilo pa bi se tajno, sploh ne bi imelo smisla« (nav. delo: 67).

Da deli telesa, ki jih postavimo na ogled, občinstvo še vedno pritegnejo, priča tudi uspeh razstave *Svetovi teles (Body Worlds)*, ki si jo je doslej ogledalo skoraj 30 milijonov ljudi, med drugim tudi v Ljubljani, kjer je bila na ogled od oktobra 2018 do januarja 2019. Skrivnost uspeha je v tem, da lahko obiskovalci vidijo razstavljena človeška trupla. Večinoma so brez kože, da se vidijo mišice in notranji organi, preparirana pa so s posebno tehniko, imenovano plastinacija, ki jo je iznašel nemški anatom Gunther von Hagens. Trupla na razstavah niso predstavljena kot pasivni mrliči, temveč si jih lahko ogledamo v različnih uprizorjenih aktivnostih, na primer pri kolesarjenju, igranju košarke, teku, plavanju, igranju šaha – in celo med spolnim aktom.

In zakaj ljudi tako privlačijo olupljena, razkosana in plastinirana trupla? Fascinacija nad razstavljenimi telesi in čudenje obiskovalcev sta temelj svojevrstnega užitka, v katerem se prepletata voajerizem in ekshibicionizem. Obiskovalec namreč uživa ob razkritju enkratnosti brezimnega neznanca, ki bi lahko bil tudi on sam. Ko gleda v razkrito drobovje, vidi pravzaprav sebe. V jedru očaranosti nad tujim telesom je tako morda še ena sodobna kolektivna deviacija, namreč narcizem.

Pomembna značilnost razstave *Svetovi teles* je, kakor sva s kolegico že zapisala (Bartulović in Podjed 2008), desubjektivizacija človeškega telesa. Razstavljeni »eksponati« so v očeh obiskovalcev namreč brezimna bitja brez individualne zgodovine, o njihovi preteklosti pa govori le še telo. Nabrekel trebuh, na primer, kaže, da je plastinirano bitje nosečnica, medtem ko katranasta pljuča izdajajo kadičca. Posmrtni ostanki so postavljeni v kontekst, ki jim pripisuje novo zgodovino, saj človek, čigar telo je na razstavi

upodobljeno med vožnjo na kolesu, morda nikdar ni znal kolesariti, razstavljeni plavalec pa morda ni znal plavati. Ob objektih, ki so bili nekoč subjekti, se torej ustvarja nov kontekst oziroma nove zgodbe, ki nastajajo po potrebi in v nenehnem dialogu z obiskovalci razstave. Če ti v knjigi vtisov izrazijo željo po čem novem, se bodo avtorji razstave potrudili, da bodo željam tudi ustregli. Na željo obiskovalcev so tako leta 2002 plastinirali več ženskih teles, in to kljub von Hagensovemu začetnemu nasprotovanju, saj ni hotel, da bi avtorje razstave kdaj obtožili, da so »moškim omogočili, da so lahko postali voajerji ženskih teles« (Walter 2004: 483).

Proces ustvarjanja zgodbe o eksponatih med avtorji razstave in obiskovalci torej ne poteka le v eni smeri, temveč v kompleksnejšem vzajemnem učinkovanju, pri čemer je rekontekstualizacija oziroma ustvarjanje novih kontekstov dinamičen proces, v katerega so vključeni tako ustvarjalci razstave kot občinstvo. Prav proces »soustvarjanja« zbliža opazovalca in opazovani objekt, ki se tako spet preoblikuje v subjekt z individualno zgodovino. Resubjektivizacija je tudi podlaga za empatično doživljanje človeškega telesa na razstavi in podlaga za identifikacijo s plastiniranim telesom, kar spet povzroči navdušenje in spodbuja »voajersko žgečkljivost« (Douglas 1994: 15), ki se prepleta z ekshibicionističnimi mislimi ob pogledu na nekaj, kar ni (več) umetno, temveč je (bilo) živo.

Podoben proces med opazovalcem in objektom (nekdanjim subjektom) kakor na razstavi plastiniranih teles lahko opazujemo v Pokrajinskem muzeju Celje. Ko obiskovalci vstopijo v glavno muzejsko dvorano, najprej zagledajo znameniti poslikani strop, ki blesti »kot dragocena krona nad zbranim in razstavljenim muzejskim bogastvom« (Cvirn idr. 1993: 51). Mnogokrat pa ta veličastna poslikava z začetka 17. stoletja, ki meri skoraj 140 kvadratnih metrov, zasenči veliko manjša muzealija, ki je razstavljena tik ob vhodu v glavno dvorano – pas iz človeške kože. V vitrini, ki je označena z inventarno številko 1, si obiskovalci ogledajo rjavkast svitek kože; na njegovem začetku in koncu se jasno razloči posušen človeški prst. V muzej so ga prinesli iz Žičke kartuzije, njegov nastanek pa nekateri postavljajo v čas otomanskih vpadov. Otomanska vojska, ki je mučila in odrla domačina, bi ga

v kartuziji lahko pustila kot opomin, kartuzijani pa so ga mor- da shranili kot relikvijo. Verjetnejša je druga razlaga, namreč, da gre za ostanek iz časov »krutega sodstva in mučilnih postopkov«, kakor piše v prvem vodniku po celjskem muzeju (Museal-Vere- ines 1889: 24). Ta vir natančneje pojasni, kakšen je bil mučilni postopek, s katerim so izdelali pas. Človeku so najprej odrezali palec na desni roki ter mu nato od prsta dalje rezali za prst debel pas kože. Kožo so mu odrli od roke, prek rame ter zatilja in vse do leve noge. Postopek so sklenili pri mezincu leve noge, ki so ga prav tako odrezali.

Kakor koli, ta muzealija, ki je na ogled v muzejski vitrini, je fascinantna kljub temu, da zgodovinarji in muzealci o njenem nastanku še niso izbrskali ničesar povsem določenega. Trdna zgo- dovinska dejstva pri takšnih »predmetih« pravzaprav niti niso tako pomembna, saj pas iz človeške kože pravzaprav ne potrebuje zgodovine. Sam po sebi nase lepi poglede in šokira, da se o njem spletajo zgodbe, ki nimajo nujno dejanske podlage. Nad pasom so posebej navdušeni šolarji, ogled muzealije pa je tudi prilož- nost za učitelje, da prevzamejo besedo in ubesedijo svoj pogled na kaznovanje v preteklosti v primerjavi s sodobnimi načini, češ: »Glejte, kako veseli ste lahko, da dobite le pisni opomin!«

Obiskovalce k ogledu kožnatega pasu najbolj pritegne dej- stvo, da gre za del človeškega telesa. Prevzetost nad jermenom temelji namreč na identifikacijskem procesu ob ogledu vitrine, dopolni pa jo pripoved o domnevni preteklosti eksponata. Raz- dalja med objektom (muzealijo) in subjektom (obiskovalcem) se zmanjša, saj si obiskovalec ob ogledu in ob pripovedi o mučenju močno vtisne v zavest zgodbo iz preteklosti. Brez »preostanka resničnosti« – dela človeškega telesa – bi bilo takšno empatično doživljanje zgodbe nemogoče.

S tega zornega kota torej ni nenavadno, da ostaja pas iz kože prva in zadnja muzealija, ki je že od leta 1974 na ogled obisko- valcem stalne razstave Pokrajinskega muzeja Celje, in to na istem mestu – neposredno ob glavnem vhodu. Muzej se v uradnem vodniku po razstavi s pasom sicer posebej ne postavlja (verje- tno tudi zaradi dejstva, da razstavljanje delov telesa vendarle ni

najbolj etično), je pa jermen gotovo izvrstno sredstvo za spodbujanje obiskovalcev; vodniki po zbirki ga znajo izrabiti, da v obiskovalčevo (pod)zavest vtisnejo okrutnosti iz preteklosti.

Mešanica skrajnih občutkov

Pri naslajanju ob ekstremni pornografiji, navdušenju nad plastičnimi telesi in zanimanju za pas iz človeške kože je proces v bistvu podoben: raztelesenju in desubjektivaciji sledita utelesitev in resubjektivacija. Ljudje, ki jim iz zadnjice visi črevo, so lahko zgolj medicinski fenomen, ki ga opazujemo z odmikom, ali pa se prelevijo v osebe iz mesa in krvi, ki kažejo svoje analne akrobacije in so zato za nekatere izjemno privlačne. Žena, ki vara svojega moža, je lahko odvrtna prešuštnica, na drugi strani pa njeno ravnanje postane vir poželenja, pri čemer se mikavno prepleta z nevarnim, nečistim. Podobno je s telesi, ki so na ogled na razstavi: gledamo jih bodisi kot neživa telesa ali pa kot žive ljudi. Včasih se podobi tudi prepleteta, podobno kakor pri znameniti optični prevari, na kateri vidimo dva obraza ali vazo – ali pa uzremo celo oboje hkrati.

Čudno mešanico privlačnega in odbijajočega ter zanimivega in odvrtnega je odlično opisal Sigmund Freud v spisu *Das Unheimliche*: predstavil je položaj, v katerem posameznik opazuje nekaj, kar mu je bilo nekoč znano, sčasoma pa se je od tega odtujil in mu je zato strašljivo (Freud 1994 [1919]). Podobna je mešanica občutkov pri vstopu v pogrebno vežico, kjer leži pokojni sorodnik. Truplo na mrliški postelji je po eni strani domače, hkrati pa tudi tuje, oddaljeno in nenavadno. Bolj ko ga gledamo, manj se čutimo povezani z njim. Manjka mu bistveno, kar ga je opredeljevalo v razmerju z nami, to je življenje, hkrati pa je to še vedno prav tista oseba iz mesa in krvi, ki se je vtisnila v naše življenje in bila del naše skupnosti, našega življenjskega sveta.

In kaj storimo, ko vidimo prizor, ki je hkrati privlačen in odvrten? Najprej se obrnemo stran, potem pa se ne moremo upreti in znova pogledamo. Gledamo nekoliko dlje in spet odmaknemo pogled, nakar spet upremo oči v tisto, česar se

bojimo in kar se nam upira. In tako naprej, dokler se prizora povsem ne navadimo in nam nedomačno spet postane domačno ... in sčasoma dolgočasno. Potem je čas, da gremo naprej – ali kliknemo drugam.

8 SKLEP

Ujetniki vidnosti

Človek se rodi svoboden, a vsepovsod je vkovan v verige.

Jean-Jacques Rousseau, *Družbena pogodba* (2017
[1762])

Za spodkopavanje zidov in zvijanje železnih rešetk je navadno treba sodelovati, takšna dejanja pa tudi vedno zahtevajo precej časa. In kdo bi si sploh upal pomisliti na tovrstno ure in dneve trajajoče delo brez kakršne koli realne možnosti, da napravi en sam gib in pri tem ostane neopažen?

Jeremy Bentham, *Spisi o panoptiku* (1995 [1787])

Pred koncem se znova podajmo v panoptik, torej v stavbo, v kateri so ljudje opazovani in nenehno na očeh. Po zamislih Jeremyja Benthama je v njej občutek vidnosti tako vseobvladujoč in zastrašujoč, da ostanejo zaporniki pokorni v svojih celicah, učenci pridno sedijo v šolskih klopeh, duševni bolniki mirno ždijo na posteljah, uradniki pa za delovnimi mizami vestno izvajajo svoje naloge. Nikomur ne rojijo po glavi neumnosti, saj je vsako odklonsko početje nemudoma opaženo, skrbno zapisano in ustrezno kaznovano. Ker je vse vidno, nima smisla grešiti. Po načelih utilitarizma, ki jih je zagovarjal Bentham, so zaradi takšnega nadzora vsi srečnejši in zadovoljnejši, tako tisti v institucijah, ki jim ni treba prenašati okovov in fizičnega trpljenja, kakor tisti zunaj njih, ki se počutijo varnejši in manj ogroženi. »Reformiranje morale – ohranjanje zdravja – oživljanje produkcije – razpršitev nadzora – zmanjšanje javnih bremen – utrditev Gospodarstva, kot bi stalo na skali – gordijski vozal Zakonov o revščini ni pre-rezan, temveč povezan – vse to s preprosto Arhitekturno zamisli-

jo!« S takšnim navdušenim naštevanjem premnogih dolgotrajnih družbenih koristi svoje zamisli – če bi se seveda uresničila – je Bentham začel svoje razglabljanje o panoptiku, ki bi po njegovem svet spremenil na bolje (Bentham 1995: 31).

Kakor sem skušal pokazati v tej knjigi, se je sodobna družba skoraj povsem približala Benthamovemu idealu popolne vidnosti, in to ne le v posebnih ustanovah, namenjenih okrepitvi dobrih navad in popravljanju slabih vedenjskih vzorcev, temveč v skoraj vseh prostorih, v katerih bivamo in ki jih ustvarjamo: javnih in zasebnih, odprtih in zaprtih, fizičnih in digitalnih. Na javnih površinah in v zasebnih pisarnah so nameščene nadzorne kamere, zaporniki imajo okoli gležnja pritrjene sledilne naprave, šolarji pa nosijo s sabo prenosne telefone z aplikacijami, po katerih jih starši spremljajo in jim po potrebi omejijo območje, kjer se lahko gibljejo. Starši poleg tega od razredničarke po spletni aplikaciji redno prejemajo obvestila, kakšne ocene je dobil njihov otrok, in to čim so vpisane v redovalnico. Državne ustanove lahko kadar koli preverijo, kakšno je stanje na posameznikovem bančnem računu, in pridobijo podatke o prekrških, kaznivih dejanjih in drugih kršitvah reda in pravil, na podlagi ugotovitev pa odločajo o finančni podpori, ki jo bo nekdo prejel.

Sodobnega človeka ne gledajo le institucije. Ljudje tudi opazujejo drug drugega, se fotografirajo in snemajo ter vse to objavljajo na spletu. Tako lahko vsak vidi, kje je kdo bil, kaj je jedel in kaj počnejo njegovi prijatelji, znanci in neznanci. Svetu postavlja na ogled svoj obraz in s ščemenjem v želodcu spremlja, kako narašča število všečkov ob njegovih objavah. V prenesenem in dejanskem smislu se je pripravljn razgaliti pred kamero ter razkriti najgloblje skrivnosti, da bi postal in ostal viden ter da ne bi poniknil v informacijsko črno luknjo in se potopil za njeno dogodkovno obzorje, izza katerega ga drugi ne bi mogli več opaziti.

Strah pred temo

Bentham se je vse življenje patološko bal prikazni, ki prežijo iz teme (Božovič 2000: 117). Le predstavljamo si lahko, v kakšnem

strahu je veliki mislec preživiljal trenutke, ko je legel v posteljo in so ugasnile luči, svetloba pa je zapustila prostor. Tedaj so se spod postelje in izza omare prikazale pošastne roke, šape s kremplji in gromozanske lovke ter se začele stegovati proti filozofu, ki se je morda z odejo zagrnil čez glavo, da bi se ubranil pred strahotnimi podobami. V podobno strašljivi situaciji se vse pogosteje znajde sodobni posameznik, ko njegova podoba ostane skrita v temi, saj nanjo nihče ne usmeri pogleda. Pogled namreč daje luč in varuje pred vsem, kar je slabega.

Za zgled se postavimo v kožo najstnice, ki se po prihodu iz šole naliči in si uredi pričesko, nato pa v miru, preden se starši vrnejo z dela, posname vrsto selfijev in med njimi izbere najboljšega. Izbrano podobo ozaljša še z aplikacijo na telefonu, nakar jo objavi na Instagramu in za vsak primer tudi na Facebooku s kratkim pripisom, da ima neskončno rada svoje prijatelje. Čez minuto na omrežju preveri, ali je kdo opazil njeno novo podobo ter všečkal ali komentiral objavo. Ugotovi, da nihče. Čudno! Običajno se prvi všečki pojavijo po nekaj sekundah, zdaj pa po celi minuti ni nihče potrdil, da mu je objava všeč. Odloži telefon in počaka še minuto, ki se vleče skoraj kot ura. Nestrpno znova pograbi napravo in pogleda, ali je kaj novega. Odmeva še vedno ni, in to na nobenem omrežju. Neverjetno! Kaj je narobe? Zakaj je nihče ne opazi? Je kaj narobe z njeno podobo? Telefona sploh ne odloži več, temveč nepremično strmi v zaslon in napeto spremlja, kaj se bo zgodilo. Spet mine minuta in še vedno nič. Njen obraz se spači v grimaso, ki izraža mešanico čustev: od užaljenosti in jeze do strahu in zaskrbljenosti. Po licu ji spolzi solza in za sabo pusti temno sled. Nato se utrne še ena in še ena ... Maskara, s katero si je naličila trepalnice, se kmalu cedi po obrazu v poplavi solz. Nenadoma skoz solzno kopreno zagleda, da se je na zaslonu končno zgodila sprememba. Nekdo je všečkal njeno podobo! In nato še eden ... In še eden ... Število všečkov narašča iz sekunde v sekundo. Oči ji znova zasijejo, povešeni kotički ustnic se obrnejo navzgor, solze se posušijo. »Vidijo me!«, si misli. »Obstajam!«, bi lahko prevedli njene misli.

Opisani zgled je izmišljen, strah pred nevidnostjo pa je realen in vse bolj prežema družbo, v kateri živimo. Posamezniku ne

zadošča, da ga vidi in sliši le eden, oglasiti se jih mora na desetine, stotine ali celo tisoče ter mu pokazati, da ga gledajo in da je viden. V sodobnem panoptiku, kjer so ljudje drug drugemu nadzorniki in hkrati zaporniki, se posameznik večinoma ne trudi zavleči v temo in se potuhniti v skrivne koticke ter uživati v miru in tišini. Namesto tega skuša biti opažen, kakor bi ves čas mahal in vpil, da bo nekdo končno usmeril pogled proti njemu in ga uslišal – podobno kakor skuša v restavraciji z dvigovanjem roke priklicati natararja, ki ga vedno znova spregleda.

Pravica do zasebnosti, ki je do nedavnega veljala za temeljno vrednoto demokracije, se v sodobnem svetu raztaplja kot najstničino ličilo za oči. Neusmiljeno jo spodriva potreba po vidnosti, zaradi katere so se številni pripravljene odpovedati skritim koticom in trenutkom v osami. Vse to so pripravljene razkriti, celo razgaliti, da bi jih drugi videli in da bi užili prednosti, ki jim jih zagotavljajo tehnološki pripomočki, ki jih spremljajo na vsakem koraku. Zaradi te težnje se skoraj neopazno dogaja premik od nevidnosti, ki so si jo nekoč lahko privoščili in je bila dovoljena in celo zaželena, k hipervidnosti. Kdor ni nenehno na očeh in ves čas ne poroča o sebi, pa naj bo med službo ali na dopustu, je sumljiv, nenavaden in verjetno celo nevaren. Tisti, ki nimajo česa skrivati, se zato ne samo pokažejo, temveč kar razkazujejo – in to ne le politiki in zvezdniki, temveč tudi povsem navadni ljudje. Biti viden postaja normalno, biti neviden pa nenormalno. In z vsakim novim pripomočkom, ki omogoča razkazovanje, povezovanje in objavlanje podob in vtisov, se splošna norma pomika še bolj v smeri vidnosti. Družbeni svet, v katerem živimo, je očitno utemeljen na konceptu hipervidnosti, v katerem je »videti dobro, videti vse pa bolje«, če priredim slogan fiktivnega visokotehnološkega podjetja iz romana Krog, omenjenega v drugem poglavju.

Trije pogledi v prihodnost

Kam vodita obsedenost s pogledi in potreba po nenehni vidnosti? Za prihodnost si lahko zamislimo vsaj tri scenarije. Po prvem bomo obtičali v »steklenem panoptiku«, ki ga sami pomagamo

graditi. Njegove prostore bomo opremljali z dodatnimi kamerami in drugimi nadzornimi pripomočki. Še naprej bomo poročali o tem, kaj počnemo sami in s čim se ukvarjajo drugi. Za ugodnosti, ki nam jih bodo ponudili, bomo pripravljene pokazati več sebe in se razkazovati v najnenavadejših in najintimnejših okoliščinah. Če bomo dobili popust za toaletni papir ali zdravstveno zavarovanje, se bomo, na primer, pripravljene razkazovati na pametnem stranišču, ki bo natančno stehtalo, koliko iztrebkov smo ustvarili, in analiziralo njihovo biološko in kemijsko sestavo. Podatke bo potem prejel naš zdravnik in nas po potrebi, in to dobesedno, po mobilni aplikaciji povabil na pogovor ter nam že vnaprej zabičal, naj uživamo manj maščob in več beljakovin in mineralov. Prejela jih bo tudi zavarovalnica, ki nam bo določila letno premijo glede na način prehranjevanja, podobno kot bo ta znesek določala s pomočjo pametnih ur in drugih naprav, ki bodo spremljale in merile naše dnevne aktivnosti. Dostopni ne bodo le naši podatki, temveč tudi podoba. V stranišče bo namreč vgrajena kamera, ki nas bo posnela med uriniranjem ali odvajanjem blata. Prizor si bodo v živo ogledali fetišisti, ki jih vzbujajo tovrstne dejavnosti – in teh že zdaj ni malo. V Južni Koreji policija vsako leto obravnava na tisoče primerov, ko neznanci v školjke javnih stranišč nastavijo kamere. Velika večina žrtev je žensk, zalezujejo pa jih povečini moški. Varuhi reda priznavajo, da večine tistih, ki nastavljajo kamere in se naslanjajo ob sanitarnih posnetkih, nikdar ne odkrijejo, in to navkljub »straniščnim patroljam«, ki so jih uvedli za preverjanje javnih toaletnih prostorov. Južnokorejska policija vsako leto odkrije več prekrškov, povezanih z nezakonitim snemanjem v intimnih situacijah, od leta 2011 do 2017 se je število primerov početerilo (Spletni vir 50).

Kar je zdaj nezakonit in nespodoben poseg v tujo intimo, bi lahko v prihodnosti postalo običajno, normalno in sprejemljivo dejanje. Meje zasebnosti se bodo namreč vse bolj razblinjale, razdali jo bomo do zadnjega kotička. Senzorji, kamere in mikrofoni, ki jih bomo ves čas nosili s sabo, bodo zapisovali in samodejno odpošiljali podatke o tem, kje in koliko se gibljemo, s kom se srečujemo, kaj jemo in pijemo, kako vozimo, kdaj hodimo spat, kako pogosto uriniramo itn. Vse dejavnosti posameznikov in

skupnosti bodo kvantificirane, kar bo podjetjem olajšalo oglaševanje in prodajo. Ljudem bodo lahko ponudila natanko tisto, kar potrebujejo, in sicer v zameno za brezplačno navigacijo, dostop do spletnih omrežij in elektronske pošte ter podobne nagrade.

Drugi scenarij je bolj optimističen. Ljudje se bomo zaradi vse bolj grobih posegov v zasebnost začeli zavedati številnih pogledov, ki z vseh strani prežijo na nas, in to tudi takrat, ko to najmanj pričakujemo. Lastne podatke bomo začeli bolj varovati, svoje podobe pa ne bomo več nepremišljeno postavljali na ogled. Pred nedovoljenim snemanjem bomo dosledno ščitili svoje otroke in jim omogočili, da se ob polnoletnosti sami odločijo, ali želijo objavljati svoje mladostniške fotografije in jih širiti po omrežjih. Demokratične države in meddržavne zveze, kakršna je Evropska unija, bodo v tej različici prihodnosti postavile čvrste pravne branike pred plenilskimi podjetji, ki kopičijo podatke o navadah ljudi. Splošna uredba o varstvu podatkov, poznana pod kratico GDPR, bo postala temelj za novo družbo. V njej bo skrivno kukanje izza vogalov strogo prepovedano. Tistih, ki bodo kljub temu skrivaj pogledovali k drugim, seveda ne bo kaznoval bog, ki je oslepil radovednega Toma, ko je oprezal za razgaljeno Godivo, temveč bo namesto njega ukrepala državna ali mednarodna policija, sodišče pa bo poskrbelo za izjemno stroge kazni. Evropskemu zgledu bodo sledili v Združenih državah Amerike in naposled obrzdali podjetja, kakršna so Google, Facebook in Amazon, ki posegajo v zasebnost ljudi, razgaljajo njihov vsakdanjik in analizirajo njihove navade. Do spremembe bo čez čas prišlo celo na Kitajskem, kjer se bodo državljani naposled uprli vsevidnemu očesu digitalnega Velikega Brata, razbili svoje mobilnike, sklatili kamere, razmeščene po mestih in vaseh, ter nehali uporabljati družbena omrežja, namenjena nadziranju in družbenemu razvrščanju. Globalna revolucija, ki bo posamezniku povrnila dostojanstvo in pravico do zasebnosti, bo pljusknila do najbolj oddaljenih kotičkov sveta, njen zadnji val pa bo odplaknil še zadnje totalitarne in lažno demokratične režime, na primer tiste v Severni Koreji, Savdski Arabiji in Singapurju, ki utemeljujejo svoj obstoj na nadziranju in kaznovanju.

Še tretji scenarij. V njem se bodo ljudje začeli zavedati, da sta zasebnost in vidnost dejansko dobrini, s katerima lahko v prevladujočem gospodarskem sistemu, torej kapitalizmu, uspešno trgujemo. Na spletu bo nastala mednarodna borza, na kateri bo kdor koli za primerno ceno lahko ponudil na ogled svoje zasebne trenutke in omogočil napravam, ki spremljajo gibanje, da osebne podatke posredujejo najboljšemu ponudniku, od katerega bo morda nekoč prejel oglasno sporočilo. Podobno, kakor se bo dalo vidnost prodati, bo mogoče zasebnost kupiti. Tisti, ki si jo bodo lahko privoščili, bodo s primernim plačilom napravam omejili, da kukajo v njihove domove, in preprečili amaterskim vohonom, da z droni letajo nad strehami njihovih domovanj ter snemajo, kako domačini na vrtu pripravljajo meso na žaru. V globalni skupnosti se bo sčasoma ustvarila razlika med tistimi, ki si zasebnost lahko privoščijo, in drugimi, ki jim je skoraj nedostopna. Sodobna aristokracija bo obvladovala podatke o sebi in jih delila le na lastno željo – ali pa jih prodala za visoko ceno. Plebejci brez sredstev in posledično brez informacijskih zatočišč se bodo znašli pod stalnim nadzorom. Biti viden bo zanje nekaj povsem normalnega, postalo bo del njihove identitete. Med ekstremoma bo ostala velika skupina državljanov, ki bodo bolj ali manj vidni. Skritost in odkritost bosta odvisni od gmotnih zmožnosti in potreb ustanov, podjetij in posameznikov, ki jim bodo na ogled tuja življenja. V tej različici prihodnosti odnos do vidnosti in zasebnosti ne bo povsod enak – kakor že zdaj v bistvu ni. Nanj bodo še bolj kot danes vplivale politične in družbeno-ekonomske razmere, odvisen pa bo tudi od prevladujočih navad v določenem kulturnem okolju in od bruto domačega proizvoda na prebivalca. V najpremožnejših državah si bodo privoščili več miru in zasebnosti, najrevnejše države in ljudi pa bo zelo poceni gledal ves svet – podobno, kakor je nekoč vse gledal bog.

Poslednje razkritje

Pisanje sem začel s priznanjem, da sem nekoč verjel v boga. Za konec naj priznam še nekaj, namreč, zakaj sem sploh napisal to knjigo.

Vodila me je zamisel, da bo nastalo delo, ki ne bo namenjeno in dosegljivo zgolj znanstvenikom, temveč tudi širšemu občinstvu. Preprost in hkrati enigmatičen naslov sem izbral namenoma, da bi pritegnil širok krog bralcev. Želim namreč, da knjigo berejo vsi, da po spletu komentirajo vsebino, da premišljajo o pikantnih podrobnostih o spletni pornografiji, ki sem jih vtikal v besedilo, in da se zabavajo ob opisih instantnih zvezdnikov. Rad bi seveda, da o knjigi razpravljajo tudi raziskovalci in znanstveniki ter presodijo, ali je delo dovolj znanstveno in pomembno z raziskovalnega vidika ali je pa vendarle prepoljudno, da bi ga jemali resno. Izjemno me bo veselilo, če bodo besedilo prebrali moji znanci, posebej tisti, ki jih zalezujem po Facebooku in LinkedInu, jim sledim po Twitterju in katerih fotografije občudujem na Instagramu. Najbolj pa bom vesel, če bodo knjigo odprli moji prijatelji in sorodniki. Želim, da me ob branju spoznajo v globine in da se jim pokažem, kakšen sem v resnici.

Knjigo sem, skratka, napisal, da bi bil vidnejši, bolj poznan in slaven. Že zdaj, ko tole pišem, si zamišljam, kako v soju žarometov stojim na odru mogočne dvorane in stotinam ali celo tisočim poslušalcev berem stran za stranjo in s svojimi besedami skoraj hipnotiziram občinstvo. Ko končam z branjem in zaprem knjigo, nastane kratek predah, ki traja sekundo, dve, nato pa se zasliši gromek aplavz, ki traja in traja. Občinstvo v nekem trenutku kot na ukaz vstane in začne ritmično ploskati, kakor da stoji pred njimi severnokorejski predsednik. S pogledom ošinem vsak kotiček dvorane, srečati želim vse oči, ki občudujoče zrejo vame. Roke razširim visoko v zrak, kakor bi hotel objeti vsakogar, ki me je prišel poslušat. Občinstvo takrat podivja, vzklikati začnejo moje ime ... »Vsi me gledajo,« si mislim in se nenadoma zavem: Jaz sem bog. Da, jaz sem bog!

Predramim se in pogledam okoli sebe. Nikjer nikogar. Zazrem se v kamero prenosnega računalnika. Me sploh kdo vidi? Pogledam na Facebook. Nobenega novega všečka.

ZAHVALE

V knjigi sem predstavil številne teme: od instantnih zvezdnikov in tehnološkega nadzora do spletnih omrežij in selfijev. Obravnaval sem jih ob svojih raziskavah v različnih programih in projektih, ki jih je iz državnega proračuna sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije: *Slovenske identitete v evropskem in svetovnem kontekstu* (P6–0187), *Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks* (P6–0088), *Primerjalna analiza konstruiranja in redefiniranja prostorskih konceptov v procesih slovenske integracije v nadnacionalne okvire* (J6–0374), *Primerjalna analiza slovenske antropologije v evropskem raziskovalnem prostoru: Preteklost, sedanjost in prihodnost* (J6–2273), *Junaki in slavne osebnosti v Sloveniji in Srednji Evropi* (J6–5558) in *DriveGreen: Razvoj aplikacije za spodbujanje eko-vožnje pri prehodu v nizkoogljico družbo* (L7–6858). Raziskavo, kako uporaba novih tehnologij spreminja ravnanje in navade ljudi, nadaljujem v raziskovalnem projektu *Nevidno življenje odpadkov: Razvoj etnografsko utemeljene rešitve za upravljanje z odpadki v gospodinjstvih* (L6–9364).

Nekatere vsebine, obravnavane v besedilu, sem že predstavil v različnih publikacijah. O tehnologijah, ki vplivajo na način življenja in mišljenja v panoptični družbi sem razpravljal v *Etnologu* (Podjed 2011), o spletnih omrežjih, ki oznanjajo konec prostorske paradigme, sem pisal v poglavju knjige *Ustvarjanje prostorov* (Podjed 2010), o instantnih zvezdnikih in zvezdnicah pa sem prispevke objavil v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* (Podjed 2012), knjigi *Heroji in slavne osebnosti na Slovenskem* (Podjed 2013) in reviji *Traditiones* (Podjed 2016), kjer sem pisal tudi o »pridnosti« med vožnjo pod nadzorom (Podjed 2014). Predsednikov profil na Instagramu sva pregledala z Ajdo Pretnar in analizo objavila v zborniku konference *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika* (Podjed in Pretnar 2018), o razstavljanju teles pa sva v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* in *Ethnologie*

française pisala z Alenko Bartulović (Bartulović in Podjed 2008; Podjed in Bartulović 2012).

Med nastajanjem knjige so name vplivali številni avtorji, ki sem jih navedel večinoma sproti, za nekatere pa sem pozneje ugotovil, da v besedilu sploh niso omenjeni, čeprav bi morali biti. Med njimi so najpomembnejši trije. Prvi je Andrew Keen, ki je v knjigi Digitalna vrtoglavica (*Digital Vertigo*, 2012) med drugim opisal, kako je obiskal vitrino, v kateri so shranjeni posmrtni ostanki Jeremyja Benthama, predvsem pa je pojasnil, zakaj smo zaradi digitalnih pripomočkov postali bolj osamljeni, namesto da bi bili bolj povezani. Drugi je Hal Niedzviecki, ki je v knjigi Kukalni dnevniki (*The Peep Diaries*, 2009) opisal, kako so tehnologije, ki omogočajo opazovanje in razkazovanje, preoblikovale vsakdanje življenje množice ljudi po svetu, svet pa spremenile v velikansko erotično predstavo, ki ji pravijo *peep show*. Tretje pomembno delo, SuperVizija (*SuperVision*, 2013), sta napisala John Gilliom in Torin Monahan in v njem na številnih primerih – od kamer in prenosnih telefonov do plačilnih kartic – predstavila, kako lahko sodobno tehnološko nadzorovanje vpliva na vedenje ljudi.

Zahvaljujem se vsem, ki so prebrali besedilo pred njegovo zadnjo različico in ga pomagali z vprašanji in mnenji izboljšati, nekateri med njimi pa so pripravili še komentarje, ki spremljajo knjigo med bralce. To so Nataša Briški, Vuk Ćosić, Jurij Fikfak, Meta Gorup, Vanja Huzjan, Nataša Koražija, Daša Ličen, Jernej Mlekuž, Rajko Muršič, Matej Praprotnik, Aljoša Pužar, Gregor Stamejčič - Grizli, Marcel Štefančič jr., Agata Tomažič in Jelka Zupanič. Urednici Ingrid Slavec Gradišnik se najlepše zahvaljujem, da je besedilo temeljito prebrala in ga pomagala izboljšati tudi z jezikovne strani. Alešu Pogačniku, vodji in glavnemu uredniku Založbe ZRC, pa hvala, ker je poskrbel, da je knjiga izšla.

Na koncu iskrena hvala mojim, za katere se trudim biti viden in ki jih najraje vidim: Petru, Gregorju in Marku Podjedu in Sari Arko.

SPREMNA BESEDA

Lenart J. Kučič

Pot v totalitarizmu je tlakovana z vsečki

Pred več kot desetimi leti so v modni svetovalnici britanskega dnevnika *The Guardian* odgovarjali na vprašanje, kako se obleči za Facebook. »Končno sem se pridružila Facebooku,« je povedala bralka Lauren. »A sem se znašla v hudi modni zadregi. Kako naj se oblečem za svojo profilno fotografijo? Naj sledim svojemu odštekanemu modnemu slogu ali mi priporočate kaj bolj umirjenega?«

Odgovora se ne spomnim več, toda nekaj mesecev pozneje sem na srečanju novomedijskih podjetnikov izvedel, da sta londonska študenta – ameriški novinarski fotograf in modna oblikovalka – prav v Laurenini zadregi zaslutila rešitev svojih težav. Padec vrednosti ameriškega dolarja jima je v preteklih nekaj mesecih zelo oklestil študentska kredita, ki sta zaradi visokih londonskih cen skopnela že pred koncem prvega semestra. Vedela sta, da si bosta morala do pomladi poiskati delo, če bosta hotela ostati v Evropi. Kaj pa, ko bi združila znanje in upala, da je na spletu še dovolj podobnih modnih zadreg?

Uredila sta si manjši fotografski studio. Študijski kolega je postavil spletno stran, na voljo sta imela tudi skladišče z oblekami preteklih študentskih modnih revij. Storitev je bila preprosta: fotografiramo za družabna omrežja. Potrebujete resno, zabavno, elegantno ali ekstravagantno fotografijo? Se ne znate odločiti in vam mi izberemo pravo podobo? Čez nekaj mesecev nista več razmišljala o kreditu, toda študija tisto leto nista končala, saj sta imela preveč dela s fotografiranjem in modnim svetovanjem. Sprva sta se specializirala za Facebook, nato sta v ponudbo dodala še druga družabna omrežja: za iskalce službe, zmenkarske platforme in osebne predstavitve.

Pri delu sta se morala najprej prilagoditi precej drugačni fotografski psihologiji. Tradicionalni portretni fotograf je moral pravilno ugotoviti, s kakšno podobno bo zadovoljen naročnik – na kateri fotografiji si bo najbolj všeč. Pri tem si je lahko pomagal s pogovorom in skupnim pregledovanjem preskusnih fotografij, ki so razkrile pričakovanja portretirane osebe. Ta niso bila odvisna samo od okusa, temveč tudi od spola, starosti, družbenega položaja, poklica in vloge, ki jo je uprizarjal posameznik. Fotografija je morala utrjevati to vlogo in dober portretni fotograf jo je znal uprizoriti.

»Fotografiranje za Facebook« je bilo drugačno. Sprva se je zdelo, da je družabno omrežje predvsem spletna preslikava analognega predhodnika – šolskega zbornika s fotografijami in opisi, ki so ga ob koncu letnika prejeli sošolci in sošolke. Takšne so bile tudi profilne fotografije na Facebooku. Uporabniki so objavljali, kar so pač imeli: podobe iz družinskih albumov, portrete iz osebnih dokumentov, izrezke iz skupinskih fotografij, simbolne podobe in ilustracije ali, če so imeli srečo, nekoliko boljše posnetke, ki jih je posnel kolega s »pravim« fotoaparatom. Toda digitalni zborniki so ponujali možnost, ki je zelo hitro postala najpomembnejše merilo za novi družbeni status: števec elektronskih prijateljev in možnost všečkanja objav.

Uredniki lastnega tabloida

V knjigi *Zasvojeni* (*Hooked*, 2014) je ameriški publicist in poznavalec internetne industrije Nir Eyal pojasnil, da so se snovalci družabnih omrežij zgledovali po igrah na srečo. Igralni avtomati in druge igre na srečo morajo igralcu ponuditi ravno pravo razmerje med nagradami, naključjem, ugodjem in frustracijo, da težko prekinejo igro. Igralnice imajo za takšno pogojevanje ekonomski interes, saj jim vsaka dodatna minuta za igralnim avtomatom ali mizo povečuje dohodek. Podobno načelo upoštevajo računalniške igre in elektronska družabna omrežja, ki uporabniško pozornost (»angažiranost«) preprodajajo oglaševalcem. Poiškati morajo načine, s katerimi bodo »igralce« čim dlje obdržali

pred elektronskimi zasloni in jih prepričali, da se vedno znova vrnejo.

S preskušanjem uporabniškega vedenja so ugotovili, da javno viden števec prijateljev (že poimenovanje vseh elektronskih stikov za »prijatelje« ni naključno) spodbuja pridobivanje novih prijateljev. To pomeni tako hitrejše in manj premišljeno dodajanje novih stikov – oseb, ki jih niti zares ne poznamo – kot tudi vedenje, zaradi katerega nas v svoje sezname dodajajo drugi. Pri tem ima zelo pomembno vlogo všečkanje, saj z všečkanjem tujih objav povečujemo verjetnost, da bomo sprejeti v njihovo omrežje, in hkrati možnost, da bomo tudi sami uživali v nagradi, ki jo prinese tuja pozornost. Če bi se pred dvajsetimi leti vsakih nekaj minut oglasili na pošti in vprašali, ali nas čaka kaka nova pošiljka, bi nas imeli za nore, ugotavlja Eyal. Če vsakih nekaj minut preverimo dogajanje na družabnih aplikacijah, je to postala nova normalnost, ki pa ni brez posledic.

Londonska študenta sta kmalu ugotovila, da za njune naročnike ni pomembno predvsem lastno zadovoljstvo s fotografijami, temveč odzivi, ki jih je objava sprožila na družabnem omrežju. Je prejela dovolj pohvalnih komentarjev in všečkov? Je pritegnila nove prijatelje? Jo je pohvalil ali pogrjal kak vplivnik – oseba z višjim statusom in razvejenim družabnim omrežjem? Zato sta se problema lotila podatkovno. Sledila sta spletnim objavam fotografij, ki sta jih posnela, in za vsako izračunala »uspešnostni indeks«. Na vseh družabnih omrežjih in fotografskih knjižnicah sta iskala in analizirala najbolj deljene, komentirane in priljubljene fotografije, da bi morda našla pravi recept za idealno družabno fotografijo.

Ugotovila sta, da imajo najbolj komentirane fotografije nekatere podobne sestavine. Mogoče jih je razvrstiti v nekaj značilnih zvrsti, od »zabavnih« (posnetih v šibki svetlobi in pogosto od zgoraj) in »zasanjanih« (prevladujejo mehkejša barva in svetli toni) do »avanturističnih« (šport in potovanja) in »romantičnih« (v paru). Pozitivna čustva (nasmemani obrazi) so veliko privlačnejša od nevtralnih podob, ekstrovertiran videz ima prednost pred umirjenim. A sta trčila ob podobno oviro kot razvijalci

algoritmov za iskanje glasbenih uspešnic. Algoritmi znajo zelo dobro pokazati, zakaj je bila priljubljena skladba priljubljena, saj v veliki večini uspešnic najdejo podobne prvine: harmonije, ritme, prehode in razmerja med refreni. Precej manj uspešni pa so poskusi ustvarjalcev in producentov, ki hočejo z algoritemsko pomočjo in analizo preteklih skladb sestaviti novo uspešnico, ugotavlja Christopher Steiner v knjigi *Avtomatiziraj tole (Automate This, 2012)*. Popularna glasba je postala zaradi uporabe algoritmov vse bolj uniformirana, saj je začel velik del ustvarjalcev slediti enakim pravilom všečnosti. To pa velja tudi za fotografije (in fotografe) na družabnih omrežjih.

Dodajanje povratne zanke – števecv, komentarjev in všečkov – je na družabne platforme vplivalo precej drugače, kakor so upali in verjeli zgodnji teoretiki interneta. Neskončne možnosti objav in osebnega izražanja, ki jih ponujajo blogi in osebni profili, v resnici niso tako neskončne. Tim Wu v knjigi *Trgovci s pozornostjo (The Attention Merchants, 2016)* pojasnjuje, da morajo lastniki družabnih platform upoštevati enaka pravila industrije pozornosti kot pred njimi lastniki množičnih medijev in oglaševalskih agencij. Če so hotela komercialna medijska podjetja preprodajati pozornost oglaševalcem, so morala pritegniti čim večje občinstvo v demografskih skupinah z največjo porabniško močjo. Zato so brez vsakršne cenzure ali zunanjega ukaza večinoma ponudila podobno razmerje zabavnega, šokantnega in strašljivega, iz česar so zrastle tabloidi – tiskani in pozneje televizijski –, ali, drugače rečeno, sredinskega in očiščenega vsakršne skrajnosti, ki bi lahko odvrnila porabnike.

Spletne platforme so od medijskih podjetij prevzele poslovni model in glavni vir dohodkov – oglase, vendar s pomembno razliko. Večine vsebin niso prispevali plačani profesionalci, torej uredniki, novinarji in publicisti, temveč uporabniki družabnih omrežij. Zato so uspešna spletna podjetja postopoma razvila sisteme spodbud in omejitev, ki so usmerjali uporabniško vedenje v oglaševalcem prijazne načine. Uporabniki Facebooka, Snapchata, Instagrama in drugih družabnih omrežij se zelo hitro naučijo, katere objave jim prinesejo večji družabni izkupiček. Podobno kot lastniki elektronskih platform tudi oni merijo uspešnost

objav, odstranijo manj uspešne vsebine in ponudijo več tistega, kar prinaša nagrado. Enakim pravilom sledijo spletni iskalniki in oglasni algoritmi, ki pomembnost določene objave ovrednotijo predvsem z njeno zmožnostjo, da spodbuja odzive uporabnikov. Bolj deljene, komentirane in všečkane vsebine imajo prednost pred tistimi, ki pritegnejo manj pozornosti uporabnikov, ne glede na vsebino. Tudi na spletu so se razvili zelo podobni žanri kot v komercialnih medijih. Namesto državljskega novinarstva in debatnih idealov starogrške *agora* sta prevladali tabloidnost in utrjevanje porabniškega družbenega reda, ki jih brezplačno soustvarjajo uporabniki – in hkrati porabniki – spletnih platform.

Ujetniki mehurčka

Idealistično obdobje spletnih študij so zato nadomestili precej bolj realistični, kritični ali pesimistični pogledi, ki jih v knjigi *Videni* povzema opazovalec in hkrati udeleženec elektronskih družbenih fenomenov Dan Podjed.

Ker se družabni algoritmi učijo iz preteklega uporabniškega obnašanja in nam skušajo »ustreči«, nas neopazno zapirajo v »mnenjske mehurčke«, kjer nas obdajo z znanim in predvidljivim. Ali pa nas, nasprotno, obkrožijo z enako mislečimi, kar lahko radikalizira izolirane posameznike in krepí teorije zarote; pojav, ki ga je med prvimi opisal Eli Pariser v knjigi *Filtrirni mehurček* (*The Filter Bubble*, 2011). Nenehna elektronska povezanost in poudarjenost nista povečali vidnosti in bližine, ampak imata pogosto nasproten učinek – odtujenost in osamljenost. Življenje na Facebooku in drugih družabnih omrežjih je zato vse bolj podobno neskončni resničnostni oddaji, kjer je vsaka objava neizprosna bitka za košček pozornosti, primerjanje in strah pred izgubo pridobljenega družbenega statusa.

Takšna izguba ima za posameznika negativne psihološke učinke, saj povzroča stres, zbuja tesnobo in povzroči negativno samopodobo. Toda načrtno izkoriščanje človeške potrebe po razkazovanju in nagradah nima samo psiholoških posledic. Spletni oder, na katerem posamezniki igrajo svoje družbene vloge, je

predvsem velikansko zbirališče podatkov, je laboratorij, v katerem smo vsi opazovanci.

Za ponazoritev spletne vidnosti nista več primerni prisposobi, ki so jih uporabili ustvarjalci nemškega filma *Življenje drugih* (2006), ko so predstavili delo anonimnega uslužbenca nekdanje vzhodnonemške varnostne službe Stasi – posameznika, ki z mikrofoni in kamerami spremlja vsako besedo oporečniškega para, ali podoba popolnega zapora, panoptika, ki ga je v 18. stoletju predvidel britanski filozof Jeremy Bentham in pozneje v romanu *1984* nadgradil George Orwell. Oba sta domnevala, da je občutek nenehne vidnosti najučinkovitejša oblika nadzora, pri katerem sploh ne potrebujemo več dejanskih zaporniških paznikov ali človeških tajnih agentov, ki v avtoritarnih režimih preganjajo problematične posameznike. Živela sta v časih, ko si še noben režim ni mogel privoščiti toliko nadzorovalcev, kolikor je bilo nadzorovancev, zato sta za uresničitev družbe nadzora potrebovala utvaro nenehnega nadzora, v katero so verjeli nadzorovani. Vendar si je danes že mogoče predstavljati prihodnost brez takšne omejitve.

Velika številka je vsota vseh atomov v vesolju, mi je spomladi 2016 v pogovoru povedal nekdanji tehnični direktor ameriške nacionalne varnostne agencije NSA Bill Binney in dodal, da je osem milijard Zemljanov za računske zmožnosti današnjih računalnikov razmeroma majhna podatkovna zbirka. Tudi če zapišemo in analiziramo prav vsa sporočila, klice, lokacije, posnetke, spletna iskanja in elektronske interakcije omreženih posameznikov, še nismo dosegli tehničnih zmogljivosti računskih strojev, ki zmorejo s pomočjo strojnega učenja in algoritmov vse učinkoviteje analizirati veliko podatkovje. To pomeni, da je postala tehnično in operativno uresničljiva tudi dejanska družba nadzora.

Bo tudi uresničena?

Veliko podatkovje in strojno učenje, ki ga pogosto uporabljamo kot sopomenko za umetno inteligenco, je mogoče primerjati z dvema preteklima iznajdbama, ki sta popolnoma spremenili zgodovino znanosti in človeške vednosti – s teleskopom in z mikroskopom. Prvi je približal svetove, ki so preveč oddaljeni za

človeška čutila, drugi je razkril premajhne. Oba sta zahtevala drugačno razlago sveta in morda bodo imela podoben učinek tudi orodja, ki zmorejo celotno družbo opisati kot preplet podatkovnih točk in njihovih interakcij. Strojni pogled namreč ne sestavljajo samo izjemno natančna tipala, ki lahko skoraj z roba vesolja preberejo drobno pisavo, spoznajo obraze ali zaznajo drobne spremembe v temperaturi – znanilce bolezni ali skrite človeške dejavnosti. Podatkovni telemikroskopi omogočajo tudi spoznavanje, povezovanje in analizo vzorcev, ki jih prej ni bilo mogoče zaznati.

Gospodarji podatkovnega mikroskopa

Vsak uporabnik elektronskih komunikacijskih orodij pušča unikaten podatkovni prstni odtis, je povedal Binney. Med milijardami Zemljanov ni nobenega drugega posameznika, ki bi se ob enakem času zadrževal na istih lokacijah kot jaz, ki bi imel v imenikih iste stike, ki bi redno komuniciral z istimi osebami, ki bi na spletu iskal enake pojme, kupoval enake izdelke in prebiral iste vsebine.

Nihče drug nima mojega prstnega odtisa, s katerim odklepam pametni mobilnik, ali enakega obraza, kakor je objavljen na mojem družabnem profilu. Stroji na zapestju, na mizi in v žepih preštevajo srčne utripe in korake, poslušajo glasovne ukaze in zaznavajo razlike v govoru, ki lahko opozarjajo na stres, vznemirjenost ali prve znake degenerativne bolezni. Zbrani podatki bi lahko zelo koristili družboslovju, medicinski diagnostiki, napovedovanju naravnih nesreč, sodstvu ali lovcem na korupcijo in kriminal. Vendar imajo nekatere bistvene slabosti, zaradi katerih utegnejo njihovi negativni družbeni učinki prevladati nad pozitivnimi.

Prva je izjemno veliko nesorazmerje med opazovalci in opazovanimi. Za omrežno ekonomijo in strojno učenje je najpomembnejša velikost. Več podatkov omogoča uspešnejše učenje algoritmov in natančnejše rezultate. Največ podatkov pa so zbrale nacionalne države in velika zasebna podjetja, ki so pridobila

monopolne ali močno prevladujoče tržne položaje v digitalni ekonomiji: Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft in drugi. Ti podatki niso javna dobrina, ki bi bila dostopna vsem. Države jih hranijo zaradi strateških in varnostnih razlogov, korporacije jih skrivajo za poslovnimi skrivnostmi in varujejo kot zasebno lastnino. To hkrati povečuje moč lastnikov podatkov in jih varuje pred morebitnimi tekmeci, saj je postala cena vstopa v podatkovno ekonomijo izjemno visoka.

Pri razvoju umetne inteligence bo skoraj nemogoče tekmovali z Googlom, ki je na računalniške strežnike shranil skoraj celoten splet, digitaliziral knjige, zbral velik del človeške pisne komunikacije (v medijih, blogih in elektronski pošti), izdelal natančne zemljevide celotnega planeta in se z operacijskim sistemom Android naselil na večini pametnih mobilnikov. Le države z velikim obveščevalnim proračunom in dolgo vohunsko tradicijo zmorejo ustanoviti in financirati spletne agencije z več deset tisoč zaposlenimi, ki po zgledu Rusije in Kitajske pregledujejo vsebine na spletu in izvajajo propagandne kampanje, s katerimi skušajo vplivati na politične razmere po svetu. Samo največje politične stranke si lahko privoščijo zelo drage storitve analitskih družb, ki si prizadevajo, da z analizami družabnih omrežij, porabniških podatkov in osebnostnih vzorcev volivcev usmerjajo kampanjo ter zboljšajo volilni rezultat. Najmočnejša podatkovna orodja in umetna inteligenca bodo zato – podobno kot nekoč jedrske konice – dosegljiva samo velesilam.

Takšna asimetrija moči morda pomeni konec demokracije, meni izraelski zgodovinar Noah Yuval Harari, ki je v zbirki esejev z naslovom 21 lekcij za 21. stoletje (*21 Lessons for the 21st Century*, 2018) premišljal tudi o razmerju med informacijsko tehnologijo in totalitarizmom. Trditve, da nas družabna omrežja morda že poznajo bolje, kakor se poznamo sami, je treba razumeti dobesedno. Naši digitalni prstni odtisi razkrivajo vse intimne podrobnosti, osebne lastnosti, strahove, misli in čustvena stanja. Leta 2014 so morali pri Facebooku zaradi javnih kritik prekiniti študijo, v kateri so ugotavljali psihološke vplive izpostavljenosti določenim vsebinam, in ugotovili, da prikazovanje negativnih vsebin dejansko vpliva na slabše počutje in razpoloženje uporabnikov.

Harari meni, da se bo natančnost takšnega vplivanja z novimi podatki in analitičnimi orodji še izboljševala. To lahko v prihodnosti prinese predvidevanje in oblikovanje človeških odločitev, konec svobodne volje in s tem demokratičnega političnega procesa.

Takšni scenariji niso omejeni samo na visokotehnološke avtokracije, kakršni sta Singapur in Kitajska, kjer preskusno uvajajo sistem družbenega točkovanja, ki bo iz vseh zbranih podatkov izračunaval družbeno sprejemljivost vsakega državljana. Tudi v zahodnih demokracijah je od komentarjev na družabnih omrežjih, objavljenih fotografij in videov, lokacije in drugih podatkov vse bolj odvisno, na katero fakulteto se bo posameznik vpisal, katero delo bo opravljal, koliko kredita bo dobil, s kom bo šel na zmenek in kako visoko premijo življenjskega zavarovanja bo plačeval. Toda teh podatkov večinoma ne pregledujejo ljudje, temveč stroji, kar je druga velika slabost nekritične uporabe podatkovnih telemikroskopov.

Države ne uvajajo informacijskih sistemov samo zaradi nadzora, ampak tudi zaradi obljube večje učinkovitosti in prihrankov. Politiki se odločajo za nakupe videonadzornih sistemov, da bi zmanjšali stroške za policijo in druge človeške programe za zmanjševanje kriminala. A jih nato zaupajo upravljavcem, ki hočejo prav tako zmanjšati stroške za človeške zaposlene in jih nadomestiti z algoritmi. Ti so v praksi še premalo natančni in jim ni mogoče zaupati pomembnih nalog. Najboljši sistemi za prepoznavanje obrazov se zmotijo v najmanj nekaj odstotkih primerov. Če takšen sistem namestimo na železniško postajo ali letališče, kjer je vsak dan milijon potnikov, to pomeni več deset tisoč napačnih prepoznav na dan, kar je povsem neuporabno za preganjanje terorizma in organiziranega kriminala. Toda brez ustreznih varoval lahko napačna strojna prepoznavna naključnemu posamezniku zelo zagreni življenje. Uvrsti ga na seznam teroristov ali celo posreduje vojaškemu brezpilotnemu letalniku, ki ga bo prepoznal in razstrelil.

Odgovor na takšne pomisleke je vedno enak. Potrebujemo še več podatkov in natančnejše algoritme, ki ne bodo delali napak.

Vse to kaže na dva možna scenarija za prihodnost. Prvega je v sklepu knjige *Videni* predvidel tudi Dan Podjed. Vsemogočne elite bodo s podatkovnimi orodji nadzorovale in obvladovale svet, a pri tem ne bodo potrebovale represije ali uporabljale skoraj božjih moči, temveč se jim bodo ljudje podredili prostovoljno: zaradi udobja, popustov in narcistične potrebe po razkazovanju. V drugem bodo človeške usode preračunavali stroji, ki jim bodo politiki, uradniki in menedžerji postopoma prepustili večino odločanja ter jih s pomanjkljivimi podatki programirali za kar največjo učinkovitost. Takšni prihodnosti izbiramo vsakič, ko skušamo – podobno kot nekoč Lauren – z videzom pritegniti kar največ odobravanja na Facebooku ali drugih družabnih omrežjih. Za drugačne prihodnosti pa bo treba morda najprej postati manj družaben in bolj neviden: obrniti razmerje med nadzorovalci in nadzorovanimi, zahtevati dostop do podatkovnih orodij in nadzor nad njimi, si prisvojiti lastništvo nad lastnimi podatki ter si prizadevati za pravico do zasebnosti. In vztrajati, čeprav za takšne zahteve ni mogoče pričakovati nagrad, prijateljstev ali všečkov – ne na spletu ne v družbi.

REFERENCE

Literatura

- Andrejevic, Mark. 2005. The Work of Watching One Another: Lateral Surveillance, Risk, and Governance. *Surveillance and Society* 2 (4): 479–497.
- Angwin, Julia. 2014. *Dragnet Nation: A Quest for Privacy, Security, and Freedom in a World of Relentless Surveillance*. New York: Times Books.
- Arendt, Hannah. 2007 (1963). *Eichmann v Jeruzalemu*. [*Eichmann in Jerusalem*.] Ljubljana: Študentska založba.
- Bartulović, Alenka in Dan Podjed. 2008. Razstavljeno telo. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48 (1/2): 24–34.
- Battelle, John. 2010 (2005). *Iskanje: Kako so Google in njegovi tekmeči na novo napisali pravila posla in preoblikovali našo kulturo*. [*The Search: How Google and Its Rivals Rewrote the Rules of Business and Transformed Our Culture*.] Ljubljana: Pasadena.
- Bentham, Jeremy. 1842. *Auto-Icon; or, Farther Uses of the Dead to the Living: A Fragment*. (Neobjavljeno delo.)
- Bentham, Jeremy. 1995 (1787). *The Panopticon Writings*. London: Verso.
- Boorstin, Daniel J. 1992 (1961). *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Vintage Books.
- Bourdieu, Pierre. 1986. The Forms of Capital. V: John G. Richardson (ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.
- Bourrat, Pierrick, Nicolas Baumard in Ryan McKay. 2011. Surveillance Clues Enhance Moral Condemnation. *Evolutionary Psychology* 9 (2): 193–199.
- boyd, danah m. in Nicole B. Ellison. 2008. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13 (1): 210–230.

- Božovič, Miran. 2000. *An Utterly Dark Spot: Gaze and Body in Early Modern Philosophy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Brin, Sergey in Larry Page. 1998. The Anatomy of a Large-Scale Hypertextual Web Search Engine. *Computer Networks and ISDN Systems* 30: 107–117.
- Burgess, Jean in Joshua Green. 2009. *YouTube: Online Video and Participatory Culture*. Cambridge in Malden: Polity.
- Calvert, Clay. 2000. *Voyeur Nation: Media, Privacy, and Peering in Modern Culture*. Boulder in Oxford: Westview Press.
- Carr, Nicholas. 2009. *The Big Switch: Rewiring the World, from Edison to Google*. New York in London: W. W. Norton & Company.
- Castells, Manuel. 2003 (1996). *The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Cleland, John. 1970 (1748). *Fanny Hill: Spomini kurtizane*. [Fanny Hill, or Memoirs of a Woman of Pleasure.] Koper: Lipa.
- Cvirn, Janez idr. 1995. *Vodnik po zbirkah Pokrajinskega muzeja Celje*. Celje: Pokrajinski muzej.
- Debord, Guy. 1999 (1967). *Družba spektakla*. [La société du spectacle.] Ljubljana: ŠOU, Študentska založba.
- Dines, Gail. 2010. *Pornland: How Porn Has Hijacked Our Sexuality*. Boston: Beacon Press.
- Douglas, Mary. 1994. The Genuine Article. V: Stephen H. Riggins (ur.), *The Socialness of Things: Essays on the Socio-Semiotics of Objects*. Berlin in New York: Mouton de Gruyter, 9–22.
- Drucker, Malka. 2002 (1991). *Frida Kahlo*. Ljubljana: Študentska založba.
- Eggers, Dave. 2014. *The Circle*. London: Penguin Books.
- Emery, Nathan J. 2000. The Eyes Have It: The Neuroethology, Function and Evolution of Social Gaze. *Neuroscience and Bio-behavioral Reviews* 24: 581–604.

- Eyal, Nir. 2014. *Hooked: How to Build Habit Forming Products*. London itd.: Penguin.
- Fahy, Thomas. 2007. One Night in Paris (Hilton): Wealth, Celebrity, and the Politics of Humiliation. V: Ann C. Hall in Marjia J. Bishop (ur.), *Pop-Porn: Pornography in American Culture*. Westport, CT, in London: Praeger, 75–98.
- Fernback, Jan. 2013. Sousveillance: Communities of Resistance to the Surveillant Environment. *Telematics and Informatics* 30 (1): 11–21.
- Foucault, Michel. 2004 (1975). *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. [Surveiller et punir: Naissance de la prison.] Ljubljana: Krtina.
- Freud, Sigmund. 1986 (1919). *Das Unheimliche*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Gallup, Gordon G. Jr. (idr.). 2003. The Human Penis as a Semen Displacement Device. *Evolution and Human Behavior* 24 (4): 277–289.
- Gilliom, John in Torin Monahan. 2013. *SuperVision: An Introduction to the Surveillance Society*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Goffman, Erving. 2014 (1959). *Predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju*. [The Presentation of Self in Everyday Life.] Ljubljana: Studia humanitatis.
- Harkin, James. 2009. *Cyberburbia: The Dangerous Idea That's Changing How We Live and Who We Are*. London: Little Brown.
- Haggerty, Kevin D. in Richard V. Ericson. 2000. The Surveillant Assemblage. *British Journal of Sociology* 51 (4): 605–622.
- Haley, Kevin J. in Daniel M. T. Fessler. 2005. Nobody's Watching?: Subtle Cues Affect Generosity in an Anonymous Economic Game. *Evolution and Human Behavior* 26: 245–256.
- Harari, Noah Yuval. 2018. *21 Lessons for the 21st Century*. New York: Spiegel & Grau.

- Hilton, Paris (z Merle Ginsberg). 2005. *Confessions of an Heiress*. New York: Fireside.
- Hirschfeld, Magnus. 1948. *Sexual Anomalies: The Origins, Nature, and Treatment of Sexual Disorders*. New York: Emerson Books.
- Humpreys, Lee. 2011. Who's Watching Whom?: A Study of Interactive Technology and Surveillance. *Journal of Communication* 61 (4): 575–595.
- Keen, Andrew. 2007. *The Cult of the Amateur: How Today's Internet Is Killing Our Culture*. New York (itn.): Doubleday.
- Keen, Andrew. 2012. *Digital Vertigo: How Today's Online Social Revolution Is Dividing, Diminishing and Disorienting Us*. New York: Martin Press.
- Kirkpatrick, David. 2010. *The Facebook Effect: The Real Inside Story of Mark Zuckerberg and the World's Fastest-Growing Company*. London: Virgin Books.
- Kundera, Milan. 1991 (1984). *Neznosna lahkost bivanja*. [Nesnesitelná lehkost bytí.] Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kundera, Milan. 1995 (1993). *Testaments Betrayed*. [Les Testaments trahis.] New York; HarperCollins.
- Lamba, Hemank idr. 2016. Me, Myself and My Killfie: Characterizing and Preventing Selfie Deaths. *arXiv:1611.01911v2*.
- Ley, David J. 2009. *Insatiable Wives: Women Who Stray and the Men Who Love Them*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.
- Linden, Sander van der. 2011. How the Illusion of Being Observed Can Make You a Better Person. *Scientific American*. Dostopno na: <https://www.scientificamerican.com/article/how-the-illusion-of-being-observed-can-make-you-better-person/>
- Lucas, Philip in Anne Sheeran. 2006. Asperger's Syndrome and the Eccentricity and Genius of Jeremy Bentham. *Journal of Bentham Studies* 8: 1–37.

- Mann, Steve. 2004. "Sousveillance": Inverse Surveillance in Multimedia Imaging. V: *Proceedings MULTIMEDIA '04: Proceedings of the 12th Annual ACM International Conference on Multimedia*. New York: ACM New York, 620–627.
- Mann, Steve in Joseph Ferenbok. 2013. New Media and the Power Politics of Sousveillance in a Surveillance-Dominated World. *Surveillance & Society* 11 (1–2): 18–34.
- Marwick, Alice in danah m. boyd. 2011. To See and Be Seen: Celebrity Practice on Twitter. *Convergence* 17 (2): 139–158.
- Mazières, Antoine idr. 2014. Deep Tags: Toward a Quantitative Analysis of Online Pornography. *Porn Studies* 1 (1): 80–95.
- McLuhan, Marshall. 1964. *Understanding Media: The Extensions of Man*. London, New York in Toronto: McGraw-Hill.
- Mead, George Herbert. 1997 (1934). *Um, sebstvo, družba*. [Mind, Self, and Society.] Ljubljana: Krtina.
- Menart, Janez. 1953. Jaz. V: Kajetan Kovič, Ciril Zlobec, Janez Menart in Tone Pavček, *Pesmi štirih*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- Metzl, Jonathan. 2004. Voyeur Nation?: Changing Definitions of Voyeurism, 1950–2004. *Harvard Review of Psychiatry* 12: 127–131.
- Milgram, Stanley. 1967. The Small World Problem. *Psychology Today* 2: 60–67.
- Milgram, Stanley. 1974. *Obedience to Authority: An Experimental View*. London: Tavistock.
- Miller, Daniel in Jolynna Sinanan. 2014. *Webcam*. Cambridge in Malden: Polity.
- Murko, Damjan in Marjanca Scheicher. 2009. *Srečen, ker sem moški*. Tržič: Učila International.
- Museal-Vereines. 1889. *Führer durch die Sammlungen des Local-museums der Stadt Cilli*. Celje: samozaložba.

- Nettle, Daniel, Kenneth Nott in Melissa Bateson. 2012. 'Cycle Thieves, We Are Watching You': Impact of a Simple Signage Intervention against Bicycle Theft. *PLoS ONE* 7 (12): e51738.
- Niedzviecki, Hal. 2009. *The Peep Diaries: How We're Learning to Love Watching Ourselves and Our Neighbors*. San Francisco: City Light Books.
- Nippert-Eng, Christena. 2010. *Islands of Privacy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ogas, Ogi in Sai Gaddam. 2012. *A Billion Wicked Thoughts: What the Internet Tells Us About Sexual Relationships*. New York (itn): Dutton (Penguin).
- Orwell, George. 2004 (1949). *1984*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pariser, Eli. 2011. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. London itd.: Penguin Press.
- Peakman, Julie. 2013. *The Pleasure's All Mine: A History of Perverse Sex*. London: Reaktion Books.
- Peattie, Lisa. 1984. Normalizing the Unthinkable. *Bulletin of the Atomic Scientists* 40 (3): 32–36.
- Podjed, Dan. 2010. Omreženi prostori: Facebook kot znanilec vzpona omrežij in zatona prostorske paradigme. V: Mirjam Mencej in Dan Podjed (ur.), *Ustvarjanje prostorov*. Ljubljana, Praga, Bratislava in Krakov: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Filozofická fakulta Univerzita Karlova, Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, 133–161.
- Podjed, Dan. 2011. Google vas gleda: Način življenja in mišljenja v panoptični družbi. *Etnolog* 21: 17–34.
- Podjed, Dan. 2012. Slovenske instant zvezde: Ustvarjanje in ohranjanje slave po svetovnem spletu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 52 (1–2): 72–81.
- Podjed, Dan. 2013. Konec zgodovine Vélikih Mož?: Samopromocijske strategije instant zvezde Urške Hočevar Čepin in njihov odsev v politiki. V: Božidar Jezernik (ur.), *Heroji in slavne*

- osebnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 151–172.
- Podjed, Dan. 2014. Being Seen, Being Good: How Observation Influences Driving Habits. *Traditiones* 43 (3): 115–123.
- Podjed, Dan. 2016. “We Don’t Need Another Hero!”: The Importance of Celebrities in the Post-Truth Era = »Ne potrebujemo še enega junaka!«: Pomen slavnih osebnosti v času poresnice. *Traditiones* 45 (1): 7–20.
- Podjed, Dan in Alenka Bartulović. 2012. L’exposition des restes humains dans les musées slovènes: Un problème ethnique. *Ethnologie française* 42 (2): 271–280.
- Podjed, Dan idr. 2013. Telematics Surveillance as a Solution to the Global Tragedy of the Commons. V: *ISEP 2013: 21st International Symposium on Electronics in Transport (Conference Proceedings)*, 23–26.
- Podjed, Dan in Ajda Pretnar. 2018. Samopromocija na Instagramu: Primer predsednikovega profila. V: Darja Fišer in Andrej Pančur (ur.), *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 221–226.
- Pogačar, Martin. 2016. *Fičko po Jugoslaviji: Zvezda domačega avtomobilizma med cestami in spomini*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Powers, William. 2010. *Hamlet’s Blackberry: A Practical Philosophy for Building a Good Life in the Digital Age*. New York: HarperCollins.
- Rheingold, Howard. 2004 (2003). *Ne-vidne množice: Horizontalne združbe, trenutne skupnosti in mobilna plemena*. [Smart Mobs: The Next Social Revolution.] Ljubljana: Mobitel.
- Rogers, Mary F. 1999. *Barbie Culture*. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE Publications.
- Rojek, Chris. 2001. *Celebrity*. London: Reaktion Books.

- Rousseau, Jean-Jacques. 2017 (1762). *Družbena pogodba; Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi*. [Du contrat social; ou Principes du droit politique.] Ljubljana: Krtina.
- Rosenberg, Tina. 2011. *Join the Club: How Peer Pressure Can Help Transform the World*. London: Icon Books.
- Rosenberg, Tina. 2013. Harnessing Positive Peer Pressure to Create Altruism. *Social Research* 80 (2): 491–510.
- Rutte, Claudia in Thomas Pfeiffer. 2009. Evolution of Reciprocal Altruism by Copying Observed Behaviour. *Current Science* 97 (11): 1573–1578.
- Salecl, Renata. 2010. *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Sarracino, Carmine in Kevin M. Scott. 2008. *The Porning of America: The Rise of Porn Culture, What It Means, and Where We Go from Here*. Boston: Beacon Press.
- Schofield, Philip. 2009. *Bentham: A Guide for the Perplexed*. London in New York: Continuum.
- Schwartz, Barry. 2014. *The Paradox of Choice: Why More is Less*. New York: HarperCollins.
- Senft, Theresa M. in Nancy K. Baym. 2015. What Does the Selfie Say?: Investigating a Global Phenomenon. *International Journal of Communication* 9: 1588–1606.
- Steadman, Philip. 2012. Samuel Bentham's Panopticon. *Journal of Bentham Studies* 14: 1–30.
- Steiner, Christopher. 2012. *Automate This: How Algorithms Came to Rule Our World*. New York itd.: Penguin.
- Turner, Graeme. 2004. *Understanding Celebrity*. London: Sage Publications.
- Twenge, Jean M. in W. Keith Campbell. 2009. *The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement*. New York: Free Press.
- Volčič, Zala in Karmen Erjavec. 2012. Commercial and Sexualized Nationalism on Serbian Reality TV. *International Journal of Cultural Studies* 16 (6): 597–614.

- Vovk, Marjana. 2011. *Slavoidi v slovenskih tabloidnih revijah*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Walter, Tony. 2004. Body Worlds: Clinical Detachment and Anatomical Awe. *Sociology of Health and Illness* 24 (4): 464–488.
- Weber, Max. 1968 (1915). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York in London: The Free Press in Collier-Macmillan Limited.
- Werrett, Simon. 1999. Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the Architecture of Absolutism in Eighteenth Century Russia. *Journal of Bentham Studies* 2: 1–25.
- Westacott, Emrys. 2010. Does Surveillance Make Us Morally Better? *Philosophy Now* 79: 6–9.
- White, Bradley A. 2014. Who Cares When Nobody is Watching?: Psychopathic Traits and Empathy in Prosocial Behaviors. *Personality and Individual Differences* 56: 116–121.
- Wu, Tim. 2016. *The Attention Merchants: The Epic Scramble to Get Inside Our Heads*. New York: Knopf, Borzoi Books.
- Zadravec, Bojan. 2011. Kramberger o Krambergerju. *Vestnik*, 26. 5. : 30.
- Zeneli, Nana Nataša. 2009. *Prekletstvo v zlati kletki: Senzacionalna zgodba Urške Čepin*. Tržič: Učila.
- Živković, Marko. 2014. Little Cars that Make Us Cry. V: David Lipset in Richard Handler (ur.), *Vehicles: Cars, Canoes, and Other Metaphors of Moral Imagination*, New York in Oxford: Berghahn, 111–132.

Spletni viri

- Spletni vir 1. 2019. Mokomokai. *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Mokomokai>
- Spletni vir 2. 2015. Watching You Watching Bentham: The PanoptiCam. *UCL News*. <http://www.ucl.ac.uk/news/news-articles/0315/170315-the-panopticam>
- Spletni vir 3. 2019. Prid. *Fran: Slovenski etimološki slovar*. <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4290823/prd?View=1&Query=priden&All=priden&FilteredDictionaryIds=193>
- Spletni vir 4. 2012. S. S. 10 radarjev gorelo, 11. so izruvali, KPK uvedel preiskavo. *24 ur*, 15. 11. 2012. <http://www.24ur.com/novice/crna-kronika/10-radarjev-je-gorelo-11-so-izruvali.html>
- Spletni vir 5. 2006. Singapore: A Pioneer in Taming Traffic. *Taking Charge of Traffic Congestion: Lessons from Around the Globe*. https://www.edf.org/sites/default/files/6116_SingaporeTraffic_Factsheet.pdf
- Spletni vir 6. 2015. Andrej Leban. Slovenija z eCall sistemom prehitela vse. *Žurnal 24*, 1. 11. 2015. <https://www.zurnal24.si/avto/slovenija-z-ecall-sistemom-prehitela-vse-260869>
- Spletni vir 7. 2009. Google CEO Eric Schmidt on Privacy. *YouTube*, 8. 12. 2009. <https://www.youtube.com/watch?v=A6e7wFD-Hzew>
- Spletni vir 8. 2013. Google CEO and Serial Womanizer Eric Schmidt Spends \$15 Million on Private, No Doorman Manhattan Penthouse and Then Has It Totally Soundproofed. *Daily Mail*, 25. 7. 2013. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2377785/Google-CEO-serial-womanizer-Eric-Schmidt-spends-15-million-dollars-private-doorman-Manhattan-penthouse-totally-soundproofed.html>
- Spletni vir 9. 2014. Chris Ayres. The Internet's Sweet Revenge on Google Chairman Eric Schmidt. *GQ*, 6. 1. 2014. <https://www.gq-magazine.co.uk/article/eric-schmidt-google-scandal>

- Spletni vir 10. 2016. Landess Kearns. Mark Zuckerberg Builds a Wall, Pisses Off His Island Neighbors. *Huffington Post*, 28. 6. 2016. https://www.huffingtonpost.com/entry/mark-zuckerberg-wall-hawaii_us_5772e30be4b0d1f85d479ff0
- Spletni vir 11. 2016. Alex Hern. Mark Zuckerberg Tapes Over His Webcam. Should You? *The Guardian*, 22. 6. 2016. <https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/22/mark-zuckerberg-tape-webcam-microphone-facebook>
- Spletni vir 12. 2006. Richard W. Wiggins. AOL Is Caught in Its Own Long Tail. *Information Today*, 14. 8. 2006. <http://newsbreaks.infotoday.com/NewsBreaks/AOL-Is-Caught-in-Its-Own-Long-Tail-17374.asp>
- Spletni vir 13. 2006. Michael Barbaro in Tom Zeller. A Face Is Exposed for AOL Searcher No. 4417749. *The New York Times*, 9. 8. 2006. <http://www.nytimes.com/2006/08/09/technology/09aol.html>
- Spletni vir 14. 2011. Borut Pahor »off the record« - združen posnetek. *YouTube*, 14. 6. 2011. <https://www.youtube.com/watch?v=nBLpPgutteQ&t=374s>
- Spletni vir 15. 2011. John Galliano Racist Drunk in a Bar in Paris I Love Hitler. *YouTube*, 2. 3. 2011. <https://www.youtube.com/watch?v=3CQO8q3FSH0>
- Spletni vir 16. 2014. Students Catch Headmaster, Maths Teacher in Sex Act in Classroom. *1 News Now*, 21. 11. 2014. <https://www.tvnz.co.nz/one-news/world/students-catch-headmaster-maths-teacher-in-sex-act-classroom-6153978>
- Spletni vir 17. 2014. P. Pa. Pirc Musarjeva o morali v seksualni aferi: Dijaki so naredili svinjarijo. *Slovenske novice*, 19. 11. 2014. <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/pirc-musarjeva-o-morali-v-seksualni-aferi-dijaki-so-naredili-svinjarijo>
- Spletni vir 18. 2017. Rachel Botsman. Big Data Meets Big Brother as China Moves to Rate Its Citizens. *Wired*, 21. 10. 2017. <https://www.wired.co.uk/article/chinese-government-social-credit-score-privacy-invasion>

- Spletni vir 19. 2016. Josh Chin in Gillian Wong. China's New Tool for Social Control: A Credit Rating for Everything. *The Wall Street Journal*, 28. 11. 2016. <https://www.wsj.com/articles/chinas-new-tool-for-social-control-a-credit-rating-for-everything-1480351590>
- Spletni vir 20. 2014. Planning Outline for the Construction of a Social Credit System (2014–2020). *China Copyright and Media*, 14. 6. 2014. <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2014/06/14/planning-outline-for-the-construction-of-a-social-credit-system-2014-2020/>
- Spletni vir 21. 2017. Joyce Liu in Wang Xiqing. In Your Face: China's All-seeing State. *BBC News*, 10. 12. 2017. <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-china-42248056/in-your-face-china-s-all-seeing-state>
- Spletni vir 22. 2017. Zorana Baković. Veliki brat za prepoznavanje obrazov. *Delo*, 17. 12. 2017. <https://www.delo.si/svet/globalno/veliki-brat-za-prepoznavanje-obrazov.html>
- Spletni vir 23. 2017. Emma Backer. History of the Selfie: A Photo Fenomenon. *Culture Trip*, 30. 6. 2017. <https://theculturetrip.com/north-america/usa/new-york/articles/history-of-the-selfie-a-photo-phenomenon/>
- Spletni vir 24. 2013. Jonathan Pearlman. Australian Man 'Invented the Selfie After the Drunken Night Out'. *The Telegraph*, 19. 11. 2013. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/australiaandthepacific/australia/10459115/Australian-man-invented-the-selfie-after-drunken-night-out.html>
- Spletni vir 25. 2013. Ben Zimmer. No, a Drunken Australian Man Did Not Coin the Word *Selfie*. *Slate*, 22. 11. 2013. <https://slate.com/human-interest/2013/11/selfie-etymology-an-australian-man-takes-a-photo-of-his-lip-after-falling-down-drunk-but-he-didn-t-coin-the-word.html>
- Spletni vir 26. 2017. Chris Matyszczyk. Paris Hilton Says She and Britney Spears Invented the Selfie. *C Net*, 20. 11. 2017. <https://www.cnet.com/news/paris-hilton-twitter-britney-spears-invented-the-selfie/>

- Spletni vir 27. 2017. A Young Frank Sinatra Took Some Pretty Damn COOL Selfies Back in 1938. *Vintage Everyday*, 8. 8. 2017. <https://www.vintag.es/2017/08/this-selfie-of-young-frank-sinatra-is.html>
- Spletni vir 28. 2017. Vasja Jager. Kralj Instagrama. *Mladina*, 18. 8. 2017. <https://www.mladina.si/181458/kralj-instagrama>
- Spletni vir 29. 2017. 'Barbie, and Not a Bad Guy': Meet Borut Pahor, Slovenia's Instagram President. *The Guardian*, 8. 3. 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/08/borut-pahor-slovenia-instagram-president>
- Spletni vir 30. 2007. Vanja Pirc. Po tretji poti od manekena do liderja. *Mladina*, 5. 7. 2007. <https://www.mladina.si/95402/po-tretji-poti-od-manekena-do-liderja/>
- Spletni vir 31. 2008. Ivan Kramberger v Sevnici I. 1990 – 1. del. *YouTube*, 13. 4. 2008. <https://www.youtube.com/watch?v=u-esjhBnjFWM>
- Spletni vir 32. 2017. Tessa Wong. Wu Yongning: Who Is to Blame for Daredevil's Death? *BBC News*, 16. 12. 2017. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-42335014>
- Spletni vir 33. 2018. Infinity Pool. *Marina Bay Sands Singapore*. <https://www.marinabaysands.com/sands-skypark/infinity-pool.html>
- Spletni vir 34. 2000. Nancy Jo Sales. Hip Hop Debs. *Vanity Fair*, 1. 9. 2000. <https://www.vanityfair.com/culture/2000/09/hil-tons200009>
- Spletni vir 35. 2018. Aleš Rod. Fredi Miler: »Po infarktu se počutim bolje. Zdaj sem bomba!« *Govori se*, 26. 3. 2018. <https://govori.se/traci/domaci-traci/fredi-miler-po-infarktu-se-pocutim-bolje-zdaj-sem-bomba/>
- Spletni vir 36. 2007. Murko – Zdravljica. *YouTube*, 24. 8. 2007. <https://www.youtube.com/watch?v=gpDL5GrvrQk>
- Spletni vir 37. 2009. Damjan Murko incident. *YouTube*, 9. 3. 2009. <https://www.youtube.com/watch?v=Rw3wdy8CiRY>

- Spletni vir 38. 2017. Murko ne bo kandidiral za predsednika, njegovi življenjski cilji so višji. *Sobotainfo*, 24. 9. 2017. <https://sobotainfo.com/novica/politika-gospodarstvo/murko-ne-bo-kandidiral-za-predsednika-njegovi-zivljenjski-cilji-so>
- Spletni vir 39. 2009. Nejc Simšič in Marjanca Scheicher. Urška Čepin in Damjan Murko: Ona bo kmetica, on se je »usral«. *Govori se*, 16. 6. 2009. <http://govori.se/domaci-traci/ursa-cepin-in-damjan-murko-ona-bo-kmetica-on-se-je-usral/>
- Spletni vir 40. 2010. Alma Rahne. Big Brother Slavnih: Urša Čepin vstopila v slavno hišo! *24ur.com*, 22. 10. 2010. <http://www.24ur.com/ekskluziv/domaca-scena/big-brother-slavnih-v-hiso-prihaja-razvpita-ursa-cepin.html>
- Spletni vir 41. 2012. Bojan Požar. Vem. Če bi namesto Ropa na erotični masaži zasačili Janšo, bi me pač slavili. *Požareport*, 25. 4. 2012. 2012.pozareport.si/post/388308/vem-ce-bi-namesto-ropa-na-eroticni-masazi-zasacil-janso-bi-me-pac-slavili
- Spletni vir 42. 2015. Ajda Janovsky. Urška H. Čepin: Za vedno sem zaznamovana. *Slovenske novice*, 5. 2. 2015. <https://www.slovenskenovice.si/bulvar/domaci-trac/urska-h-cepin-za-vedno-sem-zaznamovana>
- Spletni vir 43. 2017. MY 5000€ GUCCI HAUL. *YouTube*, 20. 9. 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=KDJIWIPuuHH8>
- Spletni vir 44. 2018. MEDUZA – Denise Dame v studiu Radia 1. *YouTube*, 25. 4. 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=7fL-gXTs3vUo&t=335s> [Videoposnetek »MEDUZA - Denise Da...« ni več na voljo, ker ga je zaradi kršitve avtorskih pravic prijavila oseba Radio 1.]
- Spletni vir 45. 2018. Stanka Prodnik. Kako nastane fašizem? *Mladina*, 4. 5. 2018. <https://www.mladina.si/185340/kako-nastane-fasizem/>
- Spletni vir 46. 2008. Sadiq Green. Paris Hilton Slams John McCain and Announces Her Candidacy. *Digital Journal*, 5. 8. 2008. <http://www.digitaljournal.com/article/258241>

- Spletni vir 47. 2018. 2018 Year in Review. *PornHub*, 11. 12. 2018. <https://www.pornhub.com/insights/2018-year-in-review>
- Spletni vir 48. 2018. Prolaps. *Zdrav splet*. <http://www.zdravsplet.si/kirurski-centri-zdrav-splet/proktologija/izpadanje-creve-sa-prolaps>
- Spletni vir 49. 2014. Michelle Lhooq. Extreme Anal Porn's Shitty Consequences. *Vice*, 17. 6. 2014. https://www.vice.com/en_au/article/qbvmz3/a-rosebud-by-any-other-name-would-smell-like-shit
- Spletni vir 50. 2018. Jake Kwon, Sophie Jeong in Paula Hancock. Seoul to Inspect Thousands of Toilets for Spy Cams, but Women Say Not Enough Being Done. *CNN*, 7. 9. 2018. <https://edition.cnn.com/2018/09/06/asia/south-korea-spy-cams-toilet-intl/index.html>

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

- algoritem 10, 52, 53, 64, 150, 151,
152, 153, 155, 156
Amazon 142, 154
Andrejevic, Mark 27
Angwin, Julia 27
Apple 51, 154
Arendt, Hannah 35
Arnold, Thelma 49, 50
avtentičnost 12, 74, 81, 124
avtoikona 14, 16, 17
avtomobil 8, 9, 29, 30, 31, 40, 85,
90, 109, 110
avtoportret 10, 71, 73, 74, 75, 76

B

- Bartulović, Alenka 131
Bateson, Melissa 33
Battelle, John 52
Baumard, Nicolas 34
Baym, Nancy 75
Bentham, Jeremy 9, 13, 138, 146,
152
Bentham, Samuel 16, 17
Binney, Bill 152, 153
Blagne, Helena 84
bog 7, 8, 143, 144
Bono 84
Boorstin, Daniel J. 11, 87, 100,
103, 105
Bourdieu, Pierre 83
Bourrat, Pierrick 34
boyd, danah m. 78, 117
Božovič, Miran 14, 138
Brin, Sergey 52
Burgess, Jean 60

C

- Calvert, Clay 60
Cameron, David 80
Campbell, Naomi 84
Campbell, W. Keith 76, 78, 79
Carr, Nicholas 52
Castells, Manuel 60, 78
Chin, Josh 63
Chowdhury, Abdur 48, 49
Cleland, John 122
Cvirn, Janez 132

Č

- Černý, Václav 55, 56
Črno ogledalo (nanizanka) 61

D

- Dame, Denise 11, 87, 101, 112
da Vinci, Leonardo 73
Debord, Guy 25, 123
Dines, Gail 128, 129
Dončić, Luka 81
Douglas, Mary 132
Drnovšek, Janez 52
Drucker, Malka 75
družbeni kreditni sistem 62

E

- Eggers, Dave 24
ekshibicionizem 12, 91, 92, 120,
123, 124, 131, 132
Ellison, Nicole B. 78
Emery, Nathan J. 34
Ericson, Richard V. 26, 27
Erjavec, Karmen 111
Eyal, Nir 148

F

Facebook 36, 47, 48, 51, 68, 77,
78, 79, 82, 90, 91, 92, 96,
103, 112, 113, 117, 139, 142,
144, 147, 148, 150, 151, 154,
156

Fahy, Thomas 97, 99

Ferenbok, Joseph 43

Fernback, Jan 43

Fessler, Daniel M. T. 34

film 23, 24, 54, 55, 79, 99, 152

dokumentarni 104

mladinski 112

pornografski 12, 59, 97, 112,
123, 129

Fordyce, George 14

Foucault, Michel 18, 21, 22, 131

Freud, Sigmund 134

G

Gaddam, Sai 124, 125

Gajser, Tim 84

Galliano, John 57, 58

Gallup, Gordon G. 127

Gilliom, John 146

Goffman, Erving 71, 106

Gola resnica (dokumentarni
film) 104

Google 10, 24, 45, 47, 48, 50, 82,
129, 142, 154

Govern, Maureen 48

Green, Joshua 60

H

Haggerty, Kevin D. 26, 27

Haley, Kevin J. 34

Harari, Noah Yuval 154

Harkin, James 48, 50

Hegel, Georg Wilhelm
Friedrich 21

Hilton, Paris 11, 72, 87, 95, 97,
101, 116, 117

Hirschfeld, Magnus 122

Hočevar Čepin, Urška 11, 87,
100, 109

Humphreys, Lee 27

I

Instagram 10, 47, 68, 81, 90, 92,
117, 139, 144

inteligenca

umetna 64, 154

Italija 58, 73

Ive, Jony 77

J

Jefferson, Thomas 29

K

kamera 8, 11, 23, 24, 25, 26, 28,
33, 41, 46, 47, 57, 60, 61, 63,
64, 68, 70, 71, 73, 74, 76,
81, 85, 90, 91, 92, 97, 98,
104, 109, 113, 116, 120, 123,
138, 140, 141, 142, 144, 152

nadzorna 25, 138

skrita 124

spletna 16, 72, 124

telefonska 68, 80

televizijska 81

Kant, Immanuel 21

Kardashian, Kim 87, 116

Katarina Velika 17

Keen, Andrew 123, 146

Kirkpatrick, David 47

Kitajska 62, 63, 90, 142, 154, 155

Kramberger, Ivan 88

Kundera, Milan 55

L

Lamba, Hemank 91

Ley, David J. 126

Linden, Sander van der 42
 Lucas, Philip 18

M

Malkovich, John 84
 Mann, Steve 43, 57
 Markoff, John 52
 Martialis, Marcus Valerius 121
 Marwick, Alice 117
 Maslow, Abraham 35
 Massi, Andrea 84
 Mazières, Antoine 125
 McCain, John 116
 McKay, Ryan 34
 McLuhan, Marshall 51, 82
 Mead, George Herbert 53, 71
 medzor 9
 Menart, Janez 67, 93
 Metzl, Jonathan 58
 Microsoft 154
 Miler, Fredi 11, 100, 101
 Milgram, Stanley 34, 35, 77
 Miller, Daniel 70, 80
 Milošević, Slobodan 35
 Monahan, Torin 146
 Murko, Damjan 11, 87, 100, 106
 MySpace 78

N

nadzor 16, 43, 46, 53, 54, 55, 57,
 60, 61, 63, 64, 137, 141, 152
 naprava 8, 23, 25, 38, 40, 41, 68,
 76, 95, 139, 141, 143
 komunikacijska 71
 mobilna 61
 nadzorna 31
 prisluškovalna 54
 sledilna 9, 10, 30, 38, 39, 138
 tehnična 37
 telematska 29, 31

za motenje radarskega sig-
 nala 40

Nettle, Daniel 33
 nevidnost 139, 140
 Niedzwiecki, Hal 146
 Nippert-Eng, Christena 27, 42
 Nott, Kenneth 33

O

Obama, Barack 80
 Ogas, Ogi 124, 125
 oko, oči 9, 15, 16, 21, 23, 30, 32, 33,
 34, 46, 68, 70, 73, 74, 95,
 98, 99, 110, 134, 139
 omrežje 78, 83, 149
 družabno 148
 spletno 8, 11, 72, 77, 78
 Orwell, George 23, 152

P

Page, Larry 52
 Pahor, Borut 81, 117
 PanoptiCam 16
 panoptik 9, 17, 43, 60, 137, 138,
 140, 152
 Pariser, Eli 53, 151
 paznik 18, 19, 20, 21, 28, 152
 Peakman, Julie 121
 Peattie, Lisa 35
 Pfeiffer, Thomas 34
 plastinacija 12, 131
 Podjed, Dan 78, 87, 88, 100, 115,
 131, 151, 156
 podzor 43, 57
 Pogačar, Martin 85
 pogled 8, 9, 10, 11, 12, 16, 18, 25,
 26, 28, 29, 45, 46, 47, 48,
 50, 53, 64, 68, 70, 74, 110,
 117, 120, 121, 133, 134, 139,
 140, 142, 144, 151
 digitalni 16

navidezni 8
 nevidni 30
 strojni 153
 vsenavzočni 9, 23
 vsevidni 9
 PornHub 58, 123, 125, 127, 128
 pornografija 8, 98
   amaterska 11, 46, 97, 99
   ekstremna 134
   kategorije 123
   otročka 50
   spletne 58, 111, 123, 144
 Potemkin, Grigorij Aleksandrovič 17
 Powers, William 71
 predsednik 10, 104
   ameriški 68, 80, 95, 116, 117
   severnokorejski 144
   slovenski 81, 117
   vlade 37, 57
   vlade (britanski) 80
 prepariranje 15
 Pretnar, Ajda 84, 86
 Prevc, Peter 84
 Procházka, Jan 55

R

računalnik 8, 30, 34, 40, 45, 48, 49, 65, 69, 70, 96, 152
   osebni 79
   prenosni 8, 49, 122, 144
   tablični 51
 Rheingold, Howard 36
 Rogers, Mary F. 110
 Rojek, Chris 100, 102
 Rosenberg, Tina 35, 36
 Rousseau, Jean-Jacques 137
 Rusija 154
 Rutte, Claudia 34

S

Salecl, Renata 123
 Salomon, Rick 97
 samonadzor 9, 21, 43
 samopromocija 11, 78, 89, 115, 118, 186
 Sarracino, Carmine 98
 Scheicher, Marjanca 108
 Schmidt, Eric 47
 Schofield, Philip 19, 20, 21, 22
 Schwartz, Barry 123
 Scott, Kevin M. 98
 selfi 10, 67, 139
 Senft, Theresa 75
 Severina, Vučković 84
 Shaw, Sheena 119, 130
 Sheeran, Anne 18
 Sinanan, Jolynna 70, 81
 Sinatra, Frank 73
 Singapur 9, 38, 155
 slava 11, 97, 102, 105, 114, 115
   pridobljena 100
   prilaščena 100
   pripisana 100
 Smode, Marijan 101, 103, 105
 Snapchat 77, 150
 Spears, Britney 73, 116
 spolnost 11, 18, 99, 122
 Stasi (državnovarnostna služba) 53, 54, 55, 152
 Steadman, Philip 17
 Steiner, Christopher 150

Š

šov 23, 24, 109
   resničnostni 23, 25, 55, 64, 99, 102, 106, 109, 111, 112
 Štern, Artur 11, 87, 100, 104

T

- telefon 8, 11, 13, 26, 27, 42, 46, 57,
58, 61, 62, 68, 69, 72, 73,
76, 78, 80, 81, 83, 92, 96,
101, 123, 124, 139
pametni 8, 11, 30, 36, 41, 72,
74
prenosni 8, 10, 26, 57, 75, 138
telo 11
človeško 12, 120, 129, 130,
131, 132, 133
neživo 134
razgaljeno 12
žensko 119, 120
Thorning-Schmidt, Helle 80
Trumanov šov (film) 23
Trump, Donald 95, 116
Turner, Graeme 100
Twenge, Jean M. 76, 78, 79, 91
Twitter 37, 51, 72, 77, 80, 82, 90,
92, 117, 144

V

- Veliki Brat 23, 63, 142
Veliki Lebowski (film) 79
vidnost 8, 21, 24, 26, 27, 33, 34,
37, 42, 115, 137, 138, 140,
143, 151, 152
V mreži (film) 24
voajerizem 12, 110, 120
Volčič, Zala 111
von Hagens, Gunther 119, 131,
132
Vovk, Marjana 100

W

- Walter, Tony 132
Watson, Emma 24
Weber, Max 100
Weinstein, Andrew 48
Werrett, Simon 17

- Westacott, Emrys 39
White, Bradley A. 34
Wong, Gillian 63
Wu, Tim 150

X

- xHamster 125, 128
XNXX 125

Y

- Yongning, Wu 90
YouPorn 127
YouTube 11, 57, 58, 60, 77, 78,
79, 88, 101, 104, 107, 108,
112, 113

Z

- Zadravec, Bojan 90
zapor 20, 22, 26, 62, 123, 152
zapornik 17, 18, 19, 20, 21, 27, 137,
138, 140
zasebnost 8, 18, 23, 27, 42, 46, 47,
54, 56, 57, 59, 60, 64, 71,
79, 110, 111, 140, 141, 142,
143, 156
Združene države Amerike 39,
42, 50, 58, 82, 116, 128, 142,
186
Združeno kraljestvo 58
Zeneli, Nana Nataša 109, 110
Zuckerberg, Mark 47, 48
zvezdnik 11, 58, 73, 84, 87, 88, 99,
101, 102, 103, 107, 108, 110,
114, 115, 116, 140
filmski 84
instantni 11, 87, 96, 100, 105,
115, 117, 144
zvezdništvo 97

Ž

- Živković, Marko 85
Življenje drugih (film) 54, 152

POVZETEK

V knjigi so obravnavani načini medsebojnega nadzorovanja in razkazovanja, ki so predrugačili in zaznamovali sodobno družbo. Najtesneje so povezani z razvojem in delovanjem nadzornih tehnologij, ki niso nastale šele v 21. stoletju, temveč v različnih oblikah že mnogo prej. Natančneje je predstavljena svojevrstna nadzorna stavba – panoptik, ki si jo je v 18. stoletju zamislil angleški filozof in pravnik Jeremy Bentham. Na podlagi njene zasnove je mogoče pojasniti, kakšna je tipologija nadzorovanja in opazovanja ter kako se različne naprave, pripomočki in sistemi prepletajo v t. i. nadzorne skupke. Predstavljeno je tudi, kaj dobrega in slabega prinašajo vsenavzočni pogledi. Raziskave namreč kažejo, da včasih zadošča že občutek, da človeka kdo gleda, pa postane radodarnejši, previdnejši, natančnejši, pozornejši in solidarnejši.

Avtor se v nadaljevanju posveti spletnim iskalnikom, ki so se spremenili v svetovno preročišče, saj ponujajo odgovore na množico vprašanj in izbrskajo podatke o vsem, kar ljudi zanima. Google in drugi iskalniki pa ne le posredujejo in analizirajo informacije, temveč jih tudi obračajo v korist podjetju, ki jih je razvilo. Posebej pomembno pa je, da s tem usmerjajo odločitve posameznikov in po potrebi preusmerjajo družbeni tok zavesti. Z naprednimi algoritmi za analizo podatkov počnejo precej uspešneje in neopazneje vse, kar je bila v preteklosti naloga najučinkovitejših tajnih institucij v totalitarnih režimih; te so zbirale in analizirale dejstva o tem, kako ljudje živijo, ter spremljale, ali morda kršijo pravila.

V knjigi so predstavljeni še novodobni avtoportreti – selfiji. Njihov pomen je predvsem v tem, da jih ljudje ne obdržijo zase, temveč jih razširijo po spletu in tako prispevajo drobec v kompleksen mozaik z milijardami samopodob, ki jih ljudje vsako leto objavijo na spletu. Med njimi so nekateri še posebej dejavni, na primer glasbeniki, športniki in celo politiki. Med slednjimi je tudi slovenski predsednik, ki na Instagramu redno objavlja selfije

in druge fotografije, na katerih je sam v središču. Tisti, ki želijo tekmovati s tako poznanim posameznikom in postati opaznejši, morajo storiti nekaj zares nenavadnega, izjemnega, presenetljivega, tveganega ali celo življenju nevarnega.

Ekstremni razkazovalci na spletu so instantni zvezdniki. Z novega zornega kota so osvetljeni slovenski zvezdniki Damjan Murko, Fredi Miler in Artur Štern in zvezdnici Urška Hočevnar Čepin in Denise Dame. Njihov način življenja, ki se v dobršni meri hrani s pogledi drugih, avtor primerja z zvezdniki iz tujine – z bogato dedinjo Paris Hilton, ki je bolj kakor s premoženjem zaslovela z amaterskim pornoposnetkom, in s predsednikom Združenih držav Amerike Donaldom Trumpom, ki se je na pomemben politični položaj zavihtel kot znani poslovnež in razvpita medijska osebnost. Avtor pojasni, kako takšnim slavnim posameznikom sodobna informacijska in komunikacijska sredstva omogočajo, da uspešneje in precej hitreje kot v preteklosti izstopijo iz množice, saj lahko po spletnih omrežjih in s pomočjo pametnih telefonov napihujejo svojo slavo in razvnamajo ustvarjanje novic o sebi. Takšne samopromocijske strategije postajajo vse bolj domače tudi športnikom, znanstvenikom, umetnikom in drugim posameznikom: če so se morali v preteklosti uveljavljati predvsem z dejanji, danes to lahko dosežejo z lastno podobo in lepimi besedami o sebi, ki jih širijo po spletu.

Delo razkriva tudi industrijo pornoposnetkov, ki je tesno povezana z željami in potrebami po opazovanju in razkazovanju. Opisani so skriti interesi ljudi, ki brskajo za takšnimi posnetki in si ogledujejo razgaljene in ponižane ljudi ter izživljajo svojo potrebo po tem, da bi videli globlje v telo. Še korak naprej od razgaljenih ljudi, ki sodelujejo v mednarodnem pornografskem spektaklu, je mednarodno odmevna razstava človeških teles: ta niso le gola, temveč so brez kože in plastinirana, da lahko obiskovalci vidijo vsako mišico in kito. Zakaj so razgaljena telesa, bodisi v pornografskih filmih na spletu ali na razstavi plastinirancev, tako mikavna, da si jih ogledujejo milijoni? In zakaj potrebam po gledanju zadostijo predvsem dejanski, avtentični, pravi ljudje, ne pa plastični nadomestki in zaigrani prizori? Odgovor se skriva

globoko v človeku in potrebi, da bi videl tisto, kar je resnično, in vedel več o drugih in sebi.

V sklepnem poglavju je predstavljeno, v kakšne svetove vodi želja, da bi videli več. Opisani so mogoči scenariji za prihodnost, v kateri se bodo mnogotere oblike nadzora bodisi utrdile bodisi zmehčale. To poglavje ponudi odgovor na vprašanje, ali je še mogoče najti »oaze miru«, torej koticke brez nadzora, v katere se lahko ljudje skrijejo, ne da bi jih kdo gledal.

SUMMARY

The author looks at the different ways of mutual supervision and display which have transformed and marked the contemporary society. They are most closely connected with the development and operation of various forms of surveillance technologies that originated much earlier than in the 21st century. A special control building is showcased, the Panopticon, which was conceived in the 18th century by the English philosopher and lawyer Jeremy Bentham. Based on its concept, it is possible to explain different types of surveillance and observation, and how different devices, utilities, and systems intertwine in so-called surveillant assemblages. The author also presents the good and the bad that is brought by the omnipresent regards. Research shows that sometimes it is enough to feel that people look at each other to become more generous, cautious, precise, attentive, and show more solidarity.

The author then focuses on Internet search engines that have turned into a global oracle, offering answers to a multitude of questions and scouring information about everything that interests people. Google and other search engines not only provide and analyze information but also use it for the benefit of the company that has developed them. It is especially important that they inform the decisions of individuals in this way and, if necessary, redirect the social stream of consciousness. With advanced data analysis algorithms, everything that was the task of the most effective secret institutions in totalitarian regimes in the past is being done much more efficiently by these companies now; they collect and analyze facts about how people live and monitor whether they might be in violation of the rules.

The book also presents modern-day self-portraits – selfies. Their significance lies in the fact that people do not keep them for themselves, but rather spread them over the web, thus contributing a fragment into the complex mosaic of billions of self-portraits

that people publish every year on the web. Some of them are particularly active, for example musicians, athletes, and even politicians. Among them is also the Slovenian president, who regularly publishes selfies and other photographs, where he tends to be in the center of the view, through Instagram. Those who want to compete with such a well-known individual and become more noticeable must do something truly unusual, exceptional, surprising, risky, or even life-threatening.

Extreme exhibitionists on the web are instant celebrities. The spotlight is put on Slovenian famous individuals Damjan Murko, Fredi Miller, Artur Štern, Urška Hočvar Čepin, and Denise Dame. Their way of life, which feeds on the views of others, is compared to the celebrities from abroad – with the rich heiress Paris Hilton, who found stardom through a pornographic video more than because of her wealth, and with the president of the United States, Donald Trump, who has climbed to an important political position as a well-known businessman and a notorious media personality. The author explains how contemporary information and communication technologies enable such famous individuals to stand out from the crowd more successfully and much faster than in the past, as they can inflate their fame using smartphones and social networks, and develop their own news about themselves. Such self-promoting strategies are becoming more and more used even by athletes, scientists, artists, and other individuals: if they had to make their names through actions in the past, they can now achieve this with their image and beautiful words about themselves that they spread over the web.

This book also explores the industry of pornography, which is closely related to the wishes and needs of observing and displaying. The hidden interests of people who are browsing for such recordings are described, as they look at degraded and humiliated people and experience the need to see deeper into the body. A step even further from the naked people involved in the international pornographic spectacle is an internationally reputed exhibition of human bodies: they are not only naked, but they are also skinless and plastinated so that visitors can see all the soft tissues of the inside of the human body. Why are naked bodies, whether

in pornographic films on the web or at the exhibition of plastinated people, so interesting that they are viewed by millions? And why are our watching needs satisfied only by the actual, authentic, real people, not plastic substitutes and acted out scenes? The answer hides deep inside people and in the need to see what is real, to know more about others and ourselves.

In the concluding chapter, the author presents to what worlds the desire to see more is leading. He presents possible scenarios for the future, in which many forms of control will either be consolidated or softened. The chapter also explains whether it is still possible to find the “oasis of peace,” that is, un-controlled corners where people can hide without being looked at by anyone.

O AVTORJU

Antropolog dr. Dan Podjed je raziskovalec v Inštitutu za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Inovacijsko-razvojnem inštitutu Univerze v Ljubljani in docent na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskovalno radovednost namenja razmerju med ljudmi in sodobnimi tehnologijami ter sodeluje pri razvoju ljudem in okolju prijaznih rešitev. Med letoma 2010 in 2018 je vodil Mrežo za aplikativno antropologijo Evropskega združenja socialnih antropologov (EASA) in z njo ustanovil mednarodni simpozij Zakaj svet potrebuje antropologe (Why the World Needs Anthropologists), ki ga prirejajo od leta 2013. Kot antropologa ga sicer zanimajo ljudje, vendar se rad tudi skrrije pred njihovimi pogledi, da lahko v miru bere in piše.

Knjiga predstavi vseidna očesca, ki množice sodobnih posameznic in posameznikov gledajo z računalnikov, pametnih telefonov in drugih naprav. Razkrije, kaj vedo o njih spletni iskalniki in kako postanejo vidnejši s pomočjo novodobnih avtoportretov – selfijev. Z novega zornega kota osvetli mojstre razkazovanja, od zvezdnikov do politikov, ki živijo od svoje poznanosti. Poleg tega pojasni, zakaj je razgaljeno človeško telo postalo tako privlačno, da se milijoni naslanjajo ob podobah ljudi, ki so slečeni do kože ali celo odrti in postavljeni na ogled.

Ob branju bodo nekateri prelepili kamere na prenosnih računalnikih in izključili mobilnike, medtem ko bodo drugi razmišljali, kako bi svoje fotografije in posnetke učinkoviteje širili po omrežjih. Glavno sporočilo knjige namreč je, da v sodobnem svetu morda sploh ne obstajamo, če nas nihče ne vidi.

»Klikni me nežno« je slogan današnjega časa. Podjed ga natančno secira, zato je ta knjiga imeniten vpogled v naš selfi. Všečkam!

mag. Nataša Briški, novinarka in urednica portala Metina lista

Dan Podjed nas z etnografskim vpogledom v viharje nedavnega in sedanjega časa postavlja pred ogledalo vsakdanjih norosti, s katerimi krmimo nevidno roko banalnega nasilja trga: od razkazovanja, nadzorovanja, opazovanja in (samo)napihovanja slave do »samovšečkov« in voajerstva.

prof. dr. Rajko Muršič, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Videni? To ni več vprašanje. To je dejstvo. Ne le dejstvo, temveč totalno družbeno dejstvo. Zato velja knjigo vzeti v roke čim prej – ne glede na to, ali želite biti bolj ali manj videni.

dr. Jernej Mlekuž, raziskovalec, Znanstvenoraziskovalni center SAZU

Ko boste prebrali to knjigo, se boste vprašali: pa zakaj potem vsi tako psujejo Udbo in Orwellovega Velikega Brata?

mag. Marcel Štefančič jr., filmski kritik, televizijski voditelj in publicist

19 €

